

Ötven éves lettem...

Ugró Miklós beszélgetése Németh Gézával

- *Arra kérnélek, hogy egy szóban válaszolj, igennel vagy nemmel. Boldog embernek tudod magad?*
- Igen.
- *A másik kérdésem az lenne, hogy az eltelt 50 évvel bivataltól is, meg sajtó magad is úgy alakítottad-e a körülményeidet, hogy minél több emberrel találkozz, kapcsolatot teremts velük?*
- Igen.
- *Az emberekkel egészen hosszan tartó lelki kapcsolatokra törekedtél. Szereted az embereket?*
- Igen, bár ez nehezebb kérdés, de azt hiszem, alapjában véve azt mondhatom, hogy igen.
- *Mit gondolsz, összefügg az emberszereteted és a boldogságtudatod?*
- Abban nem vagyok biztos. A boldogságtudat a hivatástudatomból ered, hiszen az emberszeretetemet illetően nagyon sok kételyem lehet, minél mélyebben elemzem magamat, annál több gyöngye pontját látom. A boldogságtudatom azonban a hivatástudatomhoz kapcsolódik, tehát úgy érzem, hogy minden gyöngeségem és méltatlanságom ellenére a helyemen vagyok, azt teszem, ami a dolgom a földön.
- *És a hivatásodhoz nem tartozik hozzá – szakmai követelményként – az emberszeretet?*
- De, anélkül nem is gyakorolhatnám a hivatásomat, mégis én úgy érzem, hogy ezt a fogalmat, hogy emberszeretet, nem definiáltuk, ez nagyon sok mindent jelent. Nemcsak humanitárius cselekedeteket – elsősorban nemcsak azokat –, hanem én azzal vagyok hasznára az embereknek, ha azt teszem, ami a dolgom a földön.
- *Én ebben a beszélgetésben végül is azt szeretném kibontani, hogy az életutadat – mondjuk úgy, hogy egy boldog ember életútját – lehet-e modellálni. Azt hiszem, hogy kevesen mondhatják el magukról ma, hogy boldognak tudják, boldognak ismerik magukat, főleg ilyen határozottsággal nem tudnák ezt válaszolni a kérdésre. Visszamennek a kezdetekhez: a családba, születéshez, gyermekkorodhoz. Mikor születted?*
- 1933-ban születtem Székesfehérváron. A gyerekkoromról elsősorban szekszárdi emlékeim vannak. Ugyanis születésem után 5-6 évvel édesapám átkerült Szekszárdra, vármegyei számvevőségi főnök volt. Ez kb. annyit jelentett, hogy pénzügyi osztályvezető – a Tolna megyei vármegyei házában. Nagyon kevés emlékem van Székesfehérvárról, a kisgyerekkoromról, több azokról az évekről, amelyeket 1947-ig Szekszárdon töltöttem.
- *Maradjunk a szüleidnél: református vallásúak voltak?*
- Édesapám református, édesanyám római katolikus. Az esküvőjükhöz egy különös ökumenikus legenda kapcsolódik, templomban esküdtek, római katolikus templomban, de apám nem adott reverzálást, és ez akkor nagy szó volt! Az engedélyt ehhez Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök adta meg, így vált lehetővé, hogy – mivel az egyezés szerint a gyermekek nemük szerint szülei vallását követik – fiú lévén apám vallására keresztelték a református templomban.
- *Elég magas pozíciót töltött be édesapád. Nemesemberek voltak?*
- Nem, dehogy is! Az apám, nagyapám Felvidékről származott, Nagysallón születettek mindketten. Nagyapám erdész volt, dédapám jobbágy-paraszt. Nagyapám azonban már taníttatta apámat, aki iglói diák volt, ott is érettségizett. Az I. világháború után telepedtek át Székesfehérvárra. Apám érettségije után megyei alkalmazást kapott, először mint kisebb tisztviselő, azután meg pénzügyi tisztviselőként.

Édesanyád nem dolgozott?

Édesanyám is dolgozott hivatalnokként, Székesfehérvárott az Állami Építészeti Hivatalnak volt az adminisztrátora – ma ezt mondanánk.

Mindenestre jó anyagi körülmények között éltetek.

Ez is viszonylagos dolog. Nem gondolom, hogy olyan jó körülmények között éltünk volna. Szüleim kettejük munkájából építettek föl egy közepes méretű, háromszobás családi házat Székesfehérváron. Ez volt életük munkájának gyümölcse.

Egyedüli gyerek voltál?

Igen, egyetlen gyerek voltam. Én is nagyon későre születtem.

Szüleid nagy társadalmi életet éltek?

Nem mondhatnám, nálunk nem nagyon voltak vendégek sem Székesfehérváron, sem Szekszárdon. Apám azonban mulató ember volt. Részegen sosem láttam, csak arra emlékszem, hogy névnapokon, hogyha összejöttek nagyon szeretett nótázni. Nem népdalokat, hanem korabeli műdalokat. Emlékszem kedves nótájára is, így hangzik: „Nótás kedvű volt az apám, át-mulatott sok éjszakát...” Ezt én is megtanultam, és életemben egypárszor, amikor valamilyen válságos helyzetben voltam, eljátszattam a cigánnyal. Talán kétszer vagy háromszor fordult elő férfikoromban.

Polgári családokban megfért az ilyes fajta ellentmondás, hogy annak ellenére, hogy például a papa mulató ember volt, nagyon mély és intenzív hitéletet élt a család. Nálatok milyen volt...?

Erről szó sincs! Édesanyám csak vasárnapi misére járó volt, de egyáltalán nem élt tudomásom szerint hitéletet, a vasárnapi misejáráson kívül. Apám sem. Ő el-eljárt a szekszárdi református templomba, ahogy ez illendő volt egy megyei tisztviselőnek, de nem rendszeresen. Volt ott egy pap, az öreg Tóth esperes, akit becsült a tudományáért. Ellenben nagyanyám volt nagyon istenfélő, meg a nagynéném is – ők is ott laktak, a Felvidékről áttelepülve, Székesfehérvárott. Nagyanyám házában láttam az öreg Károli-bibliát, és emlékszem, hogy idős korukban esténként énekelték a zsoltárokat, a református énekeskönyv énekeit, és olvasták rendszeresen a Szentírást. Ha így visszagondolok, nagyanyámban élt legerősebben egyfajta református népi kegyesség. Apám akkor kezdett el foglalkozni a vallással, amikor én a teológiára mentem 1951-ben, és attól kezdve folyamatosan járt templomba. Székesfehérvárra visszakérülve újra Bódás Jánost hallgatta. Attól fogva, hogy én másod-harmadéves lettem, már egyre gyakrabban ott láttam éjjeliszekevényén a Bibliát. De nagyon szemérmes ember volt ő a hitét illetően, csupán arra emlékszem, hogy élete utolsó évében valóban mindig ott volt a Biblia az éjjeliszekevényén. Tehát akkor már afféle Istenhez hanyatló árnyékként élhetett. De apa és fia között a hitélet mélyebb kérdéseiről nagyon ritkán esett szó. Én el voltam foglalva a világ térítésével, a szülőknél az evangelizálását nem tartottam feladatommá. Inkább másokat kértem meg erre édesanyámmal kapcsolatban, mikor haldokolt, a református gyülekezetből egy idős nénit kértem meg, hogy készítse fel őt a végső útra lelkileg is, meg testileg is. Apám – úgy érzem – ő maga felkészült.

Milyen iskolába jártál?

Szekszárdon a Garai János Gimnáziumnak, az akkori nyolcosztályos gimnáziumnak az alsó tagozatába, felső tagozatra pedig – már újra Fehérvárra visszaköltözve – a ciszterekhez jártam. Itt egy bizonyos Merész Gáspár nevű magyartanár osztályfőnöknek a szenvedélyes istenhite és magyartanítása nagy hatással volt rám. Mondhatom, hogy a keresztyénség iránti érdeklődésem felkeltésében ő igen fontos szerepet játszott. Ebben az időben még nem voltam tudatosan keresztyén, kaptam erős ateista, félig-meddig kommunista hatásokat is. De a kezdődő ateista-marxista ideológia sem ragadott meg, hanem összezavart. Elsős gimnazista éneemben ezek

a világnézeti dolgok teljes zűrzavarban éltek együtt, és sok kétely volt bennem a vallás mint olyan iránt.

Református létedre katolikus gimnáziumba mentél?

Mert közismerten az volt a legjobb gimnázium Székesfehérváron, és apámék oda adtak.

A gimnázium részéről nem volt semmi ellenállás?

Nem, járt oda egypár református, és volt rendszeresen református hittanóra. Nemcsak katolikus osztályfőnökömmek – nem akarom pejoratívan mondani, de mégis ezt a szót használom – a fanatizmusa volt rám jó hatással vagy legalábbis ideálblesztő hatással. Én akkor eljártam időnként a székesfehérvári református templomba is, ahol Bódás Jánosnak, az egyházi körökben ismert költőnek a prédikációi döntő hatással voltak rám, mert roppant egyszerűen, világosan fejtegette a Szentírást. Emlékszem arra, hogy rendkívül textusserűen prédikált, mindig a fölvetett bibliai textust bontotta, tételezte. A fejlődő fiatalnak, a 15-16 éves kamasznak a gondolkozására sokkal nagyobb hatással volt Bódás János, mint katolikus osztályfőnököm, bár e hatások egymással nem ütköztek. Ugyanakkor azt is el kell mondjam, hogy jó hatást gyakorolt rám a hittantanárom is, Incze István, egy Erdélyből áttelepült hitoktató, aki szintén komolyan vette azt, amit tanított. Tehát én három papot láttam, akik mind bizonyos szuggesztivitással tanítottak, a hitoktató Incze Istvánt, osztályfőnökömet, Merész Gáspárt és Bódás Jánost.

Milyen tanuló voltál?

Nahát, erre én már magam sem emlékszem pontosan! Gyöngé voltam matematikából, énekből és rajzból. Gondolom, hogy hármassal csusszanhattam át. Franciából – franciát tanultam – négyessel, történelemből és magyarból a legjobbak közé tartoztam. Jól fogalmaztam, és részt vettem a különböző irodalmi pályázatokon. Versek kezdtem el írni abban az időben, sőt már egészen korán, Szekszárdon. A költészet iránt akkor kezdődött az érdeklődésem. A legnagyobb tettem az volt, amikor 1944-ben – a front után nem sokkal – valamit elcseréltem egy hatlövetű forgópisztolyért a történyekkel együtt, amelyet aztán ismételtelen elcseréltem egy Ady-kötetért valakivel, aki a szülei könyvtárából lopta el azt. Egy bibliapapíron kiadott, gyönyörű fekete kötésű Ady volt. Tulajdonképpen ezzel váltottam át a háborús korszakból a kultúra területére. Ide tartozik az is, hogy az istenkeresésben ez az Ady-kötet segített. Állítom, hogy többet, mint a szekszárdi hitoktatás, mert ez utóbbi viszont csapnivaló volt. Egyetlen emlékem egy pofon, amelyet egy hittantanártól – később nagy békepap és rákosista esperes – kaptam. Megkérdezte tőlem, hogy hány részből áll az ember, azt kellett volna felelni, hogy „az ember testből és lélekből áll”, de én ezt nem tudtam. Akkora pofont kaptam, hogy átcsőrdültem az ablaktól a befűtött kályháig. Ez a pofon nagy erővel indított engem az antiklerikalizmus felé. Megjegyeztem. Később, amikor lelkész lettem, ez az ember mindig a másik oldalon állt. Mind a mai napig esperes valahol. Azt mondják, hogy együtt kártyázik a politikai rendőrökkel meg a megyei hatalmasságokkal. Ha valakik ártottak valamit működésük folyamán a református egyháznak, azok ezek az esperesek és a társaik.

'48-ban államosították a gimnáziumot.

Igen, államosították. Emlékszem, hogy egyértelműen a régi tanáraink mellett voltunk valamennyien.

De hát ez nem sokat jelentett abban az időben.

Ez nem sokat, de azért egyfajta tisztelet övezte ezeket a katolikus papokat, és a diákság tisztelete és együttérzése mellett kellett levonuljanak a színről.

Volt olyan tanárok, aki állami szolgálatba állt át?

Úgy emlékszem, egypár igen.

A gimnázium színvonala az államosítás után érezhetően megváltozott?

Nem, csak hát a légkör változott meg. A gimnázium élére egy bizonyos Rác igazgató került, aki kemény és radikális vallásellenes propagandát folytatott – vulgáris szinten. A mi osztályunkban volt 6-8 fiatal, aki katolikus papnak készült. Ezeknek a fiataloknak a műveltségével Rác igazgató ordináré vallásghalázása természetes, hogy nem lehetett szinkronban. Én is összeütköztem vele. Mert később, 1948 őszére én hitre jutottam, és egy – mondhatnám – megrázó megtéréselményen mentem át. Ezt a megtéréselményt elmeséltem ott az osztályban, eléggé részletesen. Rác megtudta és megfenyegetett, hogy ha én ezt másoknak így tovább hirdetem, akkor kirúg az iskolából, és nem érettségizhetem. Ez volt az egyik összeütközésem vele. A másikra, amellyel feketelistára kerültem, akkor került sor, amikor a gimnázium volt hittanárát perbe fogták; azt hiszem, ez már 1950-ben lehetett. Kirendelték a diákokat a főtérre, és a volt ciszterci diákoknak is ordítani kellett, hogy akasszák föl Patacsit! A saját diákjaival akarta az akkori párt a volt hittanár halálos ítéletét kicsikartatni. Voltunk ott jó páran, elsősorban katolikusok, meg néhány hívó református fiatal, akik nem tudunk sem ordítani, sem tapsolni. Ezt besúgók figyelték, és jelentették Rác igazgatónak, aki számon kérte rajtam, hogy miért nem ordítottam és tapsoltam. Csak azt tudtam kinyögni, hogy én református vagyok, hogy kívánhatnám a katolikus pap fölalkasztását. Nem is kívánt ő többet, csak újra megfenyegetett, hogy így meg úgy, akkor nem engedi meg, hogy érettségizem.

Minek készültél általános iskolás korodban?

Nézd, érdekes, hogy már a megtérésem előtt is élt bennem egyfajta hivatástudat. Őrzök olyan följegyzéseket 13-14 éves koromból, hogy én „a népem megmentője” és „a keresztyénség megreformálója” akarok lenni – magam is mosolyogva olvasom ezt. A gimnáziumi évek alatt – 1951-ben érettségiztem – apám abba az irányba befolyásolt, hogy erdőmérnök legyek. Ez bizonyára családi hagyomány volt, mert nagyapám is erdész volt, szüleim szépnek és jónak tartották ezt a mesterséget. De nem haraptam rá, hanem az érettségi évében eldöntöttem, hogy református teológiára megyek, az egész család megrökönyödésére. Ennek senki sem örült, mert 1951-ben beiratkozni a református teológiára egyet jelentett a teljes kilátástalansággal.

Elmondanád megtéréseled történetét?

Ezt én már nagyon sokszor elmondtam, ezért most megpróbálom úgy elismételni, hogy csak az adatszerűt, tényeszerűt emelem ki belőle. Arra emlékszem, hogy az iskolából – már az államosított iskolából – megkértek arra, hogy a faliújságra írjak valami cikket arról, hogy milyen marhaságot beszélnek a papok a templomban. Nem nagyon tetszett ez nekem, de azért elmentem, mert mondom, volt bennem egy erős antiklerikális vonás is. Egyhetes előadás-sorozatot tartottak, Hargita Pál, most már pápai lelkész, akkor utazó lelkész prédikált, és Jézusról beszélt. Jézus személyéről, hívásáról – egyszerű igehirdetés folyt ott. Egy bizonyos Hajdú Péter is ott volt, azt hiszem, ez a két ember együtt végzett szolgálatot. Én csak arra emlékszem, hogy minden este nagyobb és nagyobb érdeklődéssel mentem el. Az utolsó nap már döntésre hívták a társaságot. Az igehirdetések azt célozták, hogy el kell dönteni, akarsz-e keresztyén lenni vagy sem. Talán péntek vagy szombat este lehetett, s én nagy belső lelki válság és tusakodás után voltam. Emlékszem rá, hogy előző este az udvarunkban a diófa alatt sírtam és imádkoztam. Végül is amikor fölszóltítottak minket, hogy aki szeretné Krisztusnak adni az életét, az imádkozzon hangosan, életemben először ez az imádság kijött a szívemből, a torkomból. Nem voltam egyedül, az evangelizációs hét olyan sikeresnek bizonyult, hogy 20-30 fiatal is megtért. Ebből a 20-30-ból alakult meg a székesfehérvári evangéliumi ifjúsági csoport.

A hitoktatónk érdeme, hogy a rendszeresen vezette a társaságot. Attól fogva minden héten ebbe a csoportba jártam, nem én voltam a legidősebb, voltak idősebbek is. Nagy részük a mai napig megmaradt a keresztyénség munkatársai között. Például akkortájt indult el ezen az úton egy bizonyos Balla Tibor, aki a postának lett a főosztályvezetője, most pedig a Szabadság téri egyház gondnoka; akkor indult el Bódis Ilona, akiből tanítónő lett, és most gyermekmunkás a fehérvári egyházban. Akkor indultak el nagyon sokan, akikkel azóta is – mondhatnám: egész életünkön át – valamilyen baráti vagy emberi kapcsolatban maradtunk.

A hitoktatónk érdeme volt, hogy a következő héten már – a megtérésünk utáni héten – be dobott minket a szolgálatba: ez a fehérvári ifjúsági csoport falujárásba kezdett. Párhuzamosan jártunk falura a különböző kommunista agitátorokkal, a kommunisták a kommunista propagandát hirdették, mi pedig az Evangéliumot vittük. Ez bizonyos feszültséget jelentett... Emlékszem, a következő héten Fülére mentünk, ahol azt a megbízatást kaptam, hogy az általános iskolásoknak tartsak egy bibliórát. Megvan még a noteszom is, benne életem első igehirdetése, amelyet ott 16 évesen tartottam. Ettől fogva tulajdonképpen végig, egész addig, amíg a teológiát el nem végeztem, tehát hét éven át jártam Székesfehérvárra és környékére. Behálóztuk Fejér megyét, eljutottunk Tolnába, Veszprémbe, tehát sokfelé elágazott ez a munka, kiterjedt ifjúsági evangelizációs tevékenységgé nőtte ki magát a Rákosi-korszak kellős közepén.

1948-tól kezdve folyamatosan a teológiára akartál menni, és re formátus pap akartál lenni?

Igen.

És 1951-ben kerültél a teológiára?

Igen.

Milyen volt a re formátus teológiai oktatás színvonala az ötvenes években?

Mindenekelőtt Papp Lászlóról szeretnék megemlékezni. Ő volt a dékánunk. Az az ember, akinek nem is a tudománya ragadott meg, mert amit ő tanított, Öszövétséget és hébert, abból én nagyon gyöngé voltam, levizsgáztam ugyan jelesre, de valahogy egyik tantárgy sem ragadott meg. Papp Lászlónak a humanista személyére emlékezem. Ő tulajdonképpen – ahogy most már visszanezve látom – megpróbálta a rákosizálódó egyházban a teológiát egyfajta szigetként megőrizni a romboló hatásoktól. Emlékszem arra, hogy Iszkaszentgyörgyön szerveztünk abban az időben egy ifjúsági találkozót, illegálisan, mert a fehérvári lelkész nem merte vállalni, hogy az egyháznál tartsuk. Papp László egy pénteki napon behívatott, és azt mondta, hogy megtudták az illetékesek, hogy mit szervezünk, és neki tulajdonképpen ki kellene rúgnia engem, ezt az utasítást kapta. Ezt csak úgy kerülhetjük el, ha én most rögtön lemegyek – ad egy nap szabadságot –, és megakadályozom, hogy a találkozó létrejöjjön. El is utaztam másnap, s a fiatalokat kiküldtük az illegális találkozóhelyre vivő utakra, a buszállomásokra. Végül is elértük, hogy senki sem jelent meg azon a vasárnapon. Úgyhogy a rendőrök, akik keresték a találkozót, senkit sem találtak ott. Ezzel az úgy el volt intézve, gondolom, Papp László jelentette, hogy téves besúgás történt. Embervédő, diákvédő szelleme végigkísérte mind az öt esztendő; ő az egyház embere volt, és védett minket a romboló hatásokról.

A tanáraink közül komoly intellektuális hatásokat Viktor Jánostól lehetett kapni, aki jelentős gondolkodó volt. Etikáját a mai napig nem adták ki könyv formájában, pedig megérdemelné, mert ő igazán messzire mutató tanítója volt egyházunknak. Brunneri hatásokat követett, az evangéliumi igazságoknak és a modern gondolkozásnak és érzékelésnek a legjobb összefoglalását adta. Intellektuális szempontból a filozófiatanárunktól, Bucsaitól is nagyon sokat tanultam. Ő nem pietista, hanem egy magasabb kultúrfokon hívő ember volt. Az újszövetségi tanárunktól, Budai Gergely bácsitól igazi exegézist nemigen tanultunk, inkább csak a vicceit és

kedves adomáit jegyeztük meg. Aztán megjelentek később ezek a nem teológiai szempontból odakerült személyiségek is, akikről tudtuk, hogy ők már nem a teológia képviselői a teológián, hanem más szempontok miatt ülnek ott és beszélgetnek velünk.

1955-ben vagy 1956-ban Nagy Barna is megjelent, aki dogmatikát tanított, kiváló professzorunk volt. Fontos példát adott számunkra az '56-os egyházi megújulás ideológiai, eszmei megalapozásában. Talpig férfi volt, egy olyan ember, akinek az életpéldáját soha nem fogom elfelejteni. Gondolom, lehetne még így elemezni többeket is, például Bodonhelyit, aki a gyakorlati teológiát tanította. A szellemi hatása csekély volt ugyan, de nem volt rosszakarátú ember, hanem azt mondhatnám, hogy óvatos volt. Az óvatosság, az ellentétek kerülése az adott korról is magyarázható. Igazi jelentős hatást ezek a személyiségek gyakoroltak ránk: Papp László, Bucsa, Nagy Barna és Viktor János.

A teológiai többféle irányzat is élt egymás mellett. A legerősebb volt az ún. ébredési, megújulási irányzat, ennek volt egy egyházas árnyalata a diákság körében, és volt egy kimondottan betánista, szélsőségebben pietista irányzata. És volt egy réteg, akik afféle liberális diákoknak tekinthetők, ezeknek jó része el is ment '56-ban, és a nyugati emigrációt boldogítja. A leginkább evangéliumi töltésű fiatalok azonban itt maradtak és helytálltak. Az egyház nagyon sokat köszönhet annak a száz fiatalnak, akik 1950-56 között tanultak a teológián, ők mind ebből a lelki ébredésből jöttek, az 1947-tel meginduló és 1950-ig szépen kibontakozó ifjúsági ébredésből, amelynek a csúcspontja lehetett az alsúti konferencia. Ezen még ott voltam, meg a balatonszárszói SDG konferencián is. Rendkívül hatásos ifjúsági rendezvényekről volt szó, amelyek sok ezer fiatalot megmozdítottak. Ezek a fiatalok – akkori fiatalok, mostani ötvenesek – egyházunk presbiterei. Értékes és hasznos nemzedék volt, amelyben még nem érvényesült a kontraszelekció, hanem nagyon sok tehetséges és értékes ember lépett be a teológiára. Olyan emberek tanultak ott velünk, mint például Hegedűs Lóránt, aki ugyan egy évvel előttünk járt, de sokakat sorolhatnék. Ők szinte kivétel nélkül az egyháznak a legértékesebb emberei lettek.

Az illegális egyházi tevékenység miatt a teológusok között nem voltak lebukások?

Nem, 1951-56 között, amíg én ott voltam, tulajdonképpen csak a pápai meg a pataki lázadókat zárták ki. '51-ben vagy '52-ben szüntették meg, nem emlékszem pontosan, a pápai és a sárospataki teológiát. A hallgatókat Pestre, illetve Debrecenbe irányították. Ezek a gyerekek nem akartak ebbe belenyugodni, ragaszkodtak ősi alma materükhöz, és valami petíciót vagy kérelmet írtak néhány tanárukkal együtt. Ezt a legkeményebben megtorolták, többüket kizárták. Egynémelyek később visszajöhettek és elvégezheték a teológiát, mások élete más irányt vett. Úgy tudom, hogy ez volt az egyetlen radikális, kívülről jövő intézkedés. Kétségtelenül Papp Lászlónak és Bereczky Albertnek a műve, hogy a budapesti teológián nem zajlott le az a fajta öldöklés, amely más egyetemeken végbement, hanem nyugodt légkörben, viszonylag védett szigeten élhettünk.

Ahogy azonban az egyház ifjúsági misszióját ellehetetlenítették, és egyre kevésbé volt tanácsos ilyesmivel foglalkozni, úgy vált nehezebbé és nehezebbé a teológusok munkája. Ezekben az években katolikus papok százai ültek börtönben ifjúsági munkáért, az ébredésből jött nemzedék lekerült a „föld alá” vagy legalábbis a rejtettségbe, a gyülekezetek rejtettségébe, a magánlakásokba és a kirándulások területére. Bereczky Albert ebben is védő szerepet játszott. Engem az első évtől megkértek, hogy a Kálvin téri ifjúságnak legyek a teológusa. Nagyon hamar ott helyettesítettem nyaranta, tehát rendszeresen ígét hirdethettem Bereczky Albert templomában. Mivel ő volt a békepüspök, a nagy egyezménynek a püspöke, ez védettséget

is jelentett. A Kálvin téri nagyterem az ötvenes években is tele volt fiatalokkal – ez mintegy száz embert jelentett –, ahol szabadon hirdethettem azt az Evangéliumot, amelyet frissiben kaptam. Klasszikus ifjúsági munka folyt ott evangelizációval, imádsággal, megtérésekkel és közösségteremtő erővel. A vasárnap esti alkalmakon kívül még egy napon, talán péntek este is tartottunk egy közösségi órát a Kálvin téren. Végül vezettem ott egy serdülő ifjúsági kört is 20 fiatalnak. Szombatonként pedig felültem a vonatra, és minden egyes hét végén Fejér megye – a vérteszaljai vagy pedig a mezőföldi egyházmegye – valamelyik gyülekezetében ilyen evangelizációs munkát végeztem, istentiszteletet tartottam délelőtt, délután pedig fiatalokkal találkoztam. Esténként bementem a szülői házba, és a szüleimmel töltöttem pár órát. Tulajdonképpen ez volt az életem. Reggel 8-tól délután 1-ig órákon voltam, 3-kor elkezdtem tanulni, és minden nap este 6-ig tanultam. Nem a hivatalos anyagot, hanem ami érdekelt. A tanulás után pedig vagy valamilyen – a felsoroltak közül – bibliaórára mentem, ahol vagy résztvevő voltam, vagy magam veztettem azt, vagy pedig színházba, operába, valami filmet megnézni. Szombaton megint csak az ifjúsági munka. Ezek alatt az évek alatt tehát teljes egészében a mozgalomnak és a tanulásnak éltem. Ami a tanulást illeti, ebben az időben – ahogy visszaemlékszem – három nagyobb dolgozaton dolgoztam, egyik sem lett volna kötelességem, de érdekelték. Elsőéves koromban nagy fába vágtam a fejszém, az apokatastasis tou pantou-ról írtam egy tanulmányt, amely arról szól, hogy vajon a történelemnek egyes vagy kettős kimenetele lesz-e, azaz mindenki üdvözüln-e vagy pedig... az örök kárhozat feloldódhat-e minden ember üdvösségében? Nagy téma volt ez, és már tulajdonképpen egyfajta elszakadást jelentett a klasszikus pietizmustól. Az igazságérzetem tiltakozott az ellen, hogy némelyek örök kárhozatra juthassanak, és szerettem volna olyan megoldást találni, amely minden embert reménységgel tölthet el. Ha jól emlékszem, végül azzal zártam ezt a dolgozatot – mai napig is ez az álláspontom –, hogy a Bibliában mindkét tanítás benne van, egymásnak logikailag ellentmondanak, az ellentmondás logikailag nem oldható fel, azonban nem is szabad egyiket vagy másikat kizárólagosan tanítani, hanem pedagógiai jellege van ennek a kettősségnek. Az elbizakodottak számára a kettős kimenetel, a kettős kimenet miatt kétségbeesők számára pedig az egyes kimenetel reménysége is jelen van.

A második és harmadik évben – két évig – írtam *A keresztyén hit és a természettudomány* című dolgozatot. Ezért tanultam meg németül. Ezt is jelentős munkának érzem. Ebben az időben ugyanis a marxista ideológiai agresszió egyértelműen azt az érvet lobogtatta, hogy a keresztyénség tudományellenes. Én akkor meggyőződtem róla, hogy ez nem így van, sőt utóbb arról is, hogy a marxizmus a tudományellenes, de ez már egy későbbi dolog volt. Ez azért jelentett nagyon sokat, mert az értelmiségi munkában, a diákmunkában ezeket a gondolatokat már hasznosítani tudtam. Ekkor jutottam tulajdonképpen nyugalomra, mert az én megtérésem érzelmi megtérés volt, az agyam még nem vett részt benne. Úgy találkoztam Krisztussal, hogy előbb fogadtam el őt, és csak utána győződtem meg ezeknek az ideológiai vetületeknek a lehetőségéről. Van, aki fordított utat jár, de én ezen az úton jártam, és szükség volt erre is. Később, negyed-ötödévesen pedig már a politika érdekelt, végig kapcsolatban álltam az akkor nagyon erős egyházi ellenállással. A rákosista egyházpolitikával szemben az egyház védte a maga érdekeit. Ebben az egész témában a legnagyobb segítséget a német hitvalló egyház irodalmától, Niemöllertől, a Barmeni Hitvallástól és a német hitvalló teológusoktól kaptuk. Ezt az anyagot Nagy Barna adta át. Neki köszönhetjük, az ő útmutatásának, hogy 1956-ban elkészült a Hitvalló Nyilatkozat, amely elsőként leplezte le nemzetközi viszonylatban is a rákosista egyházi fertőzést, és az első nagy tisztulást hozta a teológiai gondolkodásban. Ez ott született a teológián; fő témája: a keresztyén ember a marxista világban, a keresztyénség és az

állam, az állam joga és a keresztyén ember szabadsága, az ellenállás, az ellenállás kötelezettsége. Nekünk ebben az időben meg kellett birkóznunk az egész messianisztikus marxizmussal. Akkor még nagyon sokan voltak a mi kortársaink között is, akik hitték, hogy a mennyország és a földi paradicsom születik meg ezzel az új rendszerrel, hogy a társadalom a kapitalizmusból a szocializmusba, egy magasabb társadalmi formába lép. Sokan gondolkodtak így. A hivatalos teológia átvette ezt mint egyfajta adottságot, azaz teologizálta a marxista messianizmust. Komoly szellemi munkát jelentett, hogy tisztán lássunk, hogy lássuk azt, hogy ez semmiképpen sem egy magasabb rendű társadalmi forma az előzőhöz viszonyítva. Egyáltalán, hogy a marxista messianizmus eme bűvköréből kikerüljünk, és még a fogalmait se használjuk. Ez bizony sok papnak még a mai napig sem sikerült, mert hatalmas ideológiai nyomás nehezedett ránk. Ezek az éveknek az eszmei és teológiai munkáit erre a célra kellett fordítanunk.

1956-os tevékenységedről legendák keringenek a téged ismerők között. Nem éppen jóindulatú, barátságos legendák. Hallottam már olyat is, hogy fegyverrel lövöldöztél a Ráday utca sarkán. A második Tuskólábú szerepét is kiosztottak rád.

Tuskólábú? Az ki volt?

Legendás „bőse” volt az eseményeknek. ’56 őszén hol voltál, mit csináltál, és miben állt ez a „szabadságharcos” tevékenységed?

Ezt elmondom még ebben a szakaszában a beszélgetésnek. Lehetett érezni már a nyáron, hogy recseg-ropog a rendszer, hogy lelepleződőben a hazugságok, amelyekre épült. Az Irodalmi Újságot olvastuk, és a Petőfi-kör eseményei ránk is jó hatással, tisztító hatással voltak. 1956 engem kint ért Fülén mint segédlelkész. Rögtön az első hírekre bementem Székesfehérvárra, és ott egykettőre belekerültem a forgatagba, már magam sem tudom, hogyan. Néhány régi osztály- és diáktársammal együtt – egy Keszei nevű fiúra emlékszem, akiből költő lett, és Franciaországban él, mert a forradalom után menekülnie kellett – behívtak oda, ahol alakult egy forradalmi ifjúsági bizottság. Ennek lettem a tagja. Csak képek vannak előttem: hatalmas tömeg a székesfehérvári főtéren, a püspökség előtti téren, egy mikrofon előtt állok, és valamiféle javaslatokat teszek az ezernyi embernek. Akkor odajön hozzám ez a Keszei, kérdezi, hogy követeljük-e, hogy Mindszentyt szabadon bocsássák. Mondtam neki, hogyha jónak látod, követeld. A bizottságban benne volt egy Östör Lóránt nevű, azóta meghalt fiatal orvos, akiből tiszteletreméltó szülész-főorvosa lett a városnak. A múzeumigazgató is velünk, nekünk dolgozott – ő is híres ember, a fehérvári múzeum mostani igazgatója, a táci ásatások vezetője – és még jó páran... már egyre homályosabb az alakjuk, hiszen csak ezekben a forró napokban találkoztunk.

Ott tartottam, hogy beválasztottak ebbe az ifjúsági bizottságba. Sokat nem csináltunk. A menyasszonyom, Kriza Judit Budapesten tartózkodott, és én alig vártam, hogy megláthassam őt. Úgy emlékszem, hogy már október 30-án fölszaladtam hozzá... Itt a teológián tájékozódtam. Megjelent a Reformáció című újság első száma, Hegedűs Lóránt Szabadság téri lelkész (ma püspök) cikkével. A lapban egy Bárczay Gyula nevű teológus – most svájci esperes – is beszámolt arról, hogy az ún. Hitvalló Nyilatkozat a teológián készült. Azt akarta sejtetni, mintha ő írta volna, pedig semmi köze nem volt a bitang dzsentrinek hozzá. Övele nagyon összeveszttem akkor, ’56-ban, mert előállt vele, hogy neki azért 200 holdat vissza kellene kapnia, én meg mondtam neki, hogy kapod az anyád p...ját! Emlékezem, ilyen drasztikusan estem neki, mert számomra a forradalom egyfajta plebejus megmozdulás volt, mindent akartunk, csak nem a dzsentriknek a földet vissza, meg a Mindszentyt. Ez az egész annyira távol állt attól a fiatal nemzedéktől, amellyel ezeket a napokat együtt éltük át. Na, Bárczay aztán el is ment, az egész pereputtyal, az összes dzsentri a teológiáról mind disszidált, boldogítják a nyugati emigrációt.

Nem állhattam őket, és a mai napig sem állhatom tulajdonképpen. De a Hitvalló Nyilatkozatot mi fogalmaztuk, olyan emberek fogalmazták, akik most tiszteltreméltó lelkészek. Egyikük Bolyki János, aki most teológiai professzor. A másik Molnár Miklós volt, aki jelenleg Kálvin téri lelkész, a harmadik Pásztor János. Az ő lakásán készült a Nyilatkozat Szentendrén. Ő lett a „legvonalasabb” ebből a társaságból, most valami „nagyvezér” a tiszántúli kerületben. Én is benne voltam mint az egyik szervező és még páran. Lényeg az, hogy ezekkel a lelkészekkel mi 1955-ben hónapokon át együtt írtuk meg a Hitvalló Nyilatkozatnak a nem tudom hány pontját. Egy 5-6 oldalas írás volt, 1955-re már elkészült. A teológiának ekkor volt valami centenáriuma. Emlékszem rá, hogy Willem Visser't Hooft, az Egyházak Világtanácsának akkori titkára titkárának, egy Michelis nevű úrnak én adtam oda a WC-ben, miután az előző éjszaka Ritoók Zsigmond, aki most a Kálvin tér gondnoka, romantikus körülmények között németre fordította. Ez a Michelis nem értette, hogy mit akarok, hogy ugyanabba a budiba megyek be, ahova ő, azt hitte, hogy buzi vagyok, de tört németiséggel elmagyaráztam, hogy most adni akarok neki valamit. Végül is megtörtént az átadás. Még megkaptam az akkor díszdoktorrá avatott Staufer professzor is.

Szóval a hitvalló egyház ezeket a lelkészeket jelentette, akik mind első osztályú emberei – engem kivéve – a magyar református egyháznak. A Nyilatkozat tulajdonképpen a Barmeni Hitvallásnak a magyar kiadása volt. A barmeni, tehát a hitvalló egyház teológiáját, amelyet a fasizmus ellen dolgoztak ki, alkalmaztuk – a sztálinizmus ellen. Meggyőződésem, hogy teljesen korrekt és hasznos prófétai szolgálatot tettünk vele a nemzet és az egyház érdekében is. Remélem, lassan eljön az ideje, hogy az egyháztörténészek elismerjék ezt.

Terjedt akkoriban?

Nem, akkor csak az említettek kapták meg. A következő év nyarán, '56 nyarán rendezték Galyatetőn az Egyházak Világtanácsának a nagygyűlését, amelyen itt volt az egész világ, és Visser't Hoofték behozták németre, angolra, franciára fordítva, illetve már a nyugati repülőtereken az összes külföldi delegátus megkapta. Péter János és Bereczky Albert ezzel a dokumentummal találkozott, bele is roppant szegény Bereczky, hiszen nagyon nagy hatása volt. Az egyházi sztálinizmust ez a két ember képviselte, Péter János hidegbben és politikusabban, Bereczky megtörtebben és bűnbánóbban. Nos, a Nyilatkozat aztán megjelent a világsajtóban, minden nyomozó ezt nyomozta. Még '56-ban is, amikor engem letartóztattak, az volt az első kérdés a győri ÁVO magáncellájában, hogy ki írta a Hitvalló Nyilatkozatot. Mondom, én tudom. Mondja meg, mondja meg, nagyszerű! Megmondom: Bárczay Gyula. Ő ír róla a Reformációban. Másnap jönnek átkozódva, hogy ő disszidált! Mondom: persze, keressék meg Svájcban. Rákentem veszedelmemben, mert ha elárulom, hogy a Hitvalló Nyilatkozatot mi írtuk, hát kiirtanak. Képesek lettek volna kiirtani, mert akkora politikai visszhangja volt. Fontos egyháztörténeti tettet vittünk véghez, s büszke vagyok most is, hogy fiatalemberként én is kivettem belőle a részemet. Az is igaz, hogy ha a többiek, akiket felsoroltam, nem csiszolgták, akkor a Nyilatkozat nem lett volna olyan hathatós dokumentum, mint amilyen lett.

Végül is '56 őszén nem lövöldöztél?

Azt majd elmondom a folytatásban, mert most még '56 nyarán tartunk. Hogy '56 őszén mit csináltam? Annyit mondhatok neked, hogy senkit nem lőttem meg, nem is lőttem emberre, de nem rajtam múlt, mert egy fegyveres csoportba végül is belekerültem november 4-én. De nem jött az „ellenség”, és ezért a Jóisten megóvott attól, hogy – a mai napig is, most már remélem, halálomig – emberre fegyvert fogjak.

November 4-én reggel hallottuk a Nagy Imre-kormány fölhívását, amely akkor az ország törvényes kormánya volt, és minden katonaköteles embert a haza védelmére szólított. Úgy

éreztek – egy elég nagy társaság, akik ott voltunk a teológia konviktusában –, hogy engedelmeskednünk kell, mert egyszerűen állampolgári kötelességünk. El is vonultunk, és valahol a műegyetemen fölfegyvereztek bennünket. Teológusok is voltak köztünk, meg más fiatalok is, akik éppen ott szálltak meg. A Móricz Zsigmond körtéren a gerillacsapatban kaptunk beosztást, és vártuk a küzdelmet. Én életemben soha egy puskát el nem sütöttem, katonai állományban voltam ugyan, de katonai kiképzést nem kaptam. Megóvott a Jóisten attól, hogy ezt a soha el nem sütött fegyvert használnom kelljen, mert nem jött az „ellenség”. Estére viszont a menyasszonyomban, későbbi feleségemben – valószínűleg idegi alapon – olyan lázas fájdalom keletkezett, hogy egyáltalán nem tudott járni. Így 4-én este át kellett hogy menjünk az egyik szemben lévő kollégiumba, ahol öt nyugodt körülmények közé kellett helyezni. Ezek után már nem is mentünk vissza, mert a nyugati rádiók éjszakai adásából kiderült, hogy csokoládét fogunk ugyan kapni, de a nyugat valójában nem segít nekünk. Többen ösztönösen úgy éreztük, hogy kár meghalni a barikádokon. Bár teljes tiszteletünk azoknak, akik mégis meghaltak, mert lelkiismeretüknek megfelelően úgy érezték, hogy nekik meg kell halni. November 5-én mi már nem folytattuk, hanem hazavonultunk a szülőkhöz. Ennyi volt az én úgynevezett fegyveres tevékenységem. Mikor onnan elvonultunk, a kelenföldi egyháznak az egyházfiához mentünk be egy teára, ő látott engem fegyverekkel, puskával vagy pisztollyal a hátamon, vagy magam sem tudom már. Aztán ez az ember a forradalom leverése után jelentkezett mint egy hős, akit el akartak pusztítani az ellenforradalmárok – ebből érdemet kreált magának –, és rögtön följelentett. Ez volt az egyik oka annak, hogy az '57-es nagy letartóztatási hullámba belekerültem. A másik pedig, hogy tudni akarták, mikor Győrben mint segédlelkészt letartóztattak, hogy a Hitvalló Nyilatkozatot kik is készítették.

Az '57-es letartóztatás igen izgalmas dolog, mert az volt az ún. júliusi letartóztatás. Rengeteg embert begyűjtöttek akkor velünk együtt, össze voltunk zsúfolva egy négy embernek való cellában negyvenen. Keményen verték az embereket, sokakat összeverték. Akkortájt akasztották fel a lébényi református papot. Azzal fogadott a kihallgatótiszt, hogy „Maga lesz a következő?”. Egy-két éjszakát töltöttem úgy a cellában, hogy készültem a halálomra, mert minden lehetséges volt abban az időben.

Ehhez fűződik, hogy együtt voltam egy ateista mérnökkel, akivel ezeken az éjszakákon a hitről és Istenről beszélgettünk, és mire elváltunk egymástól hat nap után, megtért. Egyik legszebb gyümölcse a lelkipásztori munkámnak ez a győri börtönben megtérő mérnök. A börtön mem volt egyszerű dolog, hiszen minden fiatal ember szereti az életét, de Isten valahogy túlsegített rajta. Természetes, hogy a Hitvalló Nyilatkozat keletkezésének körülményeit illetően senkit sem adtam ki, hanem félrevezettem a nyomozókat azzal, hogy Bárczay Gyulára irányítottam a figyelmet. Egy darabig nyomozták, hogy hol van, de hát én tudtam jól, hogy Bárczay Svájcban van. A dolog lényege az, hogy azért, mert nem tudtak rám bizonyítani semmit – hiszen az ún. fegyveres ellenállás kapcsán egy olyan szöveget adtunk le, hogy ténylegesen nem vettem részt harcban, és ez igaz is volt –, végül is csak internáltak egy évre. Persze ekkor még nem tudtuk, hogy az internálás mennyi időre szól. Így kerültem egy évre Tökölre.

Ez volt az egyik legszebb lelkipásztori évem. Tökölön több ezer embert internáltak, köztük Pór János tanár urat is, akinek a felesége egy kenyérben becsempészett egy Újszövetséget, a kenyér belét kivette és annak a helyére tette. Az internálótáboron belül hamarosan szervezkedni kezdtünk evangéliumi munka céljából. Majdnem minden emeleten akadt egy-egy pap vagy hívő ember. Széttéptük ezt az egy Újszövetséget, és minden vezető kapott egy János-evangéliumot vagy a Pál-leveleket, vagy ezt, vagy azt, s ezeket a séta során cseréltük. Akinél volt valamilyen rész, az az első sorban ment, aki át akarta venni, az a másik társaság, a másik

emelet utolsó sorában, és egy kis tülekedésnél cseréltük őket. Úgyhogy egy-két hét után megindultak az istentiszteletek. Eleinte bizony nagyon gyakori volt a verés és az egyéb durvaságok, brutalitások. Hamarosan munkára jelentkeztem – a „Tied a börtön, magadnak építed!” elve alapján. Egyszer frissen elföldelt holtakat találtunk, el is zavartak bennünket onnan. Ezek olyan emberek lehettek, akiket a tábor megalakulásakor a helyszínen öltek meg. Rettenetesen megkínzott és megvert emberek sokaságát láttam. Láttam egy öreg esperest, a bősárkányi esperest, aki a nyakától a talpáig teljesen kék volt, úgy összeverték az ÁVO-sok. De alig volt olyan ember, akít ne vertek volna meg. Engem ettől a Jóisten megkímélt, ismervén a testi fájdalom iránti gyöngeségemet. Engem nem vertek meg a kihallgatások folyamán, de majdnem mindenkit, akivel beszéltem, igen. Némelyeket összeverték, némelyeket betegre vertek, némelyeket éppen csak hogy megpofoztak. Minden kapitányságról jelentették a rabok, hogy agyon is vertek embereket. Ez ennek a korszaknak egyelőre föltáratlan emléke még.

Jutka néni is internálva volt?

Nem, Jutka néni ezalatt járta a kálváriáját, mert őt meg nem akarták sehova sem felvenni dolgozni. Az egyetemi felülvizsgáló bizottság szerint ő is ellenforradalmi tevékenységet végzett, és ezért mint fiatal vegyész mérnök csak segédmunkásként helyezkedhetett el. Végül is egy pár hónapi kísérletezés után elment segédmunkásnak. Egy idő múlva, mivel jól dolgoztam, látogathatóvá váltam, havonta kétszer is. A jó munkát ugyanis látogatási engedéllyel fizették. A július-augusztus és a szeptember eleje még nehéz volt a rendszeres verések és a terror légköre miatt, de szeptembertől fokozatosan enyhült a helyzet, és normalizálódott az internálótábor állapota. Augusztusban még hoztak be egy nagy társaságot, s még szeptemberben is szállingóztak az emberek. Tököl gyűjtőhelyként működött, ahonnan némelyeket börtönbe, némelyeket akasztófára, némelyeket szabadlábra helyeztek, némelyeket pedig egy év után egyszerűen elengedtek.

A leglényegesebbek számomra az emberi élmények voltak. A hitnek, a hivatásnak a kipróbáltsága. Ahogy én azt az Újszövetséget megkaptam, elkezdtem rendszeresen bibliamagyarázatokat és istentiszteleteket tartani. Egy időben egy nagy körletben összezártak vagy 40 papot. Közülük néhány nagyon komoly lelki gondolkodású katolikus pap volt, mint Mojzes páter vagy Kabar Sanyi és a többiek. Itt tartottuk az első ökumenikus istentiszteleteket. Szerintem Magyarországon ez volt az első eset, hogy közösen imádkoztunk, közösen ígét hirdettünk. Eucharisztia nem volt közösen, az eucharisziát külön tartották a katolikusok, külön osztottam én úrvacsorát a reformátusoknak, de nagyon sok közös alkalmat szerveztünk, ahol főlváltva szolgált egy katolikus és egy református rab-pap. Ezt nagyon áldott dolognak tartom, mert ebben az időben Nyugat-Európában még sehol nem akadt példa olyan intenzív ökumenikus együttműködésre, mint ebben a magyar koncentrációs táborban. Későbbi jó barátságok is születtek ebből. Fontos volt a lelkigondozó tevékenységünk is, hiszen nagyon sok összetört ember került be, s ahogy az idő telt, számos családi probléma jelentkezett, a kívül maradt feleségek hűtlennek vagy állhatatlannak bizonyultak. Bizony szükségét látták a rabok a lelkipásztoroknak, s a Gondviselés művét látom abban, hogy minket odaküldött.

Van arról valami adatod, hogy a református egyház lelkészei közül kb. mennyien vettek részt 1956-ban a forradalomban?

Mindenki részt vett a maga módján. Minden faluban a lelkipásztor valamiképpen részt vett benne, minden magyar ember részt vett benne, kivéve azt a pár ÁVO-st, aki a bőrét féltette, meg azokat, akik a személyi kultusz idején kompromittáltak magukat, de az egész ország, az egész lakosság részt vett ebben a nemzeti fölkelésben. Ez nem úgy van, ahogy ti hallottátok, fiatalabbak. Az igazság az, hogy az egész nemzet mozdult meg, a hatalmas szabadságvágy tört

utat magának. Az más kérdés, hogy akkor még többen éltek az ún. uralkodó osztályok tagjai közül, mint az említett Bárczay is, s közöttük voltak olyanok is, akik revánsra spekuláltak, de nem ez jellemezte ezt az egészet. A zsarnokság elleni tiltakozás jellemezte a forradalmat, amit tulajdonképpen a kezdeti nehéz hónapok után lassanként a Kádár-kormány és a párt is tudomásul vett, és ehhez a magyar szabadságigényhez folyamatosan alkalmazkodott.

Tudjuk, hogy ez alatt a két hét alatt pró és kontra nyilatkoztak meg emberek. A református egyházban létezett valami fajta ellenzék, ugyanakkor volt egy nagyon erős kör, amelyik – hogy úgy mondjam – szovjetbarát volt.

Nézd, a református egyházban az Állami Egyházügyi Hivatalnak a csinálmányai ültek, akik – elsősorban Péter János és a körülötte kialakult lakájsereg – között igazán baloldali nagyon kevés volt található. A legtöbb a horthysta vagy nyilas múltja miatt keveredett oda, mert egy igazán baloldali ember – a szó nemesebb értelmében baloldali – nem vehetett részt a személyi kultusz egyházi szentesítésében. Éppenséggel ugyanazok a figurák szolgálták ki a sztálinista egyházpolitikát, mint akik a horthystát vagy a fasisztát kiszolgálták.

Arról tudsz, hogy hány református lelkész halt meg vagy...

A mai napig nem készült erről statisztika. Tökölön voltunk vagy 25-en reformátusok, és nem is legkvalitásosabb emberek. A legkvalitásosabbakat a MUK-ot megelőzendő fogták le: Nagy Barnát, Papp Lászlót, Joó Sándort. Engem is kerestek akkor, bement a nyugati rádió, hogy keresnek, sőt azt is, hogy letartóztattak. Csakhogy én megszöktem előlük, mert nem voltam a szálláshelyemen, amikor kerestek, és elbujdostam. De lehet, hogy jobban tettem volna, ha bemegyek, ha hagyom, hogy elkapjanak akkor, mert azokat pár napi fogság után kiengedték. Talán egy-két hétig voltak foglyok, mert a rendkívül erős nyugati felhőrdülés, nyugat-európai nyomás miatt kiengedték őket. Szóval akik az ún. megújulási mozgalmat, és akik az egyházi ellenállást vezették, néhány napi börtönnel megúszták. Ezek a kis falusi papok, akik közé én is keveredtem, akik elszavalták a Nemzeti dalt a templomban, vagy elénekelték a Himmuszt, ezek, akiket ötletszerűen, teljesen találomra gyűjtöttek be, ezek megszenvedték. Volt ott például egy kiskőrösi református pap, aki állandóan sírt, és végig úgy viselkedett, mint egy szopós malac. Aztán egy másik, aki Bukovinából települt át, s aki kiszabadult hamar, de akkor bejöttek a hívei, mert azon az áron szabadult ki, hogy besúgta a híveit. Úgy káromkodni embereket még nem láttam, ahogy ezek a bányászok és munkások szidták ezt a k...a papot, aki azon az áron ment haza, hogy azokat, akik ott a faluban szájaltak, beköpte.

Az első hónapoktól kezdve mindnyájunkat hívogattak a táborparancsnokságra, ahol mint besúgót próbáltak beszervezni mindenkit, akit csak lehetett, és biztos, hogy ezt-azt sikerült is. Beszéltél az ökumenikus hatásokról. Az internálás megváltoztatta valamennyire a szemléletet, a hitedet?

Tökölön volt idő gondolkodni. A hitemet nem változtatta meg, mert tudtam, hogy a Hitvalló Nyilatkozatra meg az egyház megújulására vitathatatlanul szükség volt. Ami kérdéses nekem teológiaiilag, hogy szabad-e egy keresztyén embernek fegyvert fognia a hazája védelmében. Abban a történelmi helyzetben ezt én elementáris parancsnak éreztem. Valószínű, hogy most nem tenném. Most egy alapvetően erőszakmentes teológia alapján állok, és úgy gondolom, hogy erőszakkal semmit nem lehet a világban elérni. Bár ez egy nagyon nagy kérdés, hiszen ha az ember a rettenetes dél-amerikai elnyomást látja, és arra gondol, hogy ott sok katolikus pap együttműködik a gerillákkal, sőt maga is gerillává válik – őket mégsem szabadna elítélni. Éppen úgy nem szabadna elítélni, mint azokat a magyarországi katolikusokat, akik mindenféle katonaságot megtagadnak lelkiismereti okból. Szerintem itt az igazság nem fehér vagy fekete, hanem tarka és szinte teljesen személyre szabott. Mert követhet valaki egy etikai parancsot

– mondjam azt, hogy az Isten hangját? – azzal is, hogy gerillává lesz Dél-Amerikában, és azzal is, hogy szolgálatmegtagadóvá lesz Budapesten. Végül is morális magatartás mindegyik, és mindegyik alapvetően az emberi szituációnak az ellentmondásosságából ered.

'58-ban szabadulsz...

Igen. Az igazsághoz tartozik, hogy minden pap félt tőlem, minden egyházi vezető. Mikor jelentkeztem szolgálattételre, Farkas József volt a püspökhelyettes vagy ügyintéző, ez az ismert pesti lelkész. Ő úgy félt tőlem, mint a tűztől. Megmondta, hogy szó sincs róla, ő nem hajlandó engem átvenni. Elbocsátottak. A dunántúli egyházkerületben Győri Elemér, a szegény, öreg püspök látni sem akart. Farkas József pedig, akármilyen nagy hívő, nem akart átvenni. Tudod, ki segített rajtam? Az egyházi sztálinizmus egyik legeminensebbnek deklarált figurája: Kádár Imre. Kádár Imre, aki tényleg a legbalosabb vonalat vitte végig a sztálini években, és '56-ról is a legkérdésesebb könyvet írta, azt a bizonyos *Egyházi lázadást*, vagy nem is tudom, mi a címe. Ez egy a külföld számára készült, enyhén szólva egyoldalú és az igazságot enyhén szólva nélkülöző, gátlástalan íromány. Én nem is tudom, hogy tehette meg ezt. Összetalálkoztam vele a teológián, és tanácsalanságomban elmondtam, hogy mi a helyzet. Azt mondta: Gézám, segíteni fogok neked, gyere vissza. Két nap múlva megkaptam a kinevezésemet Monorra, ami nagyon nagy szó volt. Kádár Imre intézte el. Attól fogva végig mindenféle ügyes-bajos dolgomban támogattott, segített. Nem tudom megmagyarázni, miért, mert soha nem kért tőlem semmi ellenszolgáltatást. Zsidó ember volt... Úgy gondolom, talán úgy érezte, kár lenne ennek a fiatal embernek a pályáját kerébe törni ilyen korán, és megpróbált segíteni teljesen emberbaráti alapon. Sőt, hamarosan ő intézte el, hogy az egyházi sajtóban elkezdhessek publikálni, az akkor meginduló Teológiai Szemlében. Elkezdtem tehát egymás után írni a könyvismeretéseket, recenziókat. Ez már egyébként egy „benti” döntés volt, az internálótáborban Szabadi Sándor lelkész kollégámmal ugyanis megegyeztünk, hogyha kijövünk, megpróbálunk egy reálpolitikai vonalat vinni. Láttuk, hogy '56 tüzével a dolog nem megy, Petőfivel nem megy, tehát egy Deák Ferenc-i úton kell mennie, hogy ha azt akarjuk, hogy egyáltalán menjen valahogy. Két út állt előttünk, vagy emigrálunk, elmegyünk ebből az országból, vagy pedig a Deák Ferenc-i utat járjuk. Illetve létezett egy harmadik is, a teljes visszavonultság, amelyet Papp László választott. Mi szerettünk volna bent maradni az életben, és azokat az értékeket, amelyeket az Evangélium és '56-nak az emberi személyiséget, a szabadságot reveláló történelmi eseménye jelentett, úgy tovább vinni, ahogy lehet.

1958-ban kerültél Monorra?

'58 őszén. Főnyad Dezső, egy szintén neves lelképásztor fogadott. Kiváló fej volt, de félt, mert azt hitte, hogy engem, ha már a börtönből jöttem, biztos beszerveztek, és biztos az ő megfigyelésére küldtek oda. Átok ez a bizalmi válság, az, hogy ki kitől fél. Ettől a Jóisten megmentett, mert nem féltém én igazából soha senkitől, az emberi kapcsolataimban a félelemnek nem volt soha meghatározó szerepe. Főnyad Dezsőre úgy emlékszem, mint akitől nagyon sokat tanultam. Ő volt Szárszó teológusa, az egyházas Balatonszárszó... Egy középbalosnak nevezhető irányzatot képviselt a Horthy-korszakban, és egyik félretett, nagy tehetségű embere volt az egyházunknak. Bizonyára ő is félt, mert a negyvenes évek végén számos antimarxista egyházi kritikát fogalmazott meg, és akkor még éltek ezek az emlékek és félelmek. De a gyülekezet jó volt, szeretettel fogadott. Ez lehetett talán Főnyad másik félelme, hogy hamarosan megnyerem a hívek tetszését. Hittant oktattam, ifjúsági munkát vezettem egy évig. Meg is nősültem azon a nyáron, amikor szabadultam, összeházasodtunk Kriza Judittal. A feleségem hamarosan várni kezdte Géza fiamat. Főnt laktunk a Szabadság-hegyen, onnan jártam ki Monorra, az elég nehéz volt. 1958-tól egy évig szolgáltam ott, aztán 1959-től három évre Ócsára helyeztek

Békési Andor mellé segédlelkésznek. Ez megint csak nagy élményt jelentett, mert Ócsa akkor még teljesen romlatlan tradíciójú, hagyományos, nagy református falu volt, gyönyörű templommal. A papi galádsággal azért megint találkoztam, mert amikor oda helyeztek, 2000 forint volt a segédlelkész fizetése, de nekem rögtön leszállították 700 forintra, mondván, hogy fiatal házas vagyok. A feleségem viszont előbbre léphetett. Bejárt, akkor már vegyészmérnökként, a Gyógyszeripari Kutatóintézetbe. Nem volt könnyű életforma neki, napi 2x30, azaz 60 km a vicinálison. Nekem annál szebb volt, mert ez a hagyományos gyülekezet nagy szeretettel fogadott, parasztemberekkel kötöttem barátságot, és bibliás, istenfélő, ősi református hagyományok közepette prédikáltam. Talán túl sok fiatalos hévvel meg dörgedelemmel; most már biztos másképp csinálnám. Nagyon szép emlékem ez a falu, a papi sóherséget nem számítva. De ez is a javamra fordult, mert ebben a nehéz anyagi helyzetben kezdtem el a faluról ún. szociográfiát írni. A szociográfiában egyszerűen leírtam, hogy mit látok. *Csokonai utca*, ez volt a címe első írásomnak. Sorban, házról-házra, persze elváltoztatott nevekkal, leírtam a hatvanas évek átalakuló paraszti társadalmának problémáit. Gondoltam, hogy a Magyar Nemzetben vagy valahol megpróbálom megjelentetni. A kéziratot a hónom alá csapva bementem Pestre. A Blaha Lujza téren leszálltam; ott ácsorgott egy ember, őt kérdeztem, hogy hol van a Magyar Nemzet. Miért, mit akar vele? Mondom, hogy írtam valamit, egy falusi pap vagyok. „Mutasd!” Belenéz, és azt mondja: „Hevesi vagyok, a Népszabadság szerkesztője, adja oda nekem ezt, majd utánanézek.” Hazamentem a kis falumba, és két vagy három nap múlva kapok egy táviratot, hogy „Magyar Szocialista Munkáspárt, Népszabadság”, és hogy azonnal menjek be. Földes István fogadott, az egyik neves szerkesztő, és azt mondta, gratulál, ez a legjobb mű, amely a Népszabadsághoz beérkezett az elmúlt időkben. Járuljak hozzá, hogy a tíz flekkből nyolcat teljes oldalon szóról szóra megjelentessenek. Másnap a vasárnapi Népszabadságban egy teljes oldalon megjelent a cikk Németh Géza református lelkész aláírással. Szegény főnökömet a hideg rázta. Akkor nem gondoltam rá, de azt hiszem, ez amilyen nyereség volt nekem mint publikáló embernek, olyan veszteség volt az '56-os renomémat illetően, mert azt mondták, lám, ez az ember is beadta a derekát.

Ezt később is a szemedre vetették.

Ezt a mai napig a szememre vetik, hogy nem lehet tudni, kicsoda ez az ember, mert a Népszabadságba írt.

Kanyarodjunk vissza a pályakezdésedhez. '58-ban kerülsz először Monorra, kezded a papi hivatásodat, egy pályakezdő fiatalember, aki tele van reményekkel és idealizmussal. Ugyanakkor egy év internálás után, amely – gondolom – érzékeny csapást mért az idealizmusodra. Egy ilyen pályakezdő fiatalember milyen elképzelésekkel, reményekkel, vágyakkal indul neki a papi hivatásnak?

Ahogy visszaemlékszem önmagamra, bíztam abban, hogy elhívott ember vagyok, és az Evangéliumot kell szolgáljam, képviseljem ebben a világban. Az első élmény, amely 16 éves koromban ért, és amelyről beszámoltam, egyfajta létmeghatározó istenélmény volt. A későbbi évek és '56 pedig arra tanított meg, hogy az Evangélium nem lehet steril, hanem az embernek van valami társadalmi, evilági hivatása is. Ez a kétfajta hivatás mindig kiegészíteni igyekezett egymást, és időnként bizonyos körülmények között egymásnak ellentmondani is látszott. Azonban lényegét tekintve én nem politikusi, nem írói, se nem egyházreformeri területen éreztem az elhívásomat, hanem mindvégig biztos voltam benne, hogy a primer keresztyén élmény, tehát, hogy Jézus él és feltámadott és lehet vele találkozni, ez a gyökere az ember megújulásának, ez az én életem értelme, és egész Európa tulajdonképpen ezt az értéket veszítette el. Ezzel indultam, ebben vagyok a mai napig, hogy az Evangélium lényegének, mármint hogy

Isten szeretet, Jézus él, megtalálható, és ebből egy új közösség kibontható, a képviselőtérre vagyok elhívva. Ehhez tulajdonképpen végig hű maradtam, még ha időnként úgy is tűnt, hogy az világi ügyek ettől a centrális témától elfordítottak. De valójában a lelkem mélyén ez az egy hivatás él.

Volt valami olyan speciális oldala a lelkipásztori munkának, amelyet előtérbe helyeztél?

Igen. A lelkipásztori munkának a bürokratikus oldalához kétfalkezes voltam, és állandó kalamajkákat okoztam. Többször megpróbáltam kinyírni különféle állami meg egyházi sugallatokra az állásomból, ez egyszer sikerült is tartósan, akkor is az adminisztrációs hibákat rótták föl nekem, azaz, hogy nem tettem rá az i-re a pontot. Ennél lényegesen nagyobb hibákat is elkövettem. Szegény Adorján esperes úr még ócsai segédlelkész koromban azon háborodott föl, hogy amikor le kellett írnom az egyházi leltárt, és Szent Mihály lovához érkeztem, már annyira untam az egyhangúságot, hogy Szent Miska lovát írtam a hivatalos leltárba. Ebből országos botrány lett, majdnem fegyelmet kaptam miatta. Szóval ez nem ment. Nem végeztem szívesen a temetéseket, a keresztelőket meg a népegyházi jellegből következő feladatokat. Ezekben nem láttam az igazi hivatást, bár igyekeztem a gyászolókat vigasztalni, de nem lehet egy a sírnál álló átlagos gyászoló közönséget vigasztalni, mert senki sem figyel arra, amit a pap mond, a halott meg már nincs az eszénél. Az esküvőnél meg már megint nincs az eszénél a fiatal pár, és senki sem figyel arra, a fiatalok végképp nem, hogy mit mondok, egész máson jár az eszük. A keresztelőnél megint nincs eszénél a gyerek, és a szülők is arra figyelnek, hogy gőgicsél-e vagy sem. Nem alkalmasak ezek a népnepélyek az igazi üzenet átadására, nem lehet az emberek szívéig jutni.

Hallottam már olyat, hogy pap úgy beszélt a parókiájáról, hogy „nagyon jó parókiám van, van beti öt temetésem”.

Igen, hát vannak azok a hulla-dögön éneklők – dögön-bőgők, ahogy mondani szokták –, szóval a halottakból élnek nagyon sokan ott, ahol még divatban van a szokás, hogy pappal temettetnek. De az Evangéliumhoz már nem sok köze van az egésznek. Ezekkel a jelenségekhez én mindig antiklerikális módon viszonyultam, és idegen maradtam a mai napig az egyházban. Nem tudtam igazi papi hivatalnok lenni; engem Monoron az ifjúsági munka érdekelt, Ócsán a katekézis, aztán később a középiskolás fiatalokkal való foglalkozás. Mikor pedig Érdre kerültem, a felnőtt ifjúság közötti munka, a serdülőkortól a fiatal házások koráig. Ez az a réteg, amellyel mindvégig foglalkoztam és magam is csodálom, hogy most már 50 éves lettem, de ezek a fiatalok még mindig hallgatnak arra, amit mondok. Úgy érzem, hogy ők veszik az üzenetet. Ilyen értelemben sok-sok ezer fiatalnak lehettem a szolgálója, tanítója. Az ifjúsági munka a materialista ideológiájú államban mindig neuralgikus pontnak számított, régebben még inkább, mint most, ezért ebből is nagyon sok összeütközés származott. Mert azt nem bánták az elvtársak, ha a Népszabadságban írok a korabeli magyar faluról cikkeket, de ha 30-40-50, néha 100 fiatal is megjelent a hittanóráimon vagy a bibliaóráimon, az már idegesítette őket. Tulajdonképpen az okozta a konfliktust, hogy a Népszabadság-beli cikkekből úgy ítélték meg, mint egy rendkívül haladó embert, az aktív evangéliumi munka alapján pedig úgy, mint egy veszélyes egyházi agitátort. És ezt a kettőt valóban egyszerre csináltam, ameddig csak lehetett.

A híveid hogyan viszonyultak hozzád?

Úgy érzem, hogy a fiatalok vették igazán az Evangéliumot. Persze, az öregek között is volt egy réteg – minden lelkész körül van egyébként –, ezt azonban nem tartom olyan jelentősnek. Én a felnőtt lakosság köréből egyetlenegy szolgálati helyemen sem vonzottam igazából nagy tömegeket, ha számottevő rétegeket elértem – amennyire abban a korszakban lehetett –, az a fiatalok között történt. De sok idő emberrel vagy velem egykorúval kötöttem életre szóló

barátságot, amelyet a mai napig ápolunk. Sosem felejttem el Marosi Mátyásnak a kézfogását, ő egy bajszos, szálfaegyenes parasztember volt Ócsán, nagyon sokat segített nekem a mezőgazdasági ismeretek elsajátításában. Nagy kertünk volt, annak a megművelésében, piacra hordásában, fát hozott nekem, tűzfát, és sok jó vacsorán borozgattunk együtt. Felesége, Zsuzsi néni, a terebélyes Zsuzsi néni, amilyen terebélyes volt, olyan mosolygós és kedves. Nem felejttem el az érdi gyülekezetből sem az olyan kedves öregeket, mint Kovács bácsi, a köpcös Kovács bácsi, aki egy templomépítésben vett részt és dolgozott nagyon sokat, vagy Berey Béla, keménykötésű, alföldi, tiszántúli származású magyar ember, aki most is meglátogat szinte minden hónapban egyszer-kétszer. Szóval ezekkel a rétegekkel is kapcsolatot tudtam teremteni. A legkevésbé az ún. úriemberekkel sikerült barátságot kötnöm, a régi középosztály képviselőivel az egyházban. Nekik én túl komplikált, túl evangéliumos, túl baloldali voltam.

Mikor kerültél át Ócsára?

1958-59-ben éltem Monoron, 1959-62 között Ócsán. Ott kezdtem el a szociográfiákat írni. Az első cikk megjelenését sorozat követte, körülbelül 40-50 írásom jelent meg csak a Népszabadságban, szinte minden héten egy. A Népszabadság vezetett a Magyar Nemzethez, és bekerültem a Nők Lapjához meg a Pest Megyei Hírlaphoz is. Tulajdonképpen a hatvanas évek elején az összes akkori lapban publikáltam nemcsak falusi témákat, hanem emberi sorsokat, karcolatokat, némelyikbe valami kis egyházpolitikai kritikát is belecsempésztem. Az egyik Népszabadság-beli cikkemben szerepelt például Róka Béni gazdag basa-paraszt beszélgetése Borbély Béla szegény paraszttal, amelyen az egész ország nevetett, mert Róka Béni Békefi Benőt, az Állami Egyházügyi Hivatal kiszolgáló püspökét vagy püspökhelyettesét jelentette, aki a Nyírségben nyírta a papokat, Borbély Béla pedig egy üldözött, pietista papnak számított. Amikor megjelent a Népszabadságban, hogyan felel meg a kis szegényparaszt Borbély Béla Róka Béninek, mindenki megértette. Rögtön mentek is a följelentések az Egyházügyi Hivatalhoz. A Népszabadság csak röhögött az egészen, mert ezt nem lehetett bizonyítani.

Egy másik ilyen írásom, *Az angyalok kalandjai* című pedig két pap, egy katolikus és egy református kicsit humoros, önironikus története. Arról szól, hogy egy szélhámós érkezik a parókiára, elkezd beszélgetni velem, és mond egy ilyen mondatot is: „Maguk rendes emberek itt a Duna-tájon, bezzeg a Tiszántúlon már úgy prédikálnak a papok, mintha a Népszabadságból olvasnák!” És ez megjelent a Népszabadságban. No, ez már Bartha Tibornak is sok volt! Humoros írás ide vagy oda, ennek az egyetlen mondatnak meglett a következménye: feljelentés az Állami Egyházügyi Hivatalnál, tiltakozás a pártközpontban, hívtak szegény Népszabadsághoz. Egy idő múlva el is érték, hogy szegény Földes Pista kijött hozzám és megmondta, hogy két év után többé nem publikálhatok náluk – ez, gondolom, a Hivatal műve volt. Földes helyet szerzett nekem a Magyar Nemzetnél meg az összes többi lapnál. Ekkoriban tehát tulajdonképpen folytattam az Állami Egyházügyi Hivatal és a hivatalos egyházi vezetés egyházpusztító tevékenysége elleni harcot, és publikáltam a Népszabadságban meg az összes akkori lapban, amivel bizonyos védettséget is szereztem, egy csomó befolyást és politikai lehetőséget.

Hogy milyen ügyekre tudtam fölhasználni kialakult helyzetemet? Ezekben az években történt, hogy a fehérvárcsurgói lelkész, Hargita Pált az ottani állami gondozottak otthonában végzett egyházi missziós munkák miatt kinyírták, felfüggesztették, és szegény már is elhelyezkedett segédmunkásnak, amikor eljött, elpanaszolta és segítséget kért tőlem. Elvittem hozzá Kékesdi Gyulát, aki hamar rájött, hogy rendes, becsületes ember ez a pap, és pusztán azért, mert egy-
pár kisleánykának bibliát ad az állami nevelőotthonban, még nem kell kinyírni az állásából. Egy telefonjába került Kékesdinek, és az Állami Egyházügyi Hivatal visszahelyeztette, így került Pápa mellé egy jó gyülekezetbe. Most pápai lelkész.

Hasonló módon jártam el egy másik ügyben is. Máté Sándornak, az ercsi papnak a feleségét nem engedték tanítani a saját falujában, pedig négy gyereke van, mondván, nehogy mint papné megfertőzze az ifjúságot. Ehhez is a Népszabadság telefonja kellett, hogy az elvtársaknak megjöjjön a józan eszük.

Sosem felejttem el, még Ócsán zajlott le a babádi ügy. Egy éjszaka kocogtatott egy kis tanító, hogy nagy baj van, mert neki van egy menyasszonya, és a babádi gazdaság igazgatója, aki a dabasi pártbizottság tagja is volt, bevezette a *ius primae noctis*-t a gazdaságban, és meg akarja „ízélni” a menyasszonyát; ő most mit csináljon? Hát, mondom, nézze, fiatalember, ha én a maga helyében lennék, vennék egy miskároló kést, és elintézném ezt a dolgot úgy, ahogy szokás, vagy egy jó csizmát, amely oda érkezik, ahova kell... Másnap mentem a boltba dinnyét venni. Álltunk ott vagy húszan, vártuk, hogy megkapjuk a dinnyét, megállt egy autó, kiszállt belőle a babádi gazdaság igazgatója, „utat a gazdasági igazgatónak”, bevonult mindenki előtt, és kihozta a dinnyét, a saját dinnyéjét. Ez annyira felháborított, hogy – déltájban volt – hazamentem, és egy flekkben legépeltem a dinnyeügyet. Bevittem – csak biciklim volt –, még elérte az esti Népszabadságot, odaadtam Földes Pistának. Másnap megjelent a glossza az ócsai a dinnyeügyről. Az igazgató harmadnap bottal jelent meg nálam: „Kinyírom magát, engem egy református pap ne ízéljen!” Mondom, jó, akkor lássuk a medvét! Jelentettem ezt a *ius primae noctis*-t, meg összeszedtem a faluból a különféle babádi ügyeket; ez az elvtárs szabályos kiskirály volt, rengeteg gazdasági visszaéléssel és erőszakossággal. Lényeg az, hogy egy hét múlva kiszállt a Népszabadság hivatalos vizsgálata, akkor ennek a társaságnak még volt hatalma. Emlékszem rá, Tóth Bence ment ki egy titkárnővel, és kiderítették az egész mocskot, az egész kukát kiborították, és akármennyire védte őt a Pest megyei pártbizottság és mit tudom én, kicsoda, három hét múlva a Népszabadságban megjelent a babádi gazdasági igazgató története. Le kellett váltani, ki kellett valahova dobni. Az egy más kérdés, hogy egy távoli téleszt boldogítottak vele mint elnökkel. A faluban azonban tekintélyt adott a református lelkésznek, hogy megszabadította ettől a vaddisznótól a gazdaságot és a környéket is.

Ebben az időben így együtt lehetett dolgozni a Népszabadsággal, de nem lehetett együtt dolgozni az Állami Egyházügyi Hivatallal, mert a Hivatal és az őt kiszolgáló egyházi vezetők az egyház főszámolásának programját valósították meg, a Népszabadság pedig egyfajta demokratizálódási, konszolidációs vonalat vitt. Következésképpen az én evangéliumi programom megfért a Népszabadsággal, de nem fért meg az Állami Egyházügyi Hivatallal. Annyi tekintélyre azért sikerült szert tennem, hogy amikor lejárt a három évem Ócsán, és meghívtak Érdre, az Állami Egyházügyi Hivatal mégiscsak hozzájárult ehhez a lelkési álláshoz, hiszen Érd nem számított különösebben nagy helynek. Így kerülhettem végre önálló parókus lelkésznek Érdre.

Az egyházon belül milyen reakciókat váltott ki a cikksorozatod, gondolva itt elsősorban a felső vezetésre és a lelkészekre?

Ez nagyon komplex kérdés. Az Állami Egyházügyi Hivatal és az ún. békepapi réteg felől féltékenységet, hogy ha egy kicsit ügyesebben mozogok, akkor én leszek a püspök. Mert „csak” annyi kellett volna, hogy a hivatásomat föladjam, de akkor megette a fene az egészet. Az egyházfőszámoló programhoz is csatlakozni kellett volna, legalább is a kritikát abbagyni, hallgatni ezen a téren. Tehát az egyházi vezetés részéről a rivalizálástól való félelmet érezkeltem, az Egyházügyi Hivatal részéről pedig azt, hogy ennek az embernek van valami tekintélye, az ő területükön működik, de nem az ő emberük. Ezért váltott ki gyanakvást a cikksorozat, gondolom. A papok jelentős részében pedig a butaság miatt, mert azt hitték, ha valaki ezt a munkát végzi, akkor az már „hatóságoktól megvetett” ember. Pedig csak egyszerűen érdekelt az

akkori nagyon színes és alakuló magyar valóság, és úgy emlékszem rá, hogy amit leírtam, azt akkor úgy is gondoltam. Nagyon sok „rázós” cikket írhattam. Rendkívül érdekes volt például az az időszak, amikor a Duna-Tisza közén a szatymazi vidékeket is téeszésíteni akarták. Engem kért meg a Népszabadság, meg egy munkatársát is, de ezt én nem tudtam, hogy ketten írjuk meg. Én egyértelműen bebizonyítottam, hogy az ott működő félig magán szakszövetkezetek az egyedül hasznosak gazdasági szempontból, a másik újságíró pedig a téeszésítés mellett tette le a voksot. Lett ebből aztán egy politikai bizottsági vita a két írásról, és az én cikkem jelent meg. Ennek köszönhetik a szatymaziak és a balástyaiak, hogy a mai napig nem szervezték be őket a kolhozokba.

Értek téged egyházi részről nyílt támadások?

Úgy érzékelttem, hogy a becsületes egyházi ellenzék bizalmatlanná vált irántam. Nagy Barna bácsi, akit tiszteltem, a szememre is vetette. Meg lehetett is érezni ezt a bizalmatlanságot, de én nem sokat törődtem vele, mert tiszta volt a lelkiismeretem, hiszen egyrészt – úgy éreztem legalábbis – amit leírtam, az igaz volt, másrészt becsületesen végeztem az egyházi evangéliumi munkámat. Tartottam a frontot, tettem annyit, mint bármelyik pap. Harmadszor pedig ami politikai befolyásra jutottam, azt kimondottan a saját népemnek a javára fordítottam. Nem volt miért szégyenkezni. De ezt nem lehetett mindenkinek megmagyarázni.

Hát hogyne! Ezek az újságírók végig barátok maradtak. Rényi Péter is, meg még sokan, Szenes Sándor, a Népszabadságnak ez a velem együtt megöregedett gárdája. Velük emberi, baráti kapcsolatokra jutottam.

Egyházi körökből nem volt senki?

A békepapok között senki sem, mert ők érezték, hogy amit én csinálok, az egész más, mint amit ők. Ők kapituláltak az Állami Egyházügyi Hivatal előtt, és bizonyos értelemben együttműködtek az egyház tevékenységének megbénításában, valamint saját paptársaik kontrollálásában, besúgásában. Legalábbis én ezt így láttam. De lehet, hogy ha egy békepappal készítenél interjút, ő mást mondana. Most már érettebb fejjel látom, hogy köztük is különbséget kell tenni. Biztosan közöttük is akadt olyan, aki egyértelműen gyalázatosan, embertelenül jelentgette, besúgta, tiporta társait, épp az egyházi munkájuk miatt, és volt talán olyan, amelyik a befolyását arra használta, hogy takargassa, védje őket, az egyházi munkát pedig előremozdítsa. Szabó Sándor esperes például azt mesélte nekem, hogy ő ugyan viszi az egyházügyi előadónak a tojásokat és a tyúkokat rendszeresen, meg a megyei BM-esnek ő metszi meg a szőlőjét rendszeresen, de ennek az az eredménye, hogy a mezőföldi egyházmegyében nyugodtan lehet dolgozni. Most úgy ítélem meg, hogy ha valaki azokban az időkben az egyházügyi előadót és a megyei belügyest tojással, tyúkkal vagy bármivel megvesztegette, és ilyen módon valóban az egyház érdekét szolgálta, akkor le a kalapot előtte! De ha valaki a hatalom képviselőivel együtt kártyázott, s közben taposta a társait, ő mentesült az üldöztetéstől, de a többiek nem, jaj annak! Végül is nagyon érdekes elemzés lenne, hogy ki, mikor, milyen erkölcsi alapon működött együtt vagy állt ellen, hiszen ez volt ennek a kornak a fő problémája. Most már nagyon könnyű egyházi vezetőnek lenni, mert amikor ifjúsági missziót meg kallódó missziót meg mit tudom én, mit kér az állam tőlünk... most már könnyű „becsületesen” együttműködni, de azokban az években, még a hatvanas években is, ez bizony nem volt olyan egyszerű.

Meddig tartott ez az újságírói korszak?

Az újságírói tevékenységem az érdi parókiára kerüléstől már nagyon lecsökkent, mert bár Érden még egy-két cikket megjelentettem, egy hatalmas gyülekezetet vettem át ott. Az újságírás helyére, már ami az irodalmi tevékenységet illeti, a költészet lépett. Akkor kezdtem el verseket írni és publikálni, de csak az energiámnak mondjuk két százalékával, 98 százalékával pedig a

nyakamba vettem ezt a hatalmas, 10 km hosszú és széles területet, hogy a református egyházat megszervezzük. Erre meg is volt a lehetőségem. Kezdtük a hitoktatás megvédésével. Egészen az erőszakos eltávolításomig, 1972-ig 100-120 hittanosom volt Érden minden iskolájában, ami hallatlan nagy eredménynek számított, hiszen hitoktatás már nemigen folyt sehol a környéken. Igaz, a katolikus egyház meg tudta tartani pozícióit. Mindez azzal járt, hogy az elődömmel ellentétben én heti 8-10 hittanórát tartottam. A konfirmandusok számát hamarosan duplájára, sőt háromszorosára emeltem. Ezekben az években 30-40-50 ifjút konfirmáltam évente, ami azt jelentette, hogy egy évig tanítottam ezt a korosztályt. Gondold el, hogy ebben az időben ennyi volt talán egész Budapesten a konfirmandusok száma! És három-négy konfirmandus volt Karcagon, Debrecenben a Nagytemplomnak akadt néhány éve három konfirmandusa, Érden pedig 30-40, pedig Érden igazán nem a református tradícióval rendelkező települések közé tartozott. Itt a szervezői képességet lehetett gyümölcsöztetni. Volt egy templomunk a település központjában meg egy prédikálóállomásunk Érden-Parkvárosban. Körzetgazdákat állítottam a gyülekezet élére, ez 40 embert jelentett, mindegyiknek volt 10-20-30 családja, ki mennyit vállalt, ezeket rendszeresen látogatta. Ők gyűjtötték be az önkéntes egyházi adót, ők vitték el az én körleveleimet, meghívóimat, jelentették, hogy hol van beteg, hol van olyan fiatal, aki nem jár hittanra, vagy nem konfirmál. Kötelességük volt évente egyszer vagy kétszer ún. körzeti bibliaórát tartani. Előtte én végigszaladtam a 15-20 családból a problémásokon délután, este 7 órakor pedig összegyűjtöttük az utca népét bibliaórára, és ott megbeszéltük, hogy ki hogy van, megnéztem a körzetfüzetet, van-e új tag, költözött-e oda valaki. Ez nagyon nagy munkát jelentett, az első években én már majdnem minden utcában, minden házban jártam. Gondold el, egy 10 km hosszú és széles településről volt szó, amely a Dunától tartott a mostani autószerdáig, és Érdenig végétől, az érdeni benzinkúttól egészen ki majdnem Sós-kútig. Óriási terület volt, de az emberek segítettek, és a vidékről felköltözött reformátusok örömmel vették, hogy jön a pap. Akkortájt látogatott meg egy német egyházi delegáció, és adományozott nekem egy Jawa motorbiciklit, amely 2000 forintba került. Majd néhány év múlva vett az egyházaközség egy Simpsont. Ez a legjobb jármű volt akkoriban.

Mennyi idő alatt sikerült mintaszerűen – de az is mondhatni – újszerűen megszervezni az érdeni közösségeket?

Azt is mondhatom, hogy elég hamar, azt is mondhatom, hogy egy-két év után, azt is mondhatom, hogy sosem lehet mintaszerűen megszervezni. Arra tettem kísérletet, hogy miként lehet a modern lelkipozíció, evangelizációs, majdnem csak amerikai technikák alkalmazásával és ugyanakkor a magyar népegyházi keretnek a felhasználásával egy egyházi közösséget létrehozni egy olyan konszolidálódó, többé-kevésbé toleráns szocialista államban, amilyen a hatvanas évek Magyarországa volt. A toleranciát kétségtelenül gyakorolták az államiak, mert én olyan szabadsággal dolgoztam ezekben az években, mintha Amerikában vagy Svájcban lettem volna. Egyáltalán nem voltam tekintettel az érzékeny pontokra, ezért szinte félévente hívtak az Állami Egyházügyi Hivatalba, és félévente megkeresett a Belügyminisztérium Pest megyei tisztje, egy bizonyos Bíró Sándor is. Vele szintén mondhatom, hogy baráti kapcsolatba kerültem, mert egy rendkívül humánus és bölcs rendőrtisztet ismertem meg benne. Később a Belügyminisztériumba került, talán egyházügyi csoportfőnöknek – ezt ugyan nem sikerült pontosan kiderítenem, de mindenképpen vezető pozícióba. Én pedig mindvégig élveztem a köztünk még Pest megyében kialakult szimpátiának a hatását. Egyszer itt, Pesten – nem Érden – történt, hogy valakivel a szobámban beszélgettem négy szemközt, és Bíró utóbb szóról-szóra visszamondta nekem ezt a beszélgetést. Ezzel adta tudtul, hogy legyek már esznel, mert lehallgatókészülék van a szobámban. Ez egészen egyedülálló dolog volt. Most már elmondha-

tom ezt is róla, mert már régen nyugdíjban van. Ebben a Pest megyei korszakban – mert most arról beszélgetünk – hosszú, több órás beszélgetéseket folytattunk az Aradi utcában, vagy pedig kijött hozzám. Mondogatta nekem, hogy „ejnye Géza, már megint mit prédikált, meg mit mondott, meg hol járt”, de korántsem csupán gyakorlati, hanem valójában elvi kérdésekről beszélgettünk, legalábbis ez tűnt lényegesnek. Én tulajdonképpen arra tettem kísérletet, hogy ezt a jóindulatú rendőrt meggyőzzem. Mindig velem volt egy társa is, Széll százados vagy egy Budai nevű őrnagy, azt hiszem, utóbbi lett a BM Pest megyei egyházi gondozója.

Tudod, hamar észrevettük, hogy nagyon sokféleképpen próbálnak bennünket fojtogatni és ellenőrizni. A legmagasabb szinten a Belügyminisztérium osztályai, amelyekben minden megyében két-három rendőrtiszt foglalkozik az egyházakkal, mondjuk kettő a katolikusok, egy a reformátusok, egy a szektások ügyeivel. Azaz legalább négy hekus foglalkozik lelki ügyekkel. Abban az időben legalább is így volt. Akkor van az Állami Egyházügyi Hivatal országos szervezete, amely együtt dolgozik a BM-mel, de külön besúgóhálózatot is tart fenn a papok meg a tanárok, iskolaigazgatók között. Ezenkívül ismerjük még az egyházi besúgót, az esperesek meg az egyházi vezetők látták el ezt a funkciót. Ráadásul a községi pártbizottságok, párttitkárok is működtettek egy hálózatot. Ilyen közegben kellett mozogni. Érd olyan irdatlan nagy és annyira széteső terület, hogy valójában nem tudták teljesen ellenőrizni, hogy mit is dolgozom, mit is csinálok, hiszen arra nem volt a pártnak és a BM-nek hálózata, hogy a 10x10 km-es település utcáit megfigyelje. De a lényeges mozgásokat igen, az eredményeket regisztrálták, a 40-50 konfirmandust, a 120 hittanost, a meginduló csoportokat, házi bibliaórákat hol itt, hol ott – ezeket csak jelentették. Nem is a templomban, hanem a lakásomon kezdem összejöveteleket tartani a felnőtt ifjúságnak, ezek révén értem el az értelmiségi fiatalokat. Havonta egyszer tartottunk ilyen alkalmakat nálunk, amelyekre meghívtam egy-egy előadót. Pilinszky János járt vagy kétszer nálunk, egy csillagász, Lovas Miklós. Tulajdonképpen ugyanabban a stílusban dolgoztunk, mint most, csakhogy az érdi ifjúságnak. És ezzel már a református körökön, illetve az egyházon kívüli fiatalokat is elértük. Valójában sokkal jobban és színvonalasabban üzemelt a hálózat és a program, mint a KISZ vagy akármelyik hasonmászó szervezet.

Az alapkoncepció nem változott: a magyar nép megújulása az Evangélium és az egyház megújítása által ebben a közegben, amelyben élünk. Nagyjából ennyit mondhatok, de még kérdezzél, mert erről sokat lehet beszélni, hiszen kilenc esztendő töltem Érdem.

A hatvanas évek népfrempolitikájának mintaképeül szolgálhattál volna az „Aki nincs ellenünk, az velünk van!” jelszó alapján. Lelkészként mennyire politizáltál, és mennyiben ellenzékiek a politikai nézeteid?

Lényegében én végig azt képviseltem, amit neked az előbb elmondtam. Egyrészt támogatni a kádárizmust – hogy így mondjam – minden liberális tendenciájában. Gazdasági téren, politikai téren, a szabadságjogok tekintetében támogatni. Támogatni annyiban, amennyiben több szabadságot ad az embereknek, mint a Rákosi-korszak, vagy mint amit a szomszéd államok hasonló rendszerei adnak. Ilyen értelemben éreztem szövetségesemnek és tudtam barátságot kötni Rényi Péterrel és a Népszabadság említett munkatársaival. Később egy csomó elvtársat is megismertem, akiknek a karrierje nem volt olyan viharos, mint az enyém. Azért nem volt olyan viharos, mert ők ezt a politikát a hivatalos politikával együtt képviselheték. Nekem azonban volt egy másik programom is: az egyház szabadságát védeni, az egyház tevékenységét kibontakoztatni. Ennek a megakadályozására azonban egy külön hatalmas apparátust tartott fenn a Kádár-rendszer az Állami Egyházügyi Hivatallal, a BM előbb felsorolt szervezeteivel. Az én politikám lényege abban állt, hogy a kapcsolatok, megnyilatkozások révén támogattam a jót, ugyanakkor bíráltam az egyházpusztító, egyházáruló tendenciákat. Minden papi nép-

frontgyűlésre meghívtak, és nyolc éven át – ha most visszagondolok – a 100-200 odaterelt pap előtt tulajdonképpen ezt képviseltem. Kiemeltem egy-egy gondolatot az előadó mondanójából és azzal támogattam a politikát, ugyanakkor pedig bíráltam az egyházelnomó, szabadságtipró, vallásszabadságtipró tendenciákat. Ebből lényegében az következett, hogy bizonyos állami funkcionáriusok előtt én egy nagyon pozitív embernek tűntem föl, az Állami Egyházügyi Hivatal előtt pedig egy nagyon is rafinált ellenzékinek és ellenfélnek. Érted? És a helyiek előtt is ellenfélnek, mert a helyi szervek megint csak azt látták, hogy ez a pap dolgozik, és nem csak mosolyog. Ítéld meg! 1957-58-ban az internálótáborban Szabadi Sanyival együtt süttöttük ki, hogy ezt így kell csinálni. A mai napig is az az álláspontom, hogy támogatni kell ezt a politikai rendszert mindabban, amiben az emberi jogokat, méltóságot védi, tehát minden igazából humánus tendenciájában, és ellenállni mindazokon a pontokon, ahol a keresztyénségnek és a hitbeli, világnézeti szabadságtörekvéseknek gátat vetnek. Ez utóbbi tendenciák egyre gyöngültek, de ismét csak az utókor dolga megítélni, hogy vajon gyöngültek volna-e az egyházelnomó törekvések, ha az egyházban nincsenek olyanok, mint én is vagyok, akik ellenállunk. A hatalom személyi politikájában is sorban adta föl elnyomó törekvéseit, és talán az utolsó lépésként 1984-ben nekem is újra helyet adnak az egyházon belül, csaknem utoljára, mert most már szinte mindenkit engednek dolgozni. Még egy-két harcostársam van, Bajánsenyén Papp Vilmos, Göncruszkán Bojtor István, akik kiváló lelkipásztorok, és nagy befolyással bíró emberek lennének, de nem engedik még mindig előjönni őket a száműzetésből. A Budapestre most került Hegedűs Lóránt ugyanilyen „zárlat” alatt volt, és nem másért szerintem, mivel a BM, az ÁEH meg a csatlakozó kiszolgáló szervezetek pontosan tudták, hogy ő egy hatalmas sugárzó személyiség, és az egyháznak hallatlan előnye lesz abból, ha nagyobb nyilvánosságot kap. Ezért nem engedték, 53 éves korában jöhetett elő a legkisebb baranyai faluból – egy európai jelentőségű ember! Minthogyha Németh Lászlót tartanak Gyűrűfűn falusi tanítónak... Milyen szövetségeket találtál az érdi népből, a híveidből?

Az érdi nép ebből semmi mást nem látott, mint hogy van egy ember, aki utánuk megy, törődik velük, intézi a dolgaikat a szociális ügyektől kezdve az ifjúsági ügyekig, a gyerekekkel foglalkozik. Annyira támogattak, hogy amikor kinyírtak, illetve a kinyírás megkezdődött a parkvárosi templom miatt, 1000 aláírást gyűjtöttek össze, amelyet Kádár Jánosnak küldtek el ezzel a szöveggel: „Ragaszkodunk lelkipásztorunkhoz, és ragaszkodunk templomunkhoz!” Ez elment Kádár elvtársnak, és még vagy százan táviratot is küldtek ugyanezzel a szöveggel. De hát ez egy külön téma. A feszültség köztem és az egyházi vezetők, illetve az Állami Egyházügyi Hivatal között évről évre nőtt. Ők állandóan figyelmeztettek engem, én meg állandóan elengedtem a fülem mellett a figyelmeztetéseiket, mert nem voltam hajlandó egyházfelszámoló törekvésekben munkatársuk lenni. Olyan gondolatokat vetettem fel nyilvánosan, olyasmiket követeltem lelkészgyűléseken, olyan tevékenységeket sugalmaztam, amelyeket mára már mind megvalósítottak, de akkor eretnekségnek számítottak. Ilyen volt az egyházon belüli szociális problémák, a nagypapi fizetések, a kispapi fizetések felemlegetése. Aztán az egyoldalú propagandisztikus duma vagy a Bartha Tibor körüli személyi kultusz elleni fölszólalások. Abban az időben nem jelenhetett meg a Reformátusok Lapja anélkül, hogy az elején és a végén ott ne legyen Bartha arcképe, s egyszer megszámloltam, hogy a Kálvin Kalendáriumban 33-szor szerepelt az arcképe egyetlen évben. Valóságos kis Ceausescut csináltak belőle. Ez a személyi kultusz mára már nagyon elhalványodott, mert Tóth Károly is nagyobb szerephez jutott, meg az egésznek az ízléstelensége is nyilvánvalóvá vált. De volt egy korszak, amikor kimondottan ceszaropapisztikus tendenciák uralkodtak Bartha körül, s ezt Szamosközi püspök nem tudta megfelelően ellensúlyozni, mert egy gyöngye, színtelen figura volt. Bartha Tibor szerintem

döntően felelős azért, hogy a tiszántúli magyar nép a magyar református egyháztól tömegesen fordult el, lényegében véve elszakadt. Hogy egyházpolitikai szempontból ez milyen következményekkel jár az állam számára, azt egyszer már elmondtam az elvtársaknak is, de nem lehetett megértetni velük, tudniillik, hogy végül is nekik számolniuk kell azzal, hogy a keresztyénséget nem tudták kiirtani, sőt, az meg fog erősödni. A magyar kultúrában, a közéletben mindig egyfajta egyensúly jött létre a katolicizmus és a reformáció együttes jelenléte révén. Ha hiányoznak a református tömegek, és ha – most már közel vagyunk hozzá – az egyházak reneszánsza kibontakozik, akkor ők egy egységes katolikus vallással fognak szemben állni vagy legalábbis találkozni, mert a református egyházat sikerült teljesen kinyiffantani. A református tömegek hiányának Bartha Tibor és Péter János a legfőbb felelőse, történelmi bünt követtek el ők a magyar nép ellen. Nézd meg Nógrádot, Veszprémet, Győr-Sopront, Zalát, mindenütt él és virágzik a katolikus egyház! Az egész Dunántúlon, Észak-Magyarországon, a hagyományosan katolikus területeken a katolicizmus ma is jelen van. És menj át a Tiszán Hajdú-Biharba, Békésbe, az Alföldre, ahol a mi fajtánk tömegei élnek – ahol az igazi etnikai magyar tömegek élnek –, ott a magyar reformátusok az egyházon kívül rekedtek. Mit kaptak helyette? Ezt a nesze semmi, fogd meg jól szocialista kultúrát meg szocialista erkölcsöt, amely csak Zsdanov elvtárs agyában létezett, de sehol máshol. És ott vannak hatalmas tömegeink tulajdonképpen pásztor nélkül. Merthogy az a pedagógus, kultúros meg népművelő gárda, amelyet rájuk szabadítottak, egyenlő a semmivel. Tulajdonképpen tönkretették az alföldi magyarságot. Ezért az árulásért vádoló én a mai napig is Péter Jánost és Bartha Tibort, illet nem csinált Lékai, és nem csinált a katolikusok közül senki sem. Mert ők is bratyzáltak, meg mondták ezeket a kötelező békeszövegeket, de ez a romlás nem következett be.

Miért? Mert az egyházi vezetők a legkisebb mértékig sem álltak a papjaik mellé, mert a mai napig megfélemlítés alatt élnek a tiszántúli református papok, mert semmi támogatást nem kaptak. Most ugyan már kezdődik az az időszak, amikor ezeket az elnyomott, meghurcolt papokat engedik evangelizálni, de az evangelizáció meg már nem megy, tudod, mert a nagy népi bázist elvesztették. Ez a nép vándorol el a városokba. Karcag, Törökszentmiklós, Kisújszállás, Mezőtúr, Békés – járd végig ezeket a területeket, és találsz három-négy-öt öregasszonyt a templomokban, miközben százezrek maradtak pásztor nélkül! Ez volt az én fájdalom, ezt én akkor is láttam, és ezért nem értettünk mi egyet.

Úgy gondold, hogy ha a helyén maradt volna Ravasz László és Bereczky Albert, akkor ez nem következik be?

Jó kérdés. Én úgy gondolom, hogy nem csak ezen a két egyházi vezetőn múltott. De ne felejtst el, hogy ők végül is 1950-től károsítják ezt a területet. A baj bizonyára előbb kezdődött. Ott kezdődött a baj valamikor a múlt században, amikor a kiegyezés után a református egyház a főnálló hatalom szövetségese lett, és később még inkább azzá vált. A Horthy-korszakban is a katolikus pap, a csendőr, a református pap, a főjegyző összetartozott. Börtön, kaszárnya, templom, ahogy ezt József Attila megírta. Tehát a tiszántúli tömegek, a mai tiszántúliak nagyapáinak vagy ükapáinak az elfordulásával kezdődött. Először azzal, hogy a szekták felé fordultak. 1945-ben nagyon sokan becsületes szándékkal léptek be a kommunista pártba. De aztán azt kellett tapasztalják, hogy amikor a parasztság az erőszakos téveszesítések meg a Rákosi-terror idején újra elnyomatásba került, kezdtek internálótáborba hurcolni, ütni-verní, a padlását fölsöpörni, a pap már megint a másik oldalra állt, a református pap megint a Szabad Nép szövegét nyomta. Ez aztán betett az egésznek.

Nem lehetséges, hogy pont a kálvini teológia teremti meg ennek az alapjait? Tehát az elvtelen kiszolgáltatását...

Nem, a kálvini nem, a lutheri legfeljebb. A kálviniból az következett volna, hogy legyen a református pap szolidáris a néppel, és álljon helyt ezekben a nehéz években. Végül is nem olyan nagy dologról volt szó, helyt kellett volna állni keményen 1950-től 1955-ig, és utána is. Egypár ember elment volna börtönbe, na és? Akkor megmaradt volna a nép, csak tisztességesen helyt kellett volna állni az egyházi munkában. De itt van az alapvető probléma, hogy nem dolgoztak, és a nép körében sem vállalták az egyházi munkával járó konfrontációt, mégpedig azért nem, mert „fönt” is azt látták, hogy a „föntiek” se vállalják. Sőt üldözték azt, aki dolgozott.

Ez a tendencia erős volt, egészen napjainkig tart.

Tulajdonképpen napjainkig tart nagyon sok helyen. Kérdezted az egyik előző kérdésben, hogy politizáltam-e. Ilyen értelemben politizáltam, mert úgy éreztem, ez a történelmi áruslás nem szükségszerű.

Az érdi hívekkel politizáltál? Tebát a prédikációidban?

Nagyon sokat foglalkoztam ezekben az években, ezektől az évektől kezdve az erdélyi problémákkal. A prédikációimban is rendszeresen tájékoztattam róluk a gyülekezetet. Ott volt az erdélyi vendég, elénekeltük a Himmuszt, imádkoztunk értük, s én beszámoltam, hogy mi a helyzet. Gyakran szóltam a népszaporulat kérdéséről, az egykéről és az ebből adódó problémákról, a hitvallás szükségességéről, a félelemmentes életről. Az Evangéliumnak van politikai vetülete. Ne felejtsetd el, ezekben a hatvanas években folyamatosan olvadt föl a jég, oldódóban volt a félelem.

Allást foglaltál 1968. augusztus 20. után?

Nem. A csehországi dolgokban nem. Hát persze, hogy foglalkoztunk velük, de nyilvánosan vagy templomi körülmények között nem. Én nem is tudom, hogy miért nem, talán nem érzem közvetlen feladatomnak, vagy nem kértek föl rá. Később kerültem egyszer kapcsolatba ezzel a kérdéssel – nem is olyan régen –, amikor a chartások közül papokat is elítéltek, és nálunk néhány értelmiségi aláírásokat gyűjtött, ide hozták a papírt hozzám, aláírtam. Másnap hallottam a Szabad Európában, hogy ezt is a sok bűnöm között tartották számon. Behívtattak az Állami Egyházügyi Hivatalba, hogy miért írtam alá, miért nem a Chilében történtek ellen tiltakoztam inkább. Mondtam, hogy az a Tóth püspök úr feladata, tiltakozzon ő a chilei törvénytelenések ellen, én meg a prágaiak ellen – ez a munkamegosztás. Miklós Imrével vagy Straubbal beszéltem – Straubbal talán, ő volt az elnökhelyettes. Íratott velem egy nyilatkozatot, hogy én azért tisztelem Csehszlovákia kormányát, és minden jókat kívánok neki. Ezt szívesen leírtam.

Mint mondtad, verseket írtál és publikáltál érdi lelkész korodban. Milyen jellegű verseket írtál? És hol sikerült publikálnod ezeket?

A végén kezdeném. Publikáltam emlékezetem szerint a következő helyeken: a Kortársban, először az irodalmi lapok közül, a Vigiliában, az Alföldben, azután a Pest Megyei Hírlapban nagyon sokat, a Népszabadságban, egypár versem a Reformátusok Lapjában is megjelent, és így tovább. Találomra leemeltem a polcra egy köteg rendezetlen versemet ezekből az érdi időkből. Egypárat szívesen bemutatnék közülük, hogy egy kicsit érezzed őket. 1969-ben a Pest Megyei Hírlapban megjelent egy lírai napló, egy egész oldalnyi vers. Azóta se nagyon tesznek olyasmit a napilapok, hogy Németh Gézátló egy egész oldal verset közöljenek. Amikor ezeket a verseket írtam és közöltem, egy kicsikét rejtetni kellett, főként a címükben, a mondanivalójukat, de aki ismer engem, és tudja, hogyan és miért élek, az így is megérzi a mögöttük rejlő élet lüktetését. Például itt van *A fehérvárcsurgói birkalegelőn*. Ez a vers így hangzik:

*Ej, ba j, babó
a kontinentális birkalegelők
düledtszemű komondorai
rámcabolnak
és a jámbor jubok is fölماكognak
ba az akloknak
falát
feszegeti
a velem született szabadság.
Én szabad vagyok
De annak, akit nyírnak
annak a bőrébe valahogy
mindig belebújok*

Nos, ezt akkor, 1969-ben az Állami Egyházügyi Hivatal Fejér megyei tisztviselője, valamint egy csomó pap kifogásolta. Azok a papok, akik részt vettek a Hargita Pál fehérvárcsurgói református társuk elleni hajszában – talán pár szóval előbb említettem is –, akin végül is a népszabadságos Kékesdi Gyulán keresztül sikerült segítenem. Ez az élményem jelenik meg a versben úgy, hogy a düledt szemű komondorok, a hatalom jelképei együtt csaholnak a makogó jámbor juhokkal, akiket szintén zavar a szabad ember szabadsága. Ebben a helyzetben a jámbor juhok makogása, amely bizonyos hierarchikus papi körökre céloz, és a birkalegelő düledt szemű komondorai között szabad embernek éreztem magam, aki azonban annak a bőrébe, akit nyírnak – jelen esetben ez Hargita Pálra vonatkozott –, valahogy mindig belebújok. Személyes sorsomat, lírámat is belesűrítettem *A gorsiumi római kút előtt* című versembe. Tácon láttam egy nagyon mély római kutat, amelyben mindenféle szennyet, piszkot meg tárgyakat találtak a régészek.

*E ba jdani kútból
hová beléöntögettük
Ábelnek kiontott vérét
kígyómérgét börtönöknek,
síkos ola ját csusszanó taktikáknak
beléba jigáltuk bűneink
száz dög diszna ját
szét foszló álmaink olcsó cicomáit
törött korsóit történelmiünknek
e döggúttá züllött
ba jdani kútból
va jon
ifjúságunk éneke
újból
tisztán
előbuggyanhat-e még?*

Megfigyelheted, hogy ez a vers mennyire személyes és mennyire politikus is. Hiszen a gorsiumi római kút az emberiség történelmének jelképe. A „kígyómérge börtönöknek”, „síkos olaja csusszanó taktikáknak” jellegzetes – hogy így mondjam – személyi kultuszos magyarországi emlékeket idéz, ugyanakkor mellettük a „bűneim száz dög disznaja”, „törött korsói történel-

műnknek” és „ifjúságom éneke” egyben személyes is. Ebben a versben tehát személyes életem lírai újraátélése és az a kor, amelyben éltem, együttesen található meg.

Mint mondtam, egy rendezetlen mappát vettem elő, amelyben az égvilágon mindenféle dolog található, és nem is az a céloom, hogy a verseimről ebben a beszélgetésben áttekintő képet adjak, inkább csak taláalomra emeltem ki néhányat. Mintegy 100-200 olyan vers gyűlt itt össze, amelyeket én most is vállalok. Különös dolog ez: mióta Érdről elkerültem, szinte teljesen abbahagytam a versírást, valahogy a közvetlen evangéliumi munka teljesen kitöltött. Ezeket a verseket a napilapok megjelentették. Mikor én aztán Érden szembekerültem az akkori mindenható hatalmakkal, a sajtóban való publikálás is lehetetlenné vált – egy-két visszautasításból megéreztem –, sőt a kötetben történő kiadás is. Próbáltam a magán-könyvkiadást, azt is elutasították, pedig már kiadásra készen állt különböző könyvkiadóknál a verseskötet. Azt is mondhatom tehát, hogy a személyem és az egyház elleni üldözésnek jellegzetes példái ezek a kiadatlan versek, amelyek csak a külföldön kiadott vallásos könyveimben jelentek meg szórványosan. De utólag is azt mondom, hogy ma is vállalnám őket, és vállalom is – úgy is, mint verseket, és úgy is, mint egy kornak a dokumentumait.

Itt van például a Mezőgazdasági Könyvkiadótól Gallyas Csaba 1974-es kedvezőtlen válasza, hogy nem tudják kiadni a munkámat. Mindenütt elutasítottak, nem esztétikai okok miatt, mert akkor nem közölte volna a verseket a Vigília meg a Kortárs. Azok közül a szerzők közül, akik abban az időben publikáltak, mindnek megjelent kötete is. Ez az én diszkriminálásomhoz tartozott; ahogyan az egyházon belül nem engedtek működni a templomépítés és az azzal kapcsolatos ellenállás miatt, ugyanúgy a kulturális életből is kiszorítottak. Egyetlenegy hely volt ezekben az években számomra, a magánszféra, valamint egyfajta tolerált, de nem legalizált evangéliumi tevékenység. Az egyházi falakon kívül.

Nézd, hogy mennyire ezt az életérzést fejezi ki a *Betyár a Bakonyban* című vers:

*Elindultam arra
hol még senki se járt
s mert szeretnek engem az élők és a boltak
a tüskebokrok félreba joltak,
az éles kövek utamból elgurultak,
domb leguggolt,
a völgy tüde jét megszívták a fák
s kidomborult –
lombok fölémborultak
s lombok fölé a csillagok*

*Így hát könnyen megtudhat játok,
zsandárok,
most éppen merre járok...*

Azóta is valamennyi zsandárnak a problémája, hogy éppen merre jár a betyár a Bakonyban. Igyekeztem ezekben az években a magyar tájat, a magyar kultúrát, sorsot személyes sorsommal, életemmel ötvözni. Valójában hűtlenség önmagam iránt is, hogy csak így heverésznek itt ezek az írások. Lehet, hogy mára már egy olyan emberségesebb, nyugodtabb kor jött el, amikor újra lehetne belőlük publikálni. Talán erről a tevékenységről ne is beszéljünk többet, hiszen csak felszínesen mondhatnánk bármit is. Hadd olvassak fel e kérdéskör befejezéséül egy magyar verset, amelyben a mi sorsunknak az érthetlenségét írtam meg. Sokszor jönnek ide

németek, amerikaiak, akik sehogy sem értik azt a szituációt, amelyben mi élünk.
Sikertelen idegenvezetés a Velencei-tó körül

*Míg lassan kibunynak apró
vikkendházai az olcsó örömöknek,
az elvillanó esti gyorsok sa jában
ki hallja meg mily
keservesen hegedül ott,
a vén baracscai dombokon
a cigány kétségbeesés?*

*Ki látja meg Etelkát
a nádas fölél rebbenő madárban,
s a túlsó part szelid domborulatán
a Költő fájdalmas bomlokát, ki se jti meg
a tó tükrén, a víz varázslatában
visszacsillanó tekintetét?*

*Ja j, meine Damen und Herren,
e holdfényes éjen, Velence két
tornya alatt csak falut látnak
és tavat, színezüst szelencét,
mert a puritán nyéki ház
udvarán a gesztenyefák fehérek
gyertyái közül a szél
csak a mi szemünkbe fújja
a pákozdi halottak sóba ját*

Mikor publikáltál utoljára Magyarországon?

Magyarországon talán a Népszabadságban utoljára egy búcsúverset Érdtől. Abból olyan botrány lett, és aztán már a Népszabadság sem mert többet közölni tőlem semmit. De ezt a verset most nem tudom ebből a papírhalmazból előkeríteni. Majd ha egy verseskötet összeállítására is vállalkozol, akkor nagyon szívesen adom, meg fogod találni.

Elérkeztünk életed nagy fordulópontjához, az érdi elűzetésed és kiűzetésed időpontjához. Mondottam, legendák terjedtek ezekről az időkről, a te tevékenységedről. Mi történt valójában? Miért küldtek el?

Ez valójában egy kicsiségnek indult, mint minden igazán jelentős dolog. Abból indult ki, hogy Érd – mint ahogy mondtam – 10 km hosszú és széles. A központban volt egy templomunk. Attól északra, az autószertráda felé, Parkvárosban összeszedtem vagy 1200 kallódó reformátust. Nekik egy gyülekezeti ház kellett volna. A másik irányban pedig, a Velencei-tó felé, a régi 70-es úton mintegy 3-4 km-re, Újtelepen 4-500 reformátusról volt tudomásom, ezeknek is imaház kellett. Az akkori egyházpolitika egyik „görcse”, hogy ebben az időben új templom építésére nem adtak ki engedélyt az országban. Nyilvánvaló, hogy ezen a ponton nekem szembe kellett mennem a hivatalos egyházpolitikával. Ha nem itt vagyok, hanem máshol, akkor nem merül fel ez a probléma. Érden egy módja volt csak a megoldásnak, valahogy ki kellett a törvényt játszani.

ni, hiszen a legalitás alapvetően ellenkezett a moralitással. Újtelepen úgy oldottuk meg, hogy egy Pálhegyi Ferenc nevű jó szándékú budapesti egyetemi tanárral megvettünk egy telket, ő kért építési engedélyt egy vikendház építésére, és az építkezés megkezdésekor mi egy 30 éves bérleti szerződést kötöttünk vele istentiszteleti célokra. Föl is épült a ház, meg is nyílt, s miután működni kezdett, bejelentettem az esperesemnek. Talán még egy darabig jóvá is hagyták, le is nyelték volna ezt az egy imaházat ilyen formában, hogyha Parkvárosban az ottani nagyon türelmetlen és építkezni akaró reformátusok is neki nem fognak valaminek.

A parkvárosi történet lényege, hogy az Állami Egyházügyi Hivatal valamikor az ősidőkben, tehát az én elűzetésem előtt vagy hat évvel engedélyezte egy teleknek a megvételét, de nem engedélyezte – miután megvettük és kifizettünk érte 36000 forintot! –, hogy átírják a nevünkre. Azt viszont engedélyezte, hogy megkezdjük az istentiszteletet ezen a megvásárolt, de átírni nem engedett ingatlanon lévő mosókonyhában. Mire a gyülekezet engedély nélkül fölépített vastraverzekből egy haranglábat, és vett egy harangot. Erre engedélyezték ennek a harangnak a fölszentelését a megvett, de a nevünkre íratni nem engedett telken. A harangot Szamosközi István nagy ünnepélyességgel föl is szentelte. Ezután úgy gondolkodtak a jó magyar alföldi reformátusok, hogy itt mindenki engedély nélkül épít, mi meg hiába kérjük éveken át az egyszerű kis imaház részére az engedélyt, az Egyházügyi Hivatal nem adja meg, hát akkor fölépítjük, és ahogy a haranglábat is utólag engedélyezték, majd ezt is fogják. Nekem azt mondták azon a nyáron, hogy csukjam be a szemem, ne menjek oda ellenőrizni, majd ők fölépítik, s mire én odamegyek, készen lesz.

Talán így is történt volna, ha én nem vagyok olyan meggondolatlan, hogy amikor a falak már félig fölépültek, jelentettem az esperesemnek, megboldogult Madarász Lajosnak. Ő megjárd, hogy imaház nyílik a Parkvárosban – meg nem is nagyon szeretett engem –, és jelentette az Állami Egyházügyi Hivatal megyei előadójának, az pedig tovább egy bizonyos Grenák úrnak, az AEH protestáns osztályvezetőjének. Ezt az elvtársat mintha az ördög szállta volna meg, elkezdett őrjöngeni, hogy márpedig az újtelepi imaházat bezárják, a parkvárosi félig felépült falakat pedig lerombolják. Akkor én a szokásos diplomáciai játékba kezdtem. Ismertem az országgyűlési képviselőt, Stark Jankát. Elmentem továbbá Szamosközire, aki megígérte, hogy segíteni fog, engedélyt szerez nekünk. Stark Janka is megígérte, hogy megvédi az épülőfélben lévő templomunkat. Ám az Egyházügyi Hivatal a szó szoros értelmében begerjedt, és kiküldött egy rombolási határozatot, miszerint a parkvárosi félig fölépült falakat valami hadseregnek a tankjaival fogják – mert betonból épültek – szétdúlni. Ennek már nem örültem nagyon. A rombolási határozattal azt is közölte az Egyházügyi Hivatal, hogyha én csöndben a fenekemen maradok, hagyom, hogy lerombolják ezt az egyszerű tiszántúli munkásemberek által épített templomot ezek a vaddisznók, akkor nem lesz bántódásom. Csakhogy engem nem olyan fából faragtak! Láttam, hogy az egyszerű munkásemberek tényleg ott betonoztak szombat-vasárnap. Az ő munkájukat hagyjam egy pár tisztviselő dühe által megsemmisíttetni? Ameddig lehetett, jártam a fórumokat, de ez eredménytelennek bizonyult. Mi abban az időben már leveztünk Martin Luther King özvegyével, mert az ifjúsági körünkben nagy tisztelet övezte az ő eszméit, sok előadást tartottunk róla, és a templomot is róla akartuk elnevezni. Gondoltunk arra is, hogy ez egy szép jelkép, és hátha az államiaknak is lesz annyi eszük, hogy egy Martin Luther King templomot nem fognak piszkálni, hiszen ez kényes ügy. De csak a levelezésig jutottunk el, amikor megkaptam – talán egy szerdai napon – a rombolási határozatot. Ugyanaznap kinyitom az újságot, s olvasom, hogy másnap délután Ralph Abernathy, Martin Luther King utódja – valami békevilággyűlést rendeztek nálunk akkoriban – a Láng Gépgyárban fog egy beszédet tartani. Erre mintha a Szentlélek szállt volna meg, szóltam egy-

két markos barátomnak, bementem a Láng Gépgyárba, beültem a dolgozók közé, és amikor Abernathy fölment a pulpitusra – ott ült egy díszelnökség, valami 600 delegátus, szóval nagy céció volt –, odamentem egy rendezőhöz, és mondtam, hogy most majd én következem. Az ugye nem szokott hozzá az ilyesmihez, és mondta, hogy tessék, menjek föl, utat nyitott nekem. Mikor Abernathy befejezte a szövegét, vettem a mikrofont, szóltam a tolmácsnak, hogy legyen szíves fordítsa, és kezdtem mondani, hogy kedves Abernathy testvér, te is pap vagy, én is pap vagyok, építjük Martin Luther King templomát, kérlek téged, hogy gyere és szenteld meg a falakat, áldd meg a falakat és minket, mert te is szép vagy, én is szép vagyok, mindnyájan szépek vagyunk, és így tovább. Nagy tapsot kaptam, őrvongó tapsot, éreztük, hogy ez volt az első igazán spontán taps. Az elején, amikor beszélni kezdtem, az elnökség kereste a papírok között a hivatalos hozzászólási listát, de gondolták, hogy valamilyen szervezési hiba csúszott be, mert annyira belevágtott a mondandóm egy békegyűlés programjába, hogy eszükbe sem jutott, hogy egy partizánakcióról van szó. Abernathy-val megöleltük, megcsókoltuk egymást, s már jött is az MTI, a fotósok, filmhíradó. Rögtön fontos eseménnyé váltunk, hiszen ennek volt egyedül élet-íze és nem broszúra-íze. Aztán megkeresett a Pest Megyei Hírlap, a Népszabadság, a Magyar Nemzet, mindnek nyilatkoztam. Másnap az összes felsorolt újság közölte, hogy épül Érden a Martin Luther King templom. Én még aznap este a Hotel Ifjúságban – ott szálltak meg, a Rózsadombon – megtaláltam Abernathy titkárát, és elmondtam neki, hogy milyen csőbe húztam őket, és hogy vasárnap várjuk a templomba, hogy szentelje meg, de mondtam neki, hogy mindenre készüljenek fel, mert meg akarják akadályozni.

Úgy is lett, ahogy később megtudtam. A következő nap Bartha Tibor följánlotta Abernathynak, hogy ne Parkvárosba menjen, mert ott csupa cigánnyal meg szegény emberekkel találkozhat, hanem Debrecenbe, a Nagytemplomba. De a fekete papba szorult annyi forradalmiság vagy keresztyénség, hogy azt mondja, „én is cigány vagyok, én is fekete vagyok, és én is a szegények papja vagyok Amerikában”. És csak azért is Erdre jött. Akárhogy is ügyeskedett az összes sóhivatal, Béketanács, Hazafias Népfront, nagy fekete autókkal kellett hogy kikísérjék a neves amerikai vendéget az érd-parkvárosi templomhoz, a félig fölépült falakhoz. Ott a program szerint Abernathy 500 forintot adományozott az amerikai szegények nevében az építkezésre – el van könyvelve –, megáldotta a falakat, bejött a templomba, megáldotta a gyülekezetet, megáldott engem. Ezt sosem felejttem el, azt mondta, hogy őrajta Martin Luther King áldása van, ő ezt továbbítja nekem, és azt kéri, adja nekem Isten a bátorságnak és a bölcsességnek a lelkét. Mind a kettőre szükség volt a következő időkben.

Végül Abernathy hazaröppent, én itt maradtam. Bíztam abban, hogy lesz annyi esze az egyházpolitikai illetékeseknek, hogy egy ilyen ziccet nem hagynak ki. A következő héten már Tóth Károlynál jártam, mint egy szelíd bárány kértem, hogy fogadják el, beillik a hivatalos programba, jó propaganda lehet, nem kívánok dicsőséget. Azt sugalltam, hogy ez milyen nagyszerű alkalom. De hiába, ha egy lent lévő ember talál ki egy jó ötletet, még ha az az egész állami politikának, a béketábornak is használ, annak akkor is el kell buknia ezeknek az uraknak a gyűlöletén és presztízsszempontjain. Érted? Mert ha valami egybeesik a hivatalos magyar politika törekvéseivel, ha valamiből profitálhatott volna a külügyminiszter, a magyar külügy, akkor abból, hogy engedik a Martin Luther King templomot felépülni. Mi bajuk lett volna, ha egypár csóró tisztántúli magyar a parkvárosi hegyek közt jár templomba? 50-100 ember templomba járása megért nekik annyit, ami ezután következett? Nem! Sajnos mégsem úgy döntöttek, ahogy ezt a bölcsesség kívánta volna, hanem úgy, ahogy én nem gondoltam. Tévedtem, azt hittem, hogy értelmes emberekkel állok szemben, de a papi gyűlölet és a funkcionáriusi gyűlölet, a papi presztízis és a funkcionáriusi presztízis összefonódott. És akkor az Állami

Egyházügyi Hivatal, a Pest megyei pártbizottság, Cservenkáné elvtársnő, Miklós Imre, a Belügyminisztérium együtt rá erre a szegény érdi papra! Rövidesen, egy hónap múlva megindult az egyházi vizsgálat, felfüggesztettek lelkeszi állásomból. Megállapították, hogy az i-re nem teszem ki a pontot, hogy rossz a keresztelés anyakönyve, mert nincs beírva a keresztszülő a 27. rubrikába – szóval rögtön kiderült, hogy rossz pap vagyok. Azt a taktikát alkalmazták, hogy paptársaim segítségével próbáltak meg kinyírni. Megtudtam, hogy Fónyad vizsgálóbiztos urat Bartha Tibor egy éjszaka személyesen hívta a Zsinati Irodára, és közölte velem, hogy engem ki kell nyírni, vádat kell találni, föl kell függeszteni. Színtiszta koncepciók pert rendeztek. Az egész dokumentáció megvan valahol a szekrényben. Sosem felejttem el, hogy mi akkor a feleséggel egymásra néztünk, és azt mondtuk, hogy egy életünk, egy halálunk, nem adjuk meg magunkat, végigharcoljuk ezt a meccset. Még nem lehetett tudni, hogy elveszítjük-e vagy sem, de ha elveszítjük, akkor is végig kitartunk. Én valahogy bíztam a magyar értelmiségben meg a magyar politikában. Abban a politikában, amelyet a Népszabadságnál ismertem meg. Tudtam, hogy az ÁEH, a BM és főként ezek a nyamvadt lakáj papok ellenem vannak, de azt is tudtam, hogy azért jó dolgot csináltam, a fene egye meg! A magyar politikának is jó, érted? Ha most végighallgatná ezt akármelyik, például a külügyminiszterünk, Várkonyi, azt mondaná, hogy ők voltak hülyék, és nekem jár a Kossuth-díj. Bíztram ebben. A gyülekezet egyértelműen mögöttem állt, a presbitérium is az első menetben, 1000 ember aláírása, 150 távirat Kádár Jánosnak, munkásemberek névvel, aláírással vállalták, hogy ragaszkodnak lelkészükhöz, ragaszkodnak templomukhoz. Martin Luther King-i harc lett belőle anélkül, hogy akartam volna. Egy erőszakmentes polgárjogi akció az érd-parkvárosi hegyek közt, érted? Sosem felejttem el, micsoda ünnep volt, őrzöm róla a teljes fotódokumentációt, a sok cigány és köztük Abernathy! Szép dolog lehetett volna, ha ezek a vaddisznók szét nem tűrják, mert tényleg a szegények temploma épülhetett volna meg. De hát lehet, hogy nem érdemeltük meg. Ennek az ügynek el kellett buknia, mert a bukás valahol az igazság természetéhez tartozik. Egy hónap múlva elítéltek egyházmegyei fokon, újabb két hónap múlva a zsinati bíróság. Az egyházi koncepciók per minden tárgyalására jött velem a gyülekezet, és mikor elítéltek, fölláttak és énekelni kezdték:

Perel j, Uram, perlőimmal, harcol j én ellenségimmal,

Te pa jzsodat ragadd elő, én segedelmemre áll j elő.

Dárdádat nyú jtsd ki kezeddal, én ellenségimet kergesd el.

Mond jad ezt az én lelkemnek: tégedet én megsegítlek.

Láttad volna ezeknek a rossz lelkiismeretű papi bírácoknak a sunyi arcát, amikor az egyszerű érdi munkások a fejükre énekelték ezt a zsoltárt! Ezt a rajzot egy tanítónő, Bániczki Julika készítette nekem, amikor el kellett búcsúznunk – azóta is a legkedvesebb emlékem. Ő is ott énekelt, és ezt a rajzot adta nekem búcsúzóul. Azóta kísér is ez az ének.

Óriási dolog volt ez... én pedig az író barátaimhoz fordultam. Váci Mihályné szólt az érdeemben Benkeinek, a belügyminiszternek, Sánta Ferenc tiltakozást, nyílt levelet fogalmazott meg Bartha Tibornak a tárgyalásokról, amelyet sokszorosítottuk. Szörnyű levél volt, azt írta benne, hogy a sztálinizmus teteje az, amit csinálnak. Aztán levelet írt és telefonált Illyés Gyula. Borsos Miklós szintén levelet írt Aczél Györgynek, és megküldte nekem a másolatát. Déry Tibor is szólt Aczélnek. Ezek az értelmiségiek kezdtek sorban Aczél elvtárshoz járni, de tévedésből, mert állítólag nem az Aczél titkárságához tartozott az ügy, hanem Pulaihoz. Szóval rosszul tájékozódta, mert a pártközpontban egy másik titkársághoz kellett volna fordulniuk. Én ezt már nem láttam át. Amikor az egész nagy hullámveréssel feljutott a pártközpontba, engem egy Móna nevű úr fogadott ott, az agit-prop osztályvezető-helyettes és a vallásügyek

„főminisztere”. Jó szándékú ember volt, azóta megboldogult a szerencsétlen, sajnáltam is, mert nem tanúsított velem szemben rosszindulatot. A harc a legfelsőbb szinteken folyt, végül már a Központi Bizottság is tárgyalta állítólag a történeteket. A Népszabadság mindent megtett az érdekekben, Rényi „elvtárs”, Kékesi „elvtárs”, Szenes „elvtárs” komolyan kiálltak az érdi Martin Luther King templomért, szemben ezzel a – én így mondanám, de nem biztos, hogy így van – sztálinista-rákosista irányzattal. De lehet, hogy ez egy egészen más, egy polgári banda, inkább ez az érzésem. Mert egy jó sztálinista megérezte volna ebben az ügyben a jót. De nem tudom már eldönteni utólag. Biztos, hogy Miklós Imre és Bartha Tibor presztízse nyomott a legtöbbit a latban. Emlékszem rá, hogy Móna behívott egyszer a pártközpontba, és azt mondta: „Nézze, tesztek egy javaslatot, menjen el Vecsésre papnak, a vecsési pap menjen el Érdre, és a dolgot lezárjuk.” Lehet, hogy ott követtem el a hibát, hogy nem egyeztem rögtön bele. Azt mondtam, hogy nekünk igazunk van, miért menjek én el, amikor Martin Luther King ügyéről van szó.

Bár gondolom, Olivérrel is törököt fogtak volna.

Lehet, hogy okosabb lett volna... Még egy olyan pillanat adódott, amikor úgy tűnt, másként is végződhet az ügyünk. Ekkor már nemzetközi téren is folytak a tiltakozások. A holland egyházak 16 városból 16 delegátust küldtek, akik részt vettek a tárgyaláson, és énekelték velük hollandul a *Perel j, Uram, perlóimmel*-t. Tudósítások jelentek meg a holland és a svájci újságokban. Martin Luther King özvegye, Coretta Scott King tiltakozó levelet fogalmazott nem tudom én, kinek, a másolatát megkaptam, ma is őrzöm a dokumentációk között. Szolidaritási levelet írt a dél-amerikai Camara érsek. Tudom, hogy csupa baloldali ember állt ki mellettem, a világi baloldal, írásban. A pártközpontban tudtak a tiltakozási hullámról. És akkor – nagyon érdekes és tanulságos történet következik most – azt mondja nekem Móna elvtárs a pártközpontban: „Nézze, tegnap úgy volt, hogy megnyeri a harcot.” Kérdezem, miért. „Mert Moszkvában az orosz elvtársak megint egy nagy békegyűlést szerveztek, ahová meghívták Abernathy-t. Amikor egyeztettünk velük, az volt a helyzet, hogyha Abernathy az érdi templom miatt nem megy el Moszkvába, ha lemondja az utat, akkor maga megnyerhette volna a játékot. Ugyanis egy tegnapi tanácskozáson született egy határozat, hogyha Moszkva visszajelzi, hogy baj van, akkor fölépül a Martin Luther King templom, és maga megnyerte a játszmát.” De Abernathy elment Moszkvába, a nyomorult, anélkül, hogy az én érd-parkvárosi templomomat bevetette volna a diplomáciai játékba. Persze nem tudhatta, hogy egy érd-parkvárosi templom sorsa és a moszkvai békegyűlés között micsoda összefüggések állnak fenn. Nem ítélem el ezért őt, csak... ennek nyilván így kellett lennie a predesztináció, az isteni elrendelés szempontjából. Mindenesetre ezzel eldőlt a kérdés, szabad kezet kaptak a kivégzésre. Ugyan amikor elítéltek a Zsinati Irodán, azaz kimondták, hogy el kell mennem, a nagy nemzetközi és hazai tiltakozás miatt tettek egy gesztust is az elvtársak. Ezt megint Móna közölte velem. Tájékoztatt, hogy kötelezték Bartha Tiborékát, hogy egy szép cserelakást adjanak nekem. Ennyi azért járt, mert megtehették volna, ha akarják, hogy kiraknak egy pincébe. De nem, beköltöztettek ide, a Thököly útra, ahol beszélgetünk, és ahol én azonnal megkezdtem az igehirdetést. Egy darabig az érdi fiatalok jártak ide, amikor azok elmaradtak, akkor Nektek csináltunk egy kis tanfolyamot. Attól kezdve tulajdonképpen a mai napig templomnak, ifjúsági munkára használtam, használom ezt a lakást, ami aztán újabb és újabb bonyodalmak sorával járt. De ez már egy másik beszélgetésnek a témája.

Az érd-parkvárosi templom történetéhez értékelésként még annyit lehet hozzáfűzni, hogy számomra a legfájdalmasabb a papoknak a hűtlensége, a paptársaimnak a korrupt és lojális szervilizmusa volt. Tudod, más nem is fájt igazából, csak még a gyülekezetből egy-két ember-

nek, egy-két presbiternek a menet közben való árulása. De nekik mentségül föl lehet sorolni, hogy a legtöbbjüket nagy nyomás alá helyezték, a politikai rendőrség, az ÁEH, az egyházi vezetés együttesen és egzisztenciálisan is fenyegette őket. Talán úgy gondolkozhattak, hogy én afféle fenegyerek vagyok, majdcsak a talpamra esem, mint a macska, de ők nem merték vállalni a következetes kiállást. Ugyanakkor azt is el kell mondjam, hogy voltak jó néhányan, akik nagyon becsületesen viselkedtek, akik a hallatlan terror nyomása ellenére az egyházi bíróságon megtagadták az elítélésemet, a fölmentésemre szavaztak – tudomásom szerint például egy Borzsák nevű pap –, beteget jelentettek, nem vettek részt. De mondom, az egyházi hierarchiától nem is vártam mást, mert úgy válogatták össze őket, hogy a saját édesanyjuknak az akasztását is megszavaznák, ha az Egyházügyi Hivatal fenyegetés terhe mellett parancsolja nekik. Ez teljesen egy társaság, s azt a félelmetes, hogy egy gépezetként működnek, hogy egyházi emberek elítélik egy olyan paptársukat, aki nem tolvajlásért vagy gazemberségért, hanem egy templom védelmezése miatt kerül szembe a hatalommal. Mindez azt mutatja, hogy a morális helyzetben nem történt változás, nem történt bűnbánat. De lehetne még messzebbre menni. A református papságban ez az aulikus lojális rothadság valószínűleg még a Horthy-rendszerből vagy még korábról ered. Végző soron nem tudom, hol vesztettük el mi a kuruc lelkünket, hol vesztettük el a '48-as szellemet. Hogy az Evangéliumról meg Jézus Krisztusról ne is beszéljek! Ez az egyik oldal. Az is igaz viszont, hogy nagyon sok pap szolidáris volt velem ebben az időben. Lehetetlen nem beszélnem a vecsési lelkész Czövek Olivérről, akik a papi gyűlésen fölállt, és nyíltan hitvallást tett mellettem, az ügyem mellett. A mai napi üldözik miatta, elnyomott embernek számít. Kiállt mellettem írásban a haszontalan Bán József – azért haszontalan csak, mert disszidált azóta –, de ebben a tettében nagyszerű emberként mutatkozott meg. Kiállt írásban a megboldogult Siklós József is, aki mint zsidó ember, üldözött ember, tudta, mit jelent egy üldözött mellett hitet tenni. A későbbi időszakban komolyan szolidaritást vállalt Németh Gyula Magyaralmásról, Péntek Laci Polgárdiból, Czánik Peti Baranyából. Aztán egy bevaló pap, most Újpetrén van, Bóka András. Nagyon sokáig körülvett engem egy közeg, amelyben egy kicsit remélték, hogy hátha megnyerjük. Egyszerűen tudták, hogy ez egy tiszta ügy, és gyalázatos dolog, amit a másik oldal tett. Tehát volt egy papi réteg, amelyikben én azért otthonra találtam. A legnagyobb, legszebb élményt a gyülekezet nyújtotta. A kiállást tekintve az írók voltak a leghatározottabbak, ők voltak ugyanakkor a legkevésbé veszélyeztetett helyzetben. A nyugati sajtót én nem kértem, csak a balosoknak üzentünk a rendelkezésünkre álló csatornákon, a baloldali emberek szolidaritását kértük. Nagyon jó taktika volt, mert később színre léptek olyan körök is, akik antikommunista célból használták ki az ügyet. De ha ki is használták, igazuk volt, mert a kommunizmusnak sem vált dicsőségére ez az érdi ügy. Hogy megértsd, miért beszélek róla olyan érzelmeiktől fűtötten, menj el Érd-Parkvárosba. Ott azóta egy nagy akácfa nőtt a romtemplom közepén, erdő borítja be, ott pusztul az építőanyag, és ott áll a rom, mint a kelet-európai országokban folytatott vallásüldözés modern coventry-i katedrálisa. Még ezen a liberális, a nyugati sajtóban fölmagasztalt Magyarországon is szimbólummá vált a parkvárosi templom. Külön vicc, hogy ezek az okosok kisütötték, hogy ez mégiscsak botrány, és akkor elneveztek Martin Luther Kingről egyik napról a másikra egy baptista templomot, egy evangélikus templomot Vecsésen és egy reformátust is, azt a bizonyos debrecenit. Az utóbbi megint egy külön történet, de ha hallani akarod, hogyan is lett abból Martin Luther King templom, akkor Éliás Józsefhez kell elmenned. Azért is el kellett vesztítenie valakinek az egyházi állását: Éliás Józsefnek. Sőt még Amerikába is kiküldtek egy megboldogult pernahajdert, bizonyos Palotai nevű munkatársát az Egyházügyi Hivatalnak, az Ökumenikus Tanácsnak, aki végigjárta Martin Luther King apját meg Abernathy-t. Minden-

kinek leadták Amerikában, hogy ők milyen nagy tisztelői Kingnek, ünnepélyeket szerveztek. Az egész ötletet átvették, de a legerkölcstelenebb módon, mert mindezek a templomok, amelyeket ők Martin Luther Kingről elneveztek, valójában meglévő templomok, nem újak, hanem renovált vagy újjáépített vagy egy régi helyett épített templomok. Az igazi Martin Luther King templom ma is ott található romjaiban a parkvárosi dombokon, és a közepén virágzik az akácfa. Igazából komoly egyházpolitikai fordulat akkor lesz Magyarországon, amikor ezt a templomot föl fogják építeni.

Mi volt a vád ellened az egyházi bíróság előtt?

Azok a marhaságok, amelyeket már említettem. Először is a régi „bűneim”, hogy tiszteletlen vagyok az egyházi vezetőkkel. Az első menetben még leírták a templomügyet is, de később már bölcsesebbnek látták úgy beállítani, mintha semmi köze nem lenne az elítéltetésemhez. Formálisan az i-ről hiányzó pont volt vád, azaz adminisztrációs hibák, például hogy a keresztelési anyakönyvet rosszul vezettem. Pénzügyi mulasztást nem tudtak rám bizonyítani, a pénzügyekkel a gondnokom foglalkozott, a téves könyvelője, tehát azokat rendben találták. Nőügyeket sem tudtak rám bizonyítani, az sem került bele a vádiratba, és az sem, hogy homokos vagyok, mivel három gyermekem van, három fiam. Általában ha egy papot támadtak az elvtársak, akkor vagy azt mondták, hogy sikkasztott, vagy azt, hogy kurvapeccér, vagy azt, hogy homoszexuális. Ebből egyiket sem sikerült ellenem felhozni nagy sajnálatukra, így maradt, hogy rossz az adminisztráció, hogy alkalmatlan vagyok a papságra. A nyakatekert, oldalnyi hosszú vádiratokba beleírták, hogy hányszor támadtam az egyházi vezetőséget, fő vádpontként pedig azt fogalmazták meg, hogy veszélyeztetem az állam és az egyház közötti jó viszonyt. Tulajdonképpen koncepció, nehezen megszült koncepciók perек voltak ezek. Mégis úgy élnék az emlékezetemben, mint valami győzelmi ünnepek, mert a *Perel j, Uram...* kezdetű zsolnárt éneklő gyülekezet kísért a tárgyalásokra, és vitt el onnan. Ezekkel az egyszerű emberekkel azóta is tartom a barátságot, és úgy érzem, a szeretetük értelmet adott az életemnek. Az egész történet mégiscsak jellé vált, noha azóta sok víz lefolyt a Dunán, és nem maradtunk mi meg ennek az egy szimbólumnak a szolgálatában. A mai napig nem tudom magamat elítélni, hogy mindezt végigcsináltam. Lehet persze, hogy ha ezt a beszámolót egy idősebb vagy nálam higgadtabb vérmérsékletű hallgatja végig, azt mondaná, miért nem voltam türelmesebb, miért nem vártam meg az alkalmasabb időt, miért nem játszottam többet és alaposabban a diplomáciai csatornákon, több eredményt értem volna el. Valószínű ma már állna ez a templom, ha én akkor visszavonulok, taktikázom, egyáltalán az életemet taktikusabban és a hatalom iránti nagyobb tisztelettel és reverenciával élem... Ez nem jézusi vonás bennem, hanem inkább kuruc. De mégsem érzem azzal a Jézus Krisztussal, akiben hiszek, ellentétesnek ezt a küzdelmet, noha mint mindenbe, ebbe is sok emberi indulat is vegyül, de amikor magamért harcoltam, végső soron akkor is az ügyért harcoltam. Biztosan akadnának pietisták, akik azt mondanák, hogy kár volt, minek egy kőtemplomért harcolni. Te is érted, Miklós, hogy mégsem egy kőtemplomról van itt szó, és nem is csak egy kis falusi lokális ügyről. Nem véletlen, hogy Sánta Ferencről Illyés Gyulán át Déry Tiborig, Camara érsektől Martin Luther King özvegyéig, no, meg az érdi munkásokig, ilyen széles összefogás alakult ki. Bizony ez egy emberi jogi ügy volt, amely szerintem elveszett és megvert voltában is hozzájárult ahhoz, hogy az elkövetkező tíz évből egyre kevesebb ilyen történetet ismerünk. Egyre több templom fölépülhetett, és egyre kevesebb papnak kellett a hatalommal való konfrontáció miatt elveszítenie az állását. Utána még Éliás József vívott meg egy legendás harcot, továbbá egy Iványi Tibor nevű nyíregyházi lelkész és még vagy tíz paptársam. Ezek egyike sem megvert ügy volt már, és végül is mindegyik valamiféle rehabilitáción ment keresztül. Talán Éliás az, akit az egyház nem rehabilitált,

de az állami sajtó annál inkább, mert az ő életművét és antifasiszta tetteit épp Szenes Sándor publikációinak köszönhetően értelmiségi körökben nagy megbecsülés övezi. Az Állami Egyházügyi Hivatal és Bartha Tibor számára egyre nehezebben lesz védhető, hogy fasisztákkal ítéltettek el egy harcos zsidó antifasisztát a szolgáló egyház legnagyobb dicsőségére.

Ha megpróbálnánk megvonni 14 évi hivatalos egyházi működésed mérlegét, akkor, azt hiszem, a Martin Luther King templom ennek is jelképe lehetne.

Jelkép, és nem is vagyok én elkéserevde, mert ez egy nagyon szép jelkép, olyan, mint egy szobor. És hányan vesztek el ezekben az években névtelenül! Nem holland sajtóval, és nem Thököly úti 100 négyzetméteres, összkomfortos lakásba telepítve, hanem kicsi falvakba, pusztákra kidobva, sok gyerekkel nyomorúságba taszítva, megtaposva és tulajdonképpen a mi napig nem rehabilitálva. A lelkiismereti szabadság hiányának azok a papi áldozatai, akik – akár katolikusok, akár reformátusok vagy bármilyen más felekezetűek – 1949-50-től a hetvenes évek közepéig, azaz 25 évig megtiportattak, meggyaláztattak, akiknek útlevelét számos alkalommal megvonták, akik doktorátusra nem jelentkezhetek, kis faluban tartattak, kisebb helyre küldettek, börtönbe zártattak, internáltattak. Rengeteg ilyen ember van, és ehhez jön még a család áldozata, a gyerek áldozata – ez mind megíratlan még! Megíratlan ennek a korszaknak az igaz története, amely 1950-től 1975-ig tartott, mert attól fogva lassan tisztult a helyzet. Miklós, ha te erre hivatást éreznél, ha mással nem, egy dokumentációs magnóval, akkor ez nagyon nagy szolgálat lenne. Mert ebből tanulhatna a fiatal nemzedék, hogy igenis, volt itt egy olyan ellenállás, amelyik győzött. Győzött bizonyos értelemben. Azért győzhetett, ezt is hozzá kell tenni, mert a magyarországi belpolitikai helyzet is ebbe az irányba fejlődött. De ha nem vívtuk volna meg ezeket a kisebb-nagyobb szabadságküzdelmeket, akkor lehet, hogy később jutottunk volna ide.

Én ma már alázatosan elismerem, hogy a mostani magyarországi szabadságjogokhoz és a viszonylagos jó közérzethez a kommunista párt reformpárti elemei és a magunkfajta ellenállóknek a szabadságkereteket szívósan támogató tevékenysége egyformán hozzájárultak. Jó lenne, ha a reformok kommunista párton belüli hívei, közülünk pedig a realitásokat tekintetbe vevő, de a szabadságjogokkal élni kívánó személyiségek találkozni tudnának. Látok politikai esélyt az együttműködésre. Hogy ez mennyiben múlik a Magyarországon kívüli tényezőktől, azaz hogy nagy szomszédunk bel- és külpolitikája milyen irányt vesz, ezt már nem tudja az ember meghatározni, csak a Jóisten tudja, hogy mit fog sugallni a konstantini korszakban.

Elbocsátásod után elég sok rosszindulatú pletyka kelt lábra ezzel az üggyel kapcsolatban. Egyre sikkasztást emlegettek, hogy elsődlegesen ennek köszönhető az elbocsátásod. A templomépítéssel kapcsolatban pedig olyan híresztelések terjedtek – elég régen történt, nem akarok téves adatokat mondani –, hogy Te abból nagy anyagi hasznot húztál már nem tudom, milyen úton-módon. Ez volt a másik pletyka, a harmadik pedig, hogy amikor újságíróként dolgoztál, hátulról megtámadtad a református egyházat, és leleplező cikkeidben kifejezetten az ateista állam érdekeit szolgáltad. Te ezekből mit hallottál? Gondolom, Hozzád is eljutottak.

Ez egy ősi taktika. Ha a régi tisztességes rendszerekben valakit erőszakkal el akartak nyomni, azt először agyonverték, utána elismerték a becsületét. A törökök még így csinálták, agyonverték a magyar végvári vitézeket, és utána elzengték a dicsőségüket. A mi korunkra annyiban változott a helyzet, hogy agyonverni agyonverik, de utána még sárba is kell tiporni az áldozatot, nehogy erkölcsi győzelmet arasson. Ez fáj nekik legjobban, az erkölcsi győzelem. Mivel lehet egy papot besározni? Ahogy már mondtam, három módon, az egyik a sikkasztás. Erre nézve semmi sem szerepel még a vádiratban sem, pedig abban sok a hazugság, de még ott sem szerepel, mivel a teljes pénzkezelés gondnokom, Berde Kálmán kezében volt, nem

ment át a lelkésznek a kezén egyetlen fillér sem. Erről ennyit. Az egész templomépítésből és az érdi perből annyi hasznom lett – ha ezt haszonnak lehet nevezni egyáltalán –, hogy az érdi parókiáról kitelepítettek, és beraktak ide, a Thököly út 44-be, ami sokak irigységét vívta ki. Jöttek ide falusi papok, hogy „hogya tudta kibulizni ezt a szép nagy lakást”. Mondtam, hogy építs engedély nélkül templomot, a következőt te fogod megkapni. Azonban ez mégsem az én érdemem, hanem a nagy nemzetközi tiltakozásé, amelynek annyit legalább sikerült elérnie, hogy nem csinálhatta a politikai rendszer mártírt a három gyerekemből azzal, hogy kiraknak egy cigányputriba. Ez nem az én „ügyességem” eredménye, hanem a helyzet kényszerítette rá ellenségeinkre. Ami pedig az egyház támadását illeti, az igaz, hogy én mindig antiklerikális voltam, ahogy előbb már elmondtam, a sajtóban meg-megcsipkedtem az egyházi nagyságokat, hozzászólásaimban, papi népfrontgyűléseken és egyéb lelkészi találkozókon pedig olyan keményen foglalkoztam a papok és az egyházi vezetők bűneivel, hogy az valóban hátforgongató volt. De már mondtam Neked, hogy ezekkel a antiklerikális támadásokkal furcsa módon valójában a politikai rendszert bíráltam, mert ezek az egyházi vezetők nem az egyházat képviselték az állam előtt, hanem az államot az egyház előtt. Ez egyébként annyira nyilvánvaló, hogy minden őket ért támadásra úgy reagált a Belügyminisztérium és az Állami Egyházügyi Hivatal, mintha állami vezetőket ért volna támadás. Valójában őket is érte, mert ezek az emberek szervilis módon kiszolgálták a mindenkori BM és egyéb szervek érdekeit. Tisztelet annak a kivételnek, amelyik kétféle játszott.

Abban az időben, tehát 1972 körül tudta védeni magad ezektől a pletykáktól?

Nem foglalkoztunk ezzel sokat, mert akik ismertek – elég nagy és széles kör, az egész érdi gyülekezet, azok, akikkel addigi működésem során kerültem kapcsolatba, lelkipásztori csoportok –, nem hittek a híreszteléseknek. Nagyon jól tudták, hogy miről van szó. Az a közege, amelyben dolgoztam, bizalommal volt irántam, amelyikben pedig nem dolgoztam, arra igyekezett hatni, amennyire tudott, az Állami Egyházügyi Hivatal, a politikai rendőrség és az egyházi vezetés együttes hadserege. Ezután már azt a taktikát követték, hogy megfélemlítés révén próbálták meg elszigetelni. Például amikor Szabolcs megyében paptársaim meghívására templomokban prédikáltam, a meghívó lelkészek utána évekig nem kaptak a Belügyminisztériumtól útlevelet még Romániába vagy Csehszlovákiába se. Hamar elterjedt tehát, hogy aki meghív engem, az nem kap útlevelet. Czövek Olivér vecsési lelkész szintén meghívott, őt pedig behívták, és közölték vele, hogy kirúgják a 6-8 gyerekével együtt, ha még egyszer meg mer engem hívni. S ezek bizony hihető fenyegetések voltak. A világiakat a politikai rendőrség a munkahelyükön keresztül kereste meg, és eltanácsolta, megfélemegette őket – ez volt az egyik módszer. A másik pedig, hogy a legkülönbözőbb és leglehetősebb erkölcsi, morális természetű, lejárató híreszteléseket indítottak útnak. Ravaszul csinálták, mert a beszerzett papi spicliket bízták meg azzal, hogy ezeket a híreket terjesszék. Időnként még maguk a politikai nyomozók is tettek ilyet. Fekete Péter, abban az időben tiszavárkonyi lelkész mondta el nekem, hogy kiment hozzá egy szolnoki nyomozó, és azt mondta: „Nagytiszteletű úr, vigyázzon, mit mond el Német Gézával, mert a Géza – így, per Géza! – be szokott ám hozzánk jönni, és elmondja, amit a papoktól hall.” Fekete Péter, szintén börtönviselt, edzett harcosa Isten országának, észrevette az ármányt. Egyébként nem is tartozunk egy keresztiségi irányzathoz, de azért annyi betyárbeccsület szorult belé, hogy elmondta nekem: „Te, öregem, ezek így dolgoznak, úgy tesznek, mintha jót akarnának annak a papnak, aki előtt arra hivatkoznak, hogy te tulajdonképpen az ő emberük vagy.” A két szempont egyszerre hatott: egyrészt a rendőrség megfélemlítette azt, aki velem dolgozott, másrészt pedig elterjesztette, hogy én nekik dolgozom, és ezért ugyancsak félték az emberek kapcsolatot tartani velem. Ezek en-

nek a világnak a munkamódszereihez tartoztak. Le kell vonni őket a híresztelésekből, vagy mögéjük kell tudni látni. Az is az igazsághoz tartozik, hogy nemcsak a politikai rendőrség, az egyházügyi és egyházi vezetők denuncáltak, hanem az ellentétes előjelű kegyességi csoportok is. Legalább olyan élesen támadtak – és támadnak a mi napig – a nyelveken szólók, mint az anti-nyelveken szólók, a lizisták, a pünkösdista típusú csoportok. Ezekben a szélsőségekben mi nem vettünk részt, sőt én eléggé értelmetlű kritikával illettém őket. Abban a közegben, amelyben élünk és mozgunk, egy keresztyén protestáns ifjúsági rétegben ezek az irányzatok a riválisuknak érezték engem, minket. Innen származott a legkülönbözőbb gonoszkodások sora. De be kell valljam – ha az ember visszaemlékezik, igyekszik már józan lenni –, hogy sokszor okot is adtam a támadásokra és gyűlölködésekre azzal, hogy gúnyolódva nyilatkoztam ezekről a csoportokról, nem szeretettel, nem bölcsen bíráltam őket, hanem egyfajta türelmetlenséggel és agresszióval, és nagyon sokakat vérig sértettem. És az ember, akkor is, ha szent ember, az énjét szereti és félti, s én valóban okot is adtam rá, hogy haragudjanak rám.

Ezek a híresztelések sok embert eltávolítottak a környezetéből?

A megfélemlítések és a híresztelések együtt bizonyára értek el eredményt, elsősorban a megfélemlítések. A református lelkészek közül a legjobb barátok, körülbelül 50 lelképásztor mintegy öt éven át kitartott, minden fenyegetés, üldözés ellenére is. Fokozatosan törték le őket. Ebben az is szerepet játszott, hogy az elmúlt tíz esztendőben az egyházon belüli tevékenységnek is egyre nagyobb tere nyílt. Többet kockáztatott az, aki velem dolgozott, mert az egyházon belül többet tehetett, mint azokon a fórumokon, amelyeket mi tudtunk neki nyújtani. Siklós József például a száműzetésemnek – most már ezt múltnak lehet tekinteni – az első hét-nyolc évében nyári táborainkban, illegális összejöveteleinken sokszor megjelent és szolgált. De amikor felkérték az iszákosmentő misszió titkárának, eljött, és azt mondta: „Gézám, Bartha Tibor minden kaput kinyitott előttem, csak azt tiltotta meg, hogy veled barátokozzam. Ne haragudj – azt mondja –, a te kedvedért nem rúghatom föl az összes országos lehetőséget.” Mondtam is neki keserűen, gúnyosan: „Jóskám, inkább egy ember vesszen el a népért, mint hogy egy ember miatt az egész nép.” Nem esett jól, de megértettem, és igazat is adtam neki. Ez az egyik oldal. A másik az, hogy mi megmaradtunk végig egyfajta pionírcsapatnak. Amit mi 13 év alatt illegálisban, fél-illegálisban, épp csak megtűrve kidolgoztunk, azt két-három évi késedelemmel a hivatalos egyház is programjává tette.

Hadd világítsam meg ezt konkrétumokkal, példákkal. Az első: az ifjúsági táborok. A nyári táborokban végzett munka az ötvenes évektől kezdve szigorúan tilos volt, bezárták Balatonszárszót és Tahit, és a református egyházban nem volt semmilyen legális lehetőség nyári táborozásra. Mi kezdtük el illegálisan, miután az érdi egyházból kiraktak. A garai parókián rendeztük az elsőt, ahol 40-50 fiatalot hívtunk össze. Megrendítő emlékem maradt, hogy milyen sokan hitre jutottak, megtértek, nagy részük hitben is maradt, a fele azóta lelképásztor lett. Hallatlan áttörés volt! Milyen nagy szó, hogy fiatalok egy héten át egy zárt helyen együtt vannak az Evangélium körül. Nekünk az eredményes egyházi ifjúsági munka szempontjából jelentett ez gyökeresen újat; a közösségteremtés, a közvetlenség, a fiatalok egymás közti kapcsolatai, a csoportmunkák, a bibliakörök, az éjszakába nyúló dumapartik, beszélgetések, imádkozások, a viták, konfrontációk hallatlan eredményesnek bizonyultak. Azon a nyáron egy táborot tartottunk, a következő nyáron hármat, az utána következőn hatot, és miután látták a különböző lelkészek és csoportok, hogy nem dognak minket börtönbe, akkor a hetvenes évek vége felé, úgy 1975-től kezdve elszaporodtak az illegális ifjúsági táborok. S úgy tudom, hogy 1980 körül a református egyház is megindította hivatalos táborait. Először két hetet engedélyeztek, azután mind a négy egyházkerületnek két-két hetet, és azt hiszem, most már hivatalosan annyit

szervezhetnek, amennyit csak bírnak.

Az illegális ifjúsági táborok egyik színhelye Kölked volt, ahova szintén meghívott az akkori lelkész, Komlósi nevű, akiből később pécsi esperes lett. Nyilvánvaló, hogy ezután többet nem mert meghívni, hiszen előrelépett az egyházi számléltrán, de az utódja igen. Szabó Mihály mohácsi lelkész örökölte a helyét. Kölked egy hatalmas, elhagyatott baranyai parókia, nagyon nagy épület, ahol ő berendezett egy konferenciatelepet. Ezt a hivatalos egyház később magáévá tette, és most már évek óta töméntelen ember fordul meg ott, sok ezer fiatal is, és tulajdonképpen ugyanaz a munka folyik, amelyet mi kísérleteztünk ki a kezdeteknél.

Nemcsak a nyári táborokkal kapcsolatban alakult ez így, hanem az egynapos konferenciákat is nagy gyanakvással nézték. Ilyenkor egy-egy tájegységről gyűjtöttük össze a fiatalokat egy evangelizációs napra. Letiltották, megfenyegettek, elmondhatatlan hercehurcákkal járt együtt a szervezés. Most pedig például a Kallódó Ifjúság Konferencián már bejelentették, hogy az egész országban és az egész városban szeretnének ilyen zenés ifjúsági evangelizációs napokat szervezni. Azt kell mondjam, hogy volt értelme ennek az úttörő munkának, még ha nagyon nagy ellenállást is kellett leküzdenünk, mert egyre tágultak a lehetőségek. Ha 50 éves fejjel visszatekintve értékelem a történeteket, akkor nem akarom a babért egyedül a pionírok meg a gerillák fejére tenni, hanem úgy látom, hogy az egyházi vezetőknek ezekben az években az volt a feladatuk, hogy konzerválják, védjék azt, ami van, a mi feladatunk pedig abban állt, hogy támogassuk, amennyire csak lehet, azt, ami van. Tulajdonképpen ők is az egyház javát szolgálták, amikor megvédték az állammal fenntartott jó viszony révén a lehetőségeket, és elkerülték a drasztikus konfliktusokat, de az egyház javát szolgáltuk mi is, akik állandóan feszítettük a kereteket, és így volt mire hivatkozni az egyházi vezetőknek. Azt biztosan tudom például, hogy a nyári konferenciákkal kapcsolatban azzal érveltek az Egyházügyi Hivatalban, engedjék meg, hogy hivatalosan az egyház szervezze őket, mert különben Németh Géza és a hasonszőrűek fogják szervezni. Ennek az lett az eredménye, hogy az egyház is csinálta, és mi is csináltuk tovább. Amiből végső soron logikusan következett, hogy minket is be kell vinni az egyházba, akkor aztán minden a szervezett kereteken belül folyik. De nem az a lényeg, hogy kívül vagy belül, hanem az, hogy folyik.

1972-nél tartottunk a kronológiában. Átkerülsz ebbe a lakásba, és itt valami újba kezdesz. Mondhatjuk azt is, hogy a házi gyülekezet korszaka kezdődik el életedben.

Igen, de közben állandóan igyekeztem a templomokban is megjelenni. Az ellenfél, tehát az Állami Egyházügyi Hivatal, a politikai rendőrség és az egyházi vezetés – ezt egy komplexumnak kell tekinteni – igyekezett kiszorítani az egyházból, mi meg igyekeztünk bemenni. Nem volt céloom az egyháztól való elszakadás és a föld alatti szervezkedés, hanem kényszerhelyzetben voltam. Mivel nem kaptam konferenciatelepet, magam csináltam egyet Szilasligeten, nem kis áldozattal. Ez is a vádak közé tartozott, hogy miért van nekem három lakásom, három házam, honnan van erre pénzem. Miközben én elkezdtem művészeti szervezőként dolgozni, és kiderült, hogy így rengeteg pénzt lehet keresni nagyon kevés munkával. Azért kevés munkával, mert úgy látszik, volt hozzá valami rejtett tehetségem.

Hogyan jutott eszedbe képügynökként, művészeti szervezőként...?

Ezt egy Fáy Aladár nevű lelkész kollégámnak köszönhetem, aki nyomdászként dolgozott, szintén mint munkás-pap, a Munkácsy Alkotóközösségnél, és ott hallotta, hogy én milyen nehéz helyzetbe kerültem. Ő intette el, hogy fölvegyenek. Nem tudtam semmi jobbat, hogy mit csináljak. Amikor hazavittem a hónom alatt az első száz rézkarcot, a feleségem sírva fakadt, hogy hogyan fog ebből a három gyerek megélni. Én pedig bejöttem Budapestre, és az első nap egynapi munkával megkerestem 500 forintot. Hallatlan nagy pénz volt az akkor, 12

vagy 13 éve. S ez tovább is így ment. Kiderült, hogy ezzel a munkával 8-10000 forintot lehet keresni egy hónap alatt. Lelkészként 2000 forint fizetést kaptam, amely fölment maximum 3000-re. Ez tette lehetővé, hogy elkezdjük építeni a Barkács utcai házunkat, és tudjam annak a részleteit fizetni. Ide betelepítettek – ezt tudod –, egy lakást pedig a saját munkánkból és takarékoskodásunkból építettünk. Akkor még Jutka néni is dolgozott mint vegyész-mérnök. Amikor a szüleim elhaltak, az ő örökségükből vettük a szilasligeti házat, amelyet teljes egészében konferenciatelepnek használtunk hosszú-hosszú éveken át.

Mikor elkezdődtek a házi gyülekezeti munkák itt nálad, akkor kikből állt össze az első csoport?

A leginkább ragaszkodó érdi fiatalokból. Egy évig bejárt ide az érdi ifjúság.

Te hívtad őket, vagy ők jöttek maguktól?

Hívtam is őket, meg jöttek is. Egyszer aztán egyet beszerveztek közülük rendőrszociológusnak, ő jött a legtovább. Akkor láttam, hogy ez nem mehet tovább, meg befejezettek is tekintettem a munkát. Utána jött egy másik csoport, főként újabb budapesti ismerősökből, ez egy inkább intellektuális jellegű program volt. Sokféle csoport működött az évek folyamán, köztük olyan is, mint amelyet nektek tartottunk, a teológiai szeminárium, amelyen Juli, te és még néhányan vettetek részt, és évek alatt alakult ki egy evangelizációs forma. A csoport létszáma maximálisan 40-50 között mozgott az elmúlt tíz esztendőben, de a jellege változott. Az elején egy évig még az érdi zászló alatt működött, aztán egy darabig egy tanulmányi jellegű kis csoport szerveződött, azt követően hosszú éveken át egy kimondottan térítő, evangelizáló, megtérésre hívó, ébredési munka folyt, az utolsó három-négy évben pedig egyre inkább előtérbe kerültek az előadássorozatok, a tanító jellegű és a tematikus esték. Ezeket részben magam tartottam, például egy nagyon hosszú előadássorozatot, vagy 12 estén át, a lelkipozíció problémáiról, máskor Dániel könyvéről, azt már te is hallottad. Ezekkel a hétfő estéssel párhuzamosan folytak a szilasligeti konferenciák, egy-két-három napon, nyáron egy héten át. A munkának számtalan jó oldala volt, például a spontaneitás, a teljes szabadság, a teljes gondolat- és szólás-zabadság. Nem kellett törődnöm azzal, hogy ez vagy az mit szól, mert nem volt felettesem. Előnyének számított továbbá a csoportjelleg, az otthonosság, a közvetlenség, az, hogy a tagok megismerték egymást, barátaivá váltak egymásnak. Egyik előnye volt az is, hogy olyan témákat tűzhettünk napirendre, amelyek egyházi körökben még nem voltak lehetségesek; például az erdélyi ügyekkel kezdtünk folyamatosan foglalkozni. Meg is fogalmazták a vádat, hogy ez nacionalizmus. De akik ide jártak, azok tudták, hogy ez minden, csak nem az. Az apologetikus témákat, amelyek szintén nem kerültek napirendre az egyházban, hit és természettudomány, keresztyénség és művészet, keresztyénség és kultúra viszonyának kérdéseit az utóbbi öt évben egyre fontosabbnak tartottam. Rájöttem arra, hogy az evangelizációval csak az első lépést teszi meg valaki a személyes hitre jutással Isten felé, de minden egészséges keresztyénség végső fokon a szociális és a kulturális szférába is el kell hogy jusson.

Beszélnél a különböző váltásokról? Tehát hogy a teológiai szemináriumon mit követett ez az – úgy nevezem magamban, hogy – apostolképzés? Mik váltották ki belőled ezeket az ártértekezéseket, továbblépéseket, érezted-e úgy, hogy tévedtél közben?

Tévedni sokat tévedtem, és sok mindenben változtam. A tévedéseim kétfélek: egyrészt a személyes jellegű, személyiségemből fakadó hibáim, bűneim vagy tévedésem, másrészt a teológiából fakadóak. A személyiségemből fakadó legfőbb tévedésemet úgy nevezhetném, hogy agresszivitás. A Szentlélek erejét sokszor kevertem össze a magam meggyőző erejével. Ezzel nemcsak azt a hibát követtem el, hogy túl gyorsan vezettem döntésre az embereket – ez némelyeknél csodálatosan bevált, másoknál pedig koraszülésnek bizonyult –, hanem meg is sértettem ezekben az emberekben a személyiségét. Ők tulajdonképpen kiszolgáltattott helyzetben

voltak, és egy evangelizátornak minél erőteljesebben, szuggesztívebben hat, annál nagyobb a kísértése, hogy a Szentlélek munkáját a saját szuggesztivitásával összetéveszse. E vonatkozásban annyiban – remélem – már változtunk, hogy nem törekszünk arra, hogy az emberek egy „olyan légkörbe” kerüljenek, nem igyekszünk olyan pszichikai légkört létrehozni, amelyben a jelenlévők elsielve hoznak döntéseket. Ugyanakkor az is igaz, hogy szükséges egy bizonyos atmoszféra ahhoz, hogy az emberi szív megnyíljon. Ennek van egy pszichikai oldala is, nem csak egy pneumatikus. Nem baj, ha egy keresztyén közösségben van jó zene, mert ahol jó zene van, ott énekelnek, ahol énekelnek, ott érzelmek indulnak meg, ahol kiengedik az érzelmeiket és tapsolnak, ott az emberek földobott állapotba kerülnek. Ha földobott állapotba kerül valaki, az ördög is zongorázhat rajta, meg Isten is.

A másik személyiségemből fakadó hiba és bűn, hogy én nagyon ítélkező ember voltam. A próféta-ságnak, amelyet az egyházi és állami állapotok fölött gyakoroltam már ifjú koromtól kezdve, a gyöngéje abban rejlett, hogy szeretet nélkül gyakoroltam, elítélő jelleggel. Egy olyan morális mércét állítottam föl a szerintem megalkuvókkal vagy egyházárulókkal szemben, amelyet most már régebbi fejjel másképp látok. Ma már úgy látom, nem biztos, hogy kizárólag a szolgálalkúság, a szervilizmus motiválta azt, aki együttműködött ezekben az években az egyházpusztító erővel, indok lehetett éppenséggel a meglévőnek a védelme, féltése is. Csak a Jóisten vagy a történelem tudja szétválasztani, hogy kinél mit tekinthetünk fő oknak. Én azonban nagyon summásan ítélkeztem emberek, embercsoportok, típusok felett, nemcsak a politika világában, hanem más jellegű csoportok esetében is. Hamar kimondtam egy papról, hogy hitetlen, nem igazi hívő vagy liberális. Nagyon keményen kigúnyoltam szegény pietista csoportokat, a karizmatikusok gyöngéit is nagyon gyorsan észrevettem, viszont a saját magam gyöngéiről, hibáiról már egyáltalán nem nyilatkoztam olyan élesen.

Neked soha nem volt karizmatikus korszakod?

De igen, csak épp az a bökkenő, hogy igazából az egymáshoz közel álló emberek lehetnek egymásnak riválisai. Én úgy éreztem, hogy megtaláltam a középutat. Talán az is igaz, hogy törekedtem egyfajta szinkretizmusra, a szó nemes értelmében. Igyekeztem a reformatori teológiából, amit tanultam, megtartani. A Barth-i, brunneri, Nagy Barna-i hagyományokat, a német hitvalló egyház teológiáját megőriztem a mai napig. Ugyanakkor be kellett venni a gondolatrendszerembe azt, ami engem keresztyénné tett, tehát az ébredési, megtérési mozgalmakat, amelyekből indultam. Ez utóbbiak a mai napig megmaradtak mint egyik, de nem kizárólagos motívum. A karizmatikus mozgalmakban is található olyan elemek, mint a Szentlélek hatása, a Szentlélek általi erők, a gyógyulások, amelyekről rendelkezem tapasztalatokkal, igaznak bizonyult tapasztalatokkal. Mindig szükségét éreztem annak is, hogy a magyarságproblémákkal, társadalmi problémákkal foglalkozzunk, s végül annak is, hogy a kultúra irányában keresgéljünk, hogy a keresztyénség és a kultúra, a tudomány viszonyát boncolgassuk. Mindebből kell megszületnie – reméltem, hogy meg fog születni – egy olyan mozgalom, egy olyan szellemiség, amely életképes lesz a következő évszázadban vagy legalábbis évtizedben. Ennyit tudok erről mondani.

Végül is arról nem esett szó, hogy ezek a váltások a különböző munkaszakaszokban hogyan következtek be, milyen belső motiváció alapján?

Azt hiszem, hogy úgy, ahogy én is változtam – ez a szubjektív oldala. Másrészt úgy, ahogy az élet kívánta. Egy mindenestül az életre irányított gyakorlati mozgalom volt a miénk, amelyről úgy éreztem, hogy a keresztyén egyház állapota teszi szükségessé létét. A narkós misszió például ezelőtt két évvel működött két évig, vagy 20 narkóssal foglalkoztunk, akkor az jellemezte a hétfő estét. El kellett telnie három vagy négy évnek összesen, amíg az állami hivatalosság is

magáénak érezte ezt a problémát. Abban az időben, amikor mi csináltuk, jártak ide újságírók mindenféle lapoktól, de utána mind visszahívott, hogy nem engedi a pártközpont a publikációt. Akkor ugyanis a politika még úgy próbálta beállítani, hogy a kábítószerezés problémája Magyarországon nem is létezik, hanem csak nyugaton. A váltást tehát a szükségletek hozták. *A felekezeti szemléletet hogyan és mikor alakítottad ki magadban?*

Én egy nyakas kálvinista pap voltam még Érden is, nagyon sok katolikust áttérítettem reformátusnak – ez is a tévedéseim közé tartozott. Sportot csináltam abból, hogy minden hónapban egy katolikussal megtagadtattam a római pápát, és fölvettem őt az érdi egyházba. Ezért sok ellenségem támadt a katolikus papok között. Az üldöztetés éveiben azonban azt kellett átéljem, hogy ahogy kiszorultam a református egyházból – mert nyilvánvaló, hogy az állami egyházügyi kontroll ott működött a legjobban –, zöld lámpa nyílt a katolikus egyházban. Kezdték jönni közénk a katolikus papok, meghívtak hozzászólni, előadni, olyannyira, hogy Balatonszéplakon közös tábor tartottunk, ahol egy héten át közösen vettük az úrvacsorát. Hol a katolikus pap misézett, és én ministráltam, hol pedig Siklós Jóska osztott úrvacsorát, és a katolikus pap segédkezett neki. Nagyon-nagyon mély közösségi élményekhez jutottunk el, ebben nagy szerepet játszott Hajnal György, a Tömő utca egyik plébánosa. Ott most már nyolc éve együtt rendezzük a minden hónap első szerdai alkalmakat, és valóban megtanultuk az ökumenikus gondolkodásnak, együttműködésnek nem csak az ábécéjét, hanem a defghijk-ját is.

Miben látod a különbséget az interkonfessionális szemlélet és az ökumenikus szemlélet között?

Az a különbség, hogy az interkonfessionális az egyházak fölötti, az ökumenikus pedig a meglévő egyházak közti kooperációt szolgálja ki. Én ez utóbbinak vagyok a híve, tehát annak, hogy a ténylegesen meglévő plébániák, parókiák, felekezeti árnyalatok tudomásulvételével végezzünk minél célirányosabban közös munkákat is. Ilyen közös feladatok adódhatnak a diakónia területén, a népi-nemzeti ügyekben. Erdélybe például mindig ökumenikus csoportokat küldtünk, most már hat-nyolc éve, mintegy 30-40 fiatalot küldtünk oda. A moldvai misszió sajtó profilunk lett, mi csináltuk ezt a legerőteljesebben, azt hiszem. Elértük azt, hogy négy-öt év alatt a baráti körünkben mintegy 60-80 fiatal megjárta Moldvát. Volt, aki csak egyszer, aztán többet nem mert visszamenni, de olyan is akadt, aki visszajáró lett. Kiállításokat tartottunk, néprajzi gyűjteményeket csempésztünk át, ezeket egyházakban bemutattuk. Ez ökumenikus munka, tehát ha az akciót végrehajtottuk, mindenki visszamegy a maga egyházához. Az interkonfessionális viszont olyan embertípust jelent, aki sehol sincs otthon, hanem egy légtüres, egyházak fölötti térben keresgél. Akadnak ilyenek is a mi körünkben, de ezt én csak egy előzetes stádiumnak tekintem.

Jól emlékszem rá, hiszen részese is voltam az 1970-es évek első felében folytatott munkádnak, mivel bizonyos fokig bevontad a közösségeidet is. Harcot vívtál a magyar református egyházi élet megtisztításáért, amely harc tudtommal nem is kevés eredménnyel járt.

Ez volt az Éliás-Túrós ügy.

Igen. Még annyit szeretnék közbevetni, hogy munkált benned valamiféle bosszúállás érzése akkor?

Akkor úgy éreztem, hogy csupán szent harag és szent szolidaritás. Most, hogy visszatekintve talán jobban ismerem magamat, meg kell mondjam, hogy egyetlen ember sem tud, így én sem tudok semmit igazán tisztán csinálni. Biztos, hogy a Túrós-Éliás-ügyben bujkált a részemről valami csendes káröröm, hogy na, most befűtök nekik, akik engem méltatlanul meghurcoltak. Biztos, hogy ennek is része volt benne, noha nem ez volt a valódi indíték, és nem is volt tudatos. Az Éliás-Túrós-ügy azonban olyan nagy téma, hogy talán megérdemelne egy újabb kazettát.

Igen, de még közben kérdeznének. Azt mondtad, hogy volt egy karizmatikus korszakod. Magad is akkor a pünkösdistá vonalban...

Nem, én sosem voltam se pünkösdistá, se katolikus karizmatikus, se református. Ők nem fogadtak be engem, elsősorban azért nem, mert a nyelveken szólásnak a mindenkire kötelező voltát tagadtam. Másrészt pedig azért nem, mert a gyógyításnak ettől a futószalagon történő, csodálatos és cinikus gyakorlásától is borzadtam. Harmadrészt azért sem fogadtak be, mert ezek a mozgalmak mind egy nagy egyéniséghez kötődtek, egy szuggesztív emberhez, és én is az vagyok. Ilyen értelemben érvényes, pláne egy ilyen mozgalomban, hogy egy csárdában több dudás nem fér el.

Imádkoztál nyelveken valaha?

Nem, nem, ezt én kezdetben egyfajta racionális borzadályal utasítottam vissza, később már több megértést tanúsítottam iránta, mert jobban láttam a jelenség sokféle összetevőjét. Most is azt tudom mondani, hogy ahol az egy tiszta és valóban szelíd jézusi szellemiséggel párosul, ott respektálok is. De hogy a nyelveken beszélést egy az egész keresztyénségre kiterjedő élmény-szükségletnek kiáltásá ki, az ellen persze, hogy fel kellett lépni. Hiszen a fiataloknak csak egy szűk rétege képes arra, hogy ezt az imaformát magáévá tegye.

A Túrós-Éliás ügyhöz érkeztünk.

Igen. Éliás József, a debreceni egyetemi templom lelkésze keresett meg. Légyegében arról volt szó az ő akkori előadása szerint, hogy a debreceni egyetemi templomot annak idején az állam kifizette az egyháznak, mivel könyvtári célra akarták hasznosítani, és megígérték, hogy helyette építenek egy másikat. Végül azonban az új templom építése helyett Éliás Józsefnek azt kínálták föl, hogy olvadjanak be a debreceni Nagytemplomba. Magyarul: a templom árát meg akarta magának tartani az egyházkerület, és nem akart új templomot építeni. Éliás abban volt hűségese a lelkipásztori hivatásához, hogy ebbe az üzletbe nem ment bele, hanem azt mondta, hogy a régi temploméért cserébe ragaszkodik az újhoz. Mivel ehhez – ahogy mondják – csőkönyösen ragaszkodott, természetesen a presbitériummal együtt, különféle fegyelmük elé állították, és megindítottak ellene egy ugyanolyan hajszát, mint ellenem annak idején. És Éliás ugyanúgy nem hagyta magát, illetve a templom ügyét, ahogy azt én sem hagyhattam. Persze őt sem azzal vádolták, hogy a templomot védi, hanem mindenféle más dolgokkal hozakodtak elő. Így kerültek előtérbe a debreceni szeretetotthonnal kapcsolatos problémák, ugyanis azt vetették Éliás szemére, hogy alaptalanul és jogtalanul vádolta meg a szeretetház vezetését. A történet azonban valójában a templomról és a 8 millió forintról szólt.

Ekkor keresett meg Éliás, hogy van-e tudomásom arról, hogy vele mit csinálnak, és előadta a szeretetházzal kapcsolatos dolgokat. Megtudta, hogy én ezt a lakást, ahol az interjút fölveszszük, egy bizonyos Túrós Aladár nevű zsinati osztályvezetőtől kaptam, oly módon, hogy ő innen egy Duna parti magánvillába költözött, és ezt a lakást utalták ki aztán nekem. Már az ideköltözésemkor feltűntek nekem bizonyos szabálytalanságok, és akkor – erre talán te is emlékszel – nem kellett sok idő, egypár jogással, joghallgatóval és fiatallal együtt megalapítottuk az EGYVEBÜVIB-et. Ez az Egyházi Vezetők Bűnügyeit Vizsgáló Bizottság rövid egy hét alatt hat-nyolc lakáspanamát tárt föl. Légyegében arról volt szó, hogy ez a bizonyos Túrós és társai olyan öreg néniknek az ingóságairól, akiket felvettek a különböző szeretetotthonokba, nem vezettek leltárt, hanem azokat elkótyavetyélték, és elosztották egymás között. Ez utóbbi nem lehetett bizonyítani, csak azt, hogy nem készült leltár. Amit bizonyítani lehetett, hogy az egyházi szeretetotthonokba bevett öreg nénik lakását ők különféle hozzátartozóiknak vagy saját maguknak utaltatták ki vagy foglalták le, mivel azok az egyházat illették. Sőt, hát intim hozzátartozóiknak! Így kiderült, hogy Túrósnak az akkori szeretője kapott egy nagyon szép

öröklakást, valamint az Állami Egyházügyi Hivatal protestáns osztályvezetőjének, bizonyos Grenáknak a szeretője is. Így egyházunk és államunk szeretői között kialakult az egyház és az állam közti jó viszony.

Én a népi ellenőrzésnek adtam át az egész anyagot a Népszabadság Szenes nevű újságírójának a közbenjárásával. Egy ilyen anyag a KNEB kezében, egy népszabadságos telefonnal a háttérben, természetesen rendkívül kényes volt. Bartha Tibor mindent megpróbált, hogy politikai síkra terelje az ügyet olyan értelemben, hogy azt állította, politikai érdek, hogy ezt a disznóságot elkenjék. Én pedig a legnagyobb nyilvánosságra hoztam: szétküldtem az espereseknek és az egyházi vezetőknek. Látni lehetett, hogy itt mese nincsen, le kellett váltásák ezt az embert. Egy darabig rendelkezési állományba helyezték, azután egy év után Frangepán utcai lelkész lett, végül szívtrombózis végzett vele. Ezért nem is akarok nagyon belemenni ebbe a dologba, hiszen egy halottról beszélek, akinek él a felesége és a kisgyermek.

Annyit akartam még megkérdezni, hogy Éliás később írt egy összefoglaló munkát az egész protestáns egyházpolitikáról, amelyben a Túrós-ügy kapcsán arra tesz utalást, hogy Túrós Aladár titokzatos körülmények között tűnt el.

Ezt nem hiszem. Nem kellett ahhoz más, mint a valóban sok izgalom, sok étel, sok ital és egy fiatal feleség, ahogy ezt mondani szokták, de nem, én itt nem gyanakszom semmiféle büntényre. Az egyházon belül engem azzal is vádoltak, hogy az ügy kiobbantásával megakadályoztam, hogy egyházi emberek lakáshoz jussanak, és így bennmaradnak a parókiákon. Nyilván úgy érezték, hogy én végül is az egyháznak ártottam ennek a korrupciósorozatnak a föltárásával. Valójában nem erről van szó. Ez egy nagy durranás volt, amely eljutott az MSZMP Központi Bizottságáig, egész magas szinten tárgyalta a pártközpont, nekem pedig a Központi Népi Ellenőrzési Bizottság megköszönte. De nem köszönte meg Bartha Tibor, hanem akkor aztán kiadták a végső tilalmat, hogy még imádkoznom sem szabad a református egyház összejövetelein. Szóval a mai napig vagy legalábbis az elmúlt évig tartó hajsza mögött nem is a templomügy állt igazában, hanem a Túrós-ügy, amely nemcsak Barthát, hanem az Állami Egyházügyi Hivatal főfunkcionáriusait is legalább annyira sértette. Ezzel váltam végképp kegyvesztetté. Nálam jobban senki nem áshatta volna el magát az összes illetékes szervek előtt.

Ez volt az oka annak, hogy nem engedtek, mind a mai napig sem engednek lelkésznek lenni, mert ezt a robbanást, amely nemcsak Barthának, hanem Miklós Imrének a presztízsét is messzemenően megingatta, nem bocsátották meg nekem. Éliás ennek ellenére elveszítette a harcot oly módon, hogy nyugdíjazták, viszont megnyerte olyan módon, hogy az új templomot föl kellett építeni, és a magyar állam újra ki kellett utaljon 8-10 milliót. Az aztán már egy kimondottan gyalázatos dolog, hogy egy ilyen háttér után is volt képük Martin Luther Kingről elnevezni ezt az új debreceni templomot, és Martin Luther King szobrát eléje rakni, hiszen ezt Éliás József templomnak kellene elnevezni, mert Éliás József volt a magyar Martin Luther King – ahogy ezt elmondtam talán már ebben az interjúban is. De sokszor elmondom, ha arra járok, Debrecenben is, a debreceni cíviseknek, akiknek nagy része ebben a harcban meghúzta magát, a nagy kálvinista vastag nyakú fajmagyarok behúzták fülüket-farkukat, míg Éliás, ez a színtiszta zsidó ember ezekben az években a legnagyobb magyarnak bizonyult az egész Tiszántúlon. Ha valami ki kell ábrándítson bennünket az antiszemitizmusból és a fajmagyarságból, akkor az Éliás József élete, példája. Egy jellegzetesen magyar érdekért, egy tiszántúli, debreceni érdekért, a kálvinista magyarság érdekéért ő áldozta föl a nyugalma, egzisztenciáját a fajmagyarok helyett, és az is megtörténhetett a szocializmusban, hogy abban az egyházi bíróságban, amely Éliás József antifasiszta harcost elítélte, volt nyilasok is ültek.

Azt rebesgették annak idején, hogy az a 8 millió forint, amelyet először ki fizettek az egyetemi

templomért, nem az egyházközösség vagyona lett, hanem egy bizonyos emberé. Erről tudsz valamit?

Erről nem tudok semmit. A bűnügyek másik csoportja, amelyet izgalmas lett volna föltárni, az árvizekkel kapcsolatos ügyek voltak, de már elfogyott a kedvem, más hivatást éreztem, mint hogy a szarban nyúljaljak. A nagy tiszántúli árvíz utáni építkezések, templom- és parókia-építések kapcsán meséltek legendás bűnügyeket, amelyek a tiszántúli egyházkerületnek egy Gál nevű ügyvédjéhez vezettek, de ezeket nem nyomoztuk le, tehát csak mint híreszteléseket tudom őket említeni. Arra emlékszem, hogy amikor ezekben az árvíz sújtotta falvakban prédikáltam, iszonyatos ijedelem támadt, a lelkészeket behívták, személyesen fölkeresték, megfenyegették, és állandóan azt kérdezték tőlük, hogy az építkezések felől érdeklődött-e Németh Géza. Pedig nem másért mentem, mint hogy jámbor szabolcsi parasztoznak meg fiataloknak hirdessem az Evangéliumot.

Ez az időszak, az egyházi élet tisztaságáért folytatott harcod körülbelül egybeesik a kiscsoportos tevékenységgel, amelyet magasabb szintű teológiai képzésnek lehetne nevezni. Ugye, jól emlékszem? Hogyan váltottál át egy másfajta munkára a kiscsoporton belül, milyen indítékok alapján?

Lényegében arról van szó, hogy egy ilyen purifikátori és a közügyek tisztaságát vizsgáló munka sok perspektívával nem kecsegtetett. Azért nem, mert valójában a korrupciós ügyek akkoriban alsóbb szinten is annyira összefonódtak a felsőbb szintekkel, hogy a föltárásukat politikai ellenállásként értelmezték, és voltaképpen az is volt. Mert végső fokon nem a szocialista rendszerrel, a társadalom rendszerével álltunk mi perben, hanem ezekkel a nagyon is polgári, rohadt figurákkal. De igazából társadalmi... szóval igazi eredményt itt nem lehetett elérni, mert egyrészt olyan fokú a félelem a papok között, másrészt olyan fokú a gyávaság, a beszariság és a saját érdekük védelme – erőteljesen érvényesül egy álkegyesség, miszerint ez nem is tartozik a felelősségi körükbe –, hogy valójában egy idő múlva szélmalomharccá vált volna a küzdelmünk, Don Quijote-i harccá. Amit megtettem, azt akkor meg kellett tenni, Éliás Józsefért tettem meg, hogy ezt a becsületes és a temploma ügyéért harcoló embert segítsen, de úgy éreztem, hogy Ludas Matyinak Döbrögi uram háromszori fenéken verése helyett most meg kell elégednie egygyel is. A Ludas Matyi-féle tevékenységeket ezért abbahagytam, nem foglalkoztam tovább ezekkel az ügyekkel, mert egyszerűen nem tudtam mindent egyszerre végezni. Ezt követően az ifjúsággal való direkt foglalkozás és az Evangélium közvetlen szolgálata felé fordultam. Valamennyi változás történt, azt mondják, hogy a szeretetszolgálat terén megszűntek a visszasságok, csökkent a személyi kultusz és az addig korlátlan erőszakosság, mert valószínűnek tartom, hogy a történetek után az MSZMP Központi Bizottsága is ellátta kellő instrukciókkal Miklós elvtársat és Bartha főtiszteletű urat. Csak azt sajnáltam, hogy – az akkori pártvezetés és a megboldogult Móna elvtárs hibájának és gyöngeségének köszönhetően – nem következett be az, ami talán illetet volna. Egy ilyen karakán cselekedetet illetet volna azzal jutalmazni, hogy rehabilitálnak, és nem egy köszönőlevéllel intézik el a dolgot, nem hagynak meg jogfosztott állapotban, hanem valóban rendet csinálnak.

A kisközösségi munkán belüli váltás minek volt köszönhető?

Végső fokon ezek szellemi dolgok, amelyeket nem terveztünk meg tudatosan előre. A magas fokú intellektuális képzés után valahogy olyan emberek jöttek hozzánk, akik nemcsak intellektuális teológiai képzésre, hanem kimondottan bibliai tanításra és főképp tapasztalatokra, élményekre áhítoztak. Talán mi magunk is. A váltás a közösségben született meg úgy, hogy egyszer csak én is észrevettem, hogy létrejött egy olyan baráti kör, amelynek tagjai átérték ugyanezt a hitélményt, s akik egyfajta tanítványi szeretettel vettek minket körül – a feleségemet is, meg

engem is. Ebből indult az a missziói tevékenység, amelyet igen nehéz körülmények között, szemben az egész egyházi és állami apparátussal mégiscsak végeztünk. Beutaztuk az országnak szinte minden táját. Ha akarod, fejből el is kezdem sorolni, hogy hol szolgáltam ezekben az években. Most már talán nem számít rossz pontnak azoknak a lelkészeknek, mivel már valamiféle rehabilitáció közben vagyok. Hogyha elindulunk nyugat felé, akkor Magyaralmás volt az első templom, amelyik befogadott, Németh Gyula sokszor meghívott szolgálni. Sárkeresztesen is adódott erre lehetőség az azóta szintén meghalt lelképásztornál, Farkas Tamásnál. A Dunántúlon meghívtak még Aszárra, egy azóta családi problémák miatt onnan elkerült lelképásztorhoz. Igét hirdettem a Bakonyban Bakonycsetényben Somogyi lelképásztornál, ahol nagy és emlékezetes ifjúsági konferenciát rendeztek. A dunántúli egyházkerületben tehát számos lehetőség nyílt. A nyári táborokat is a Balaton partján, ezeknek a lelkészeknek az üdülőházaiban tartottam. Sopronba hívtak a római katolikusok több alkalommal, ott katolikus kapuk nyíltak meg, az egyetemen egyetemisták közt és diákok között. Komáromban magánházhöz hívtak a komáromi régi lelki ébredés hívei, ott házi összejöveleket tartottunk. Győrben szintén római katolikusoknál volt két összejöveteli lehetőségünk ezekben az években. Nem szabad aztán elfeledkezni a Dunamellékről. Nagyon sok alkalommal volt Tasson igét hirdetni Bán Jóskánál. Az ő házában Agárdon egész nyarakon át tartottunk konferenciákat. Délebbre haladva mindig lehetőséget adott Hartán Pungur Béla, most kecskeméti lelkész, szolgáltam Bán Bélánál Ordason, ott az előző lelkésznel is. A Duna mentén nagyon sok találkozónk volt Garán és Baján, Baja környékén szinte negyedévenként talákoztunk a bajai ifjúsággal. Belvárdgyulára Szabó Mihály hívott meg, Újpetrére több alkalommal Bóka András lelkész, sőt meghívott az egyik esperes is, a mostani pécsi esperes. Kölkeden az első illegális ifjúsági tábort nála tartottuk, ennek ellenére esperes lett belőle, de aztán többet még a mosolyát sem láttam. Ám ez is nagy szó volt, mert végül is egy hétig igét tudtunk hirdetni a baranyai fiataloknak. Baranyában később Tóth esperes is sok lehetőséget adott, majd nyugdíjazása után újra. A kisebb baranyai falvakban számtalan helyen nyitott nekem kaput a Jóisten. Ha most átmegegyek az ország más területeire, a Duna-Tisza közén Kiskunhalason Nagy Pistánál, az egyik presbiterének a tanyáján kaptunk lehetőséget arra, hogy 30-40 fiatalnak egyhetes tábort tartsunk. Nagyon szép tábort szerveztünk a pusztán. Szegeden Kovács Laci volt a főmunkatárs, akinek a házában gyűltünk össze, majd a Juhász orvos házaspár házában, majd Papp László lelkész a templomát adta oda; ő most már bent városi lelkész, de akkor Petőfi-telepen tarthattam több evangelizációs hetet is nála. Meghívtak a Tiszántúl kisebb gyülekezeteibe is. Mezőtúron nem az egyháznál, hanem magánháznál tartottunk egy konferenciát. Nagyon szép volt Rákóczi falván, Szolnok alatt a katolikus egyháznál egy egyhetes táborunk, amelynek során Szolnokon miséztem katolikus templomban, fehér albába öltözve, s ugyanígy Rákóczi falván is. Azután – ahogy megyünk kelet felé – megnyitotta Isten a szabolcsi gyülekezeteket. Paksi nagytiszteletű úr Nyírmadán többször hívott ifjúsági konferenciára. Cigányok közti szolgálatot, gyülekezetben való szolgálatot is végeztem ezeken az ősi szabolcsi részeken, Vaján és különböző falvakban, már a nevükre sem emlékszem. Rétközberencsen jutottak hitre fiatalok, majd Kisvárda környékén, a márokpapi pap is meghívott.

Tőlük mind megvonták az útlevelüket, amikor kiderült, hogy én ott jártam. A legkeményebben ott, Szabolcs-Szatmárban bántak ezekkel az emberekkel. Egypárszor még visszamentünk, de sok értelmét nem láttam annak, hogy veszélyeztessük őket. Hiszen megvolt a maguk feladata az egyházi előadónak és a BM-eseknek is!

Nem szabad kihagyni a sorból Noszvajt, Korsós lelképásztor urat, aki többszöri szolgálatra adott lehetőséget: csendesnapra, igehirdetésre, nemzetközi találkozókra. A legnagyobb sze-

retettel, hősiesen és hitvalló módon mégiscsak a hejőbábai lelkipásztor, ifjú Török fogadott. Miskolcon is meghívtak néhány találkozóra, házaknál tartottuk az órákat – katolikusoknál, pünkösdistáknál, reformátusoknál –, mert egyházakhoz nem lehetett bejutni, de a magán-házaknál sokszor 15-20-30 fiatal is összegyűlt. Nem tudom tovább sorolni, de ugyanilyen jelentősnek tartom az erdélyi utakat, szinte rendszeres szolgálatok nyíltak ebben az időben Nagyváradon, Gyulafehérváron a római katolikus szeminárium tagjai között, Kolozsváron reformátusoknál, Marosvásárhelyen házaknál. Ezek nagyjából házi gyülekezetek voltak, csak az utolsó években nyílt meg annak a lehetősége, hogy Aradon és Kolozsváron, mindkét városban román baptista gyülekezetben több órán keresztül szolgáljak. Felejthetetlenek a pozsonyi ifjúsági találkozók, több alkalommal felvidéki fiatalokkal találkoztunk. Ezt elsorolni is sok, és állítom neked, hogy csupán 20-30 százalékát mondtam most magnóra, a többit a noteszeimből és a naplóiomból lehetne igazán pontosan megtudni, mivel szinte minden vasárnap mentünk valahova. Gondold el, mindennek csak 10 százaléka jutott vissza a „szervekhez”, mert azért igyekeztünk csöndben dolgozni. De ez a 10 százalék is elég volt ahhoz, hogy állandó idegrángásban legyenek, hogy mi történik itt tulajdonképpen, hogy mi egyszer itt, egyszer ott tűntünk fel. Szinte életformánk lett az utazó misszió, és áldom az Istent azért, hogy erővel, energiával végig tudtam, tudtuk csinálni, hiszen nemcsak nekem volt ez idegi, lelki megpróbáltatás, hanem azoknak is, akik fogadtak. Nem győzöm hangsúlyozni: állandó megfélemlítésnek, gyalázkodásnak, terrorizálásnak tette ki magát az, akiről kiderült, hogy nála jártam.

A te útleveledet nem vették el soha?

Néhány évig Kelet-Európába sem kaptam útlevelet, de általában ezt megadták.

Ezekhez az utakhoz a munkatársi gárdádat...

Ezekből a hétfő estékből toborzódott.

Elég markáns arculata volt az 1970-es évek második felében ezeknek a kisközösségeknek. Létezett ilyesmi, hogy némethegzaizmus.

Biztos az én hibámból, persze!

Létezett valamiféle metódus, kidolgozott rendszer, amely szerint a hétfő estéket szervezted, irányítottad?

Nagyobb hangsúlyt fektettünk arra a hitre, hogy azonnal és gyorsan meg lehet térni. Azzal a céllal mentünk el egy ilyen napra, hogy délelőtt elkezdünk téríteni, délután jól belemerültünk, és estére döntésre hívtuk a fiatalokat, és ők jöttek is. Az az érdekes, hogy csodálatos módon sokan meg is maradtak ezen az úton. Hiszem azt, hogy nem az én erőmnek köszönhetően, hanem isteni erők futottak át az én gyarló személyemen. De azért most azt kell mondanom, hogy ettől az alapjában véve eredményes igehirdetési formától eltértem, mert utólag tán szelídebb lettem, jobban respektálok az emberi személyiséget, és nem tulajdonítok olyan nagy jelentőséget annak, hogy ilyen hirtelen megtérési élményt mutasson föl valaki. Nagyobb bizalmam van a fiatalokban akkor is, hogyha nem esnek át egy ilyen villámcsapászerű megtérésen. Isten ezt elvégezheti, de én nagyon szeretném magamat visszatartani. Keringtek a rosszakaróim között olyan hírek, hogy személyes szuggesztió, személyes ráhatás az, amit csinálok, és lehet, hogy nekik is volt némi igazuk, hogy ilyen is előfordult.

Erőszakos voltál?

Nem tartottam magam annak, mert én Isten nevében térítettem az embereket, és nem magamhoz. Az erőszakosság abból is adódott, hogy éreztem, ha egy szabolcsi templomban szót kapok, akkor most kapok szót, de lehet, hogy oda vissza soha többet nem mehetek. Mert tudtam, hogy mi vár arra, aki engem meghív. Érted? Gyakorta éreztem úgy, hogy egy nap alatt kell elvégezni az életre szóló munkát, mert lehet, hogy többet nem végezhetek el. Egyfajta

apostoli szolgálat volt ez, amely nemcsak a hatóságoknak, az egyházi és állami – ez tulajdonképpen egyet jelentett abban az időben – hatóságoknak a rosszindulatát vívta ki, hanem azoknak a pietista csoportoknak is, akik az adott területen befolyással rendelkeztek, tudniillik, hogy mit keresek én az ő fennhatósági területükön.

Azt hiszem, terjedt egy ilyen szállóige, hogy valamely helyen azt mondtad volt az egybegyűlt fiataloknak, hogy térjen már meg valaki, mert öt perc múlva megy a buszunk.

Lehet. Ha nem ilyen komikusan, de azt mondhattam, hogy öt perc múlva megy a buszod, és ha most meg nem térsz, lehet, hogy soha nem lesz rá lehetőséged. Ezt lehet, hogy mondtam, de azt, hogy az én buszom, azt nem hiszem. Komédiát nem csináltunk, komolyan vettük a dolgunkat. Még akkor is, ha annak, aki ehhez a döntésre hívó evangelizációhoz nem szokott hozzá, furcsának is tűnhettünk. De nem éreztem, hogy ez a módszer nagy ellenállást váltott volna ki. Itt-ott hallottam, hogy bíráltak miatta, hogy egyesek nem jöttek, mert agresszívnek éreztek. Azt hiszem, ha valamiben változtam, akkor abban, hogy igyekszem szelídebb lenni. Meg abban, ami még az előbbi témához tartozik: sokkal irtalmasabban nézem az egyházi vezetők ballépéseit, gyengeségeit, azaz bölcsőbb lettem az emberi bűnökkel és gyarlóságokkal szemben. Azt is mondhatom, többé nem indítanék purifikátori harcot senki ellen sem, mert látom, hogy az emberi természethez hozzátartoznak az esendőségek – az enyémmé is.

Jártam itt nálad azokban az időkben, és azt vettem észre, hogy a bétfő estén nemigen lehet ellentmondani neked. Még csak nem is te torkoltad le az ellentmondót, hanem maga a közösség. A többiek, a törzstagok azonnal elvágják még a vita lehetőségét is.

Ezt régen tapasztalhattad, most már nem jellemző.

1976 körül. Ennek volt valami tudatos háttere?

Semmiféle szervezés nem állt mögötte, hanem egyfajta túlzott tekintélytisztelet. De ennek a lélektani magyarázata az ifjúkor pszichológiájában keresendő.

Az utazás, a térítés, az evangelizáció mikor szűnt meg a közösségekben?

Ez a mai napig nem szűnt meg, most is ezt csináljuk, ezt csináltuk mindig is.

Válabogy nem ez áll most a középpontban, nem ezek az ország járó...

Az országjárás lehet, hogy azért is csökkent, mert öregedtem. Másrészt pedig azért is, mert itt ténylegesen állandó szembeállítás folyt tíz éven át. Gondold el... Bizonyos értelemben azt is mondhatom, hogy belefáradtak a lelkészek ebbe az állandó gyalázkodásba, én pedig sajnálni kezdtem őket, mert ők azért sokkal jobban ki voltak szolgáltatva egzisztenciálisan, anyagilag is a hatalomnak, mint én. Ne felejtse el, közben én egy jól kereső művészeti szervezővé váltam, akinek a jövedelme többszöröse lett a lelkészek jövedelmének, és nem tartottam etikusnak a végletekig feszíteni a húrt. Harmadik okként pedig azt említhetném, hogy áttelepültünk a saját területünkre. Szívesen kiépítettem azt a konferenciатеlepet, amelyik hosszú éveken át működött a saját üdülőmben, és oda tudtam hívni azokat, akiket már ismertem, tehát maguk a fiatalok jöttek el. Ott senki sem zavart minket, és a legprominensebb előadókat kaptam meg, hogy szolgáljanak. Az evangéliumi keresztyénségnek számos jelentős embere megfordult ottan, csak a nagyon hatalomban lévők nem. Talán még egy oka is lehet ennek a fajta evangelizációs formának: magam is kezdtem érezni, hogy a tanításra nagyobb szükség van, és ezért tanító típusú heteket meg találkozókat szerveztünk.

Az ún. karikákat mikor kezdted megszervezni?

A karikák maguktól alakultak, nem én szerveztem. Orián Géza, egyik volt tanítványom, ma már fölnőtt ember, találta ki ezt az elnevezést is. Ez abból adódott, hogy összejött 50-60-100 fiatal. Nem említettem még legfontosabb munkatársamat, Pánczél Tivadar rákosszentmihályi lelkészt, aki hallatlan becsületességgel, bátorsággal lehetőséget adott nekünk a gyülekezet-

ben és az ifjúsági körében is. Tehát azért mindig volt egy egyházi bázisunk, ahol össze lehetett jönni. Mindig találtam templomokat, ha ott akartam találkozni fiatalokkal, de Szilason 40-50-60-fősnél nagyobb találkozókat nem szerveztünk. Ezeket nagyon szerették a fiatalok, mert három-négy napig össze voltak zárva ötvenen-hatvanan, ami a párválasztásra is, meg általában az emberi kapcsolatok kialakítására egyedülálló lehetőséget biztosított. Templomra tehát nem mindig volt szükség, mert megvoltak a saját – úgymond – templomaim. Én nem számoltam meg soha, de kb. 4-5000 olyan fiatal hallgatta az ígehirdetéseket, akik táborokban vettek részt, tehát akikre egy hétig hatottunk. A belső körhöz tartozott ezekben az években legalább 4-500 az országban szétszórva, és ők igényelték, hogy összejöhessenek. Hol jöjjenek össze? Nyilvánvaló, nemcsak velem kellett hogy találkozzanak, hanem egymással is. Így alakultak ki ezek a mai napig is meglévő, de változó, fluktuáló jellegű körök, amelyeknek van egyfajta születési, növekedési és elhalálzási természete, tudniillik tagjaik nagykorúvá válva, családot alapítva, más közösségi formákat találnak maguknak. Embernevelő formákat. A karika jellegzetes igény volt, nem mi találtuk ki, a nyugati kommunamozgalmak, kisközösségek, bázisközösségek is csinálták, s ez az egész mint az elidegenedett világ családpótló ellensúlya tulajdonképpen a levegőben van. Nem kell hogy kifejtsem a szociológiáját, mert te jobban tudod, mint én.

Néhány száz emberről beszéltél, akik a belső körhöz tartoztak. Ha meg akarnánk vonni a statisztika oldaláról ennek a tíz-egynéhány évnél a tanulságait, ez a néhány száz ember lenne, akit elértél, akit megfogtál?

Nem hiszem. Isten tudja. Tudod, hogy nekünk tiltva van a népszámlálás Dávid király óta. Én soha nem vezettem statisztikát, csak az egyes alkalmak után jelentettük be, hogy ketten, tízen vagy nem tudom, hányan megtértek. Ha ezeket összeadnád, akkor valóban nagyon nagy számok jönnének ki. Ma már – úgy gondolom – sokkal bölcsebben látom a kérdést: azt tartom fontosnak, hogy ebben a másfél évtizedben, amikor a kisközösségi formák az egyházon belül még nem voltak természetesekek, lehetőségünk volt egy-egy nemzedék jó részének az Evangéliumot továbbítani. Akadt, aki velünk való egyszeri találkozásból is kapott egy életre szóló hatást, voltak, akiknek ez talán mélyebb és egészen maradandó elhivatást is jelentett, hiszen egész sereg ember ment a táborainkból teológiára, már a nevüket sem tudom. De hát nem is törekszem én arra, hogy személyes kapcsolatot tartsak mindenkivel, mert azt egyszerűen emberileg nem lehet győzni. Azt tartom lényegesnek, hogy mégiscsak föl tudtuk mutatni azt a jelet, hogy az Evangélium aktualitással bír a mai magyar ifjúság számára. Ez volt az egyik jel, erre reagáltak, ezt elfogadták. A másik jel, hogy kilátástalan körülmények között is lehet a széllel szemben igét hirdetni. Három, hogy lehet szabad emberként élni olyan körülmények között, amikor ezt mindenki gátolni akarja. Minden emberi gyöngeségem és gyalogságom, amelyeknek egyre jobban a tudatában vagyok, ellenére én hiszek abban, hogy valahogy mégiscsak az Isten munkája volt, ami ebből sikerült. Ami pedig selejt volt, azt én csináltam, azt mi csináltuk.

Gyakran ér az a vád, én is elég gyakran hallom, hogy manipulálsz az embereket. Ez még nem vád, mert végül is mindenki manipulál. Te létrehoztál egy olyan szellemi turmixot, amely áll egy kis Evangéliumból, egy kis nacionalizmusból, egy kis ellenzékiiségből és látszat-szabadságból; ezeket szépen meggyúrod, és ezzel tudod az idekerülő embereket megfogni, magadhoz láncolni; itt, a lakásban megvannak az eszközeid és egyéb technikáid, hogy ezeket az embereket végső soron félrevezesd. Mennyit vállalasz el ebből a vádból?

Mi ebben a félrevezetés?

Minden ember, aki valamennyire hat a többiekre, valahova vezeti őket. De mitől félre? Látod, erről még soha nem esett szó. Azt akartam mondani, hogy azoknak az embereknek a tevékeny-

sége mögött, akik hatnak a többiekre, mindig valami hátsó gondolatot keresnek. Hogy a becsvágya vezérli, a szexuális igényei és így tovább. Nebezen feltételezik róla, hogy egyszerűen egy jó ügyért tesz valamit.

Turmixról beszélél, én ezt a szót úgy helyesbíteném, hogy szintézis, mert azt a rosszakaratú megfigyelő is jó szemmel vette észre, hogy olyan szellemi értékeket próbálunk ebben a munkában ötvözni, amelyek egyébként külön-külön találhatók meg. Ilyen szellemi érték kétségtelenül az Evangélium és a keresztyénség, az Újszövetség, a jézusi üzenet, ez a sajátos és lényegi hivatás. Azonban az Evangélium sohasem zárt térben él és hat, hanem a világban. Egy további érték, amelyet fontosnak tartunk, a népben, a nemzetben való gondolkodás. Nem lehet az Evangéliumról úgy beszélni, hogy azt nem alkalmazom a magyarság, az emberiség aktuális sorskérdéseire. Innen ered a nacionalizmus vádja. A szó nemes értelmében ez igaz is, hiszen – ahogy Veres Péter mondta – a nemzetnek minden problémája ránk tartozik, akár a nagymarosói erőműről van szó, akár az erdélyi magyarokról. Csakhogy ezt mi ötvözzük az evangéliumi lelkülettel, azért nem helyes a szó pejoratív értelmében nacionalizmust emlegetni. Nem uszítunk gyűlöletre, nem vetjük meg a körülöttünk élő népeket, sőt ellenkezőleg, úgy szeretnénk a saját népünknek szolgálni, hogy az egyúttal hídépítés is legyen a szomszédok felé.

A harmadik szféra pedig az ún. kulturális effektus, ennek is helye van nálunk, mert az Evangélium nemcsak a direkt egyházi, vallásos csatornákon működik, nem is csak szociális vetületében hat, hanem van kulturális vetülete is, hiszen az egész európai kultúra mindenestől átitatózott vele. Ez a három világ, a politika, a kultúra és keresztyénség elszakadt egymástól. Jelenleg létezik egy gettósitott egyház, ahol a mai emberek számára többé-kevésbé érthetetlen nyelven beszélnek, létezik a politika, amely vagy hivatalos, vagy ellenzéki, de az evangéliumi szempontokat nem érvényesíti, és létezik a kultúra, amelyik megint messzire elszakadt az egyetemes keresztyén értékektől. Ha mi ezt a három világot turmixoljuk, akkor azt hiszem, lényeges és hasznos dolgot végzünk.

Nem áll fenn annak a veszélye, hogy ebből a turmixból, ahol egyik elem sem válik igazán dinamikusá, egy olyasfajta személy jön ki, aki nem igazán keresztyén, hanem keresztyénkedik, nem igazán baba fi, hanem baba fiasodik, nem okos, hanem okoskodik, tehát egy olyan szintézist hozol létre, amely sokakat vonz, de nagyon felszínes és vulgáris marad?

Embere válogatja. Végül is ezek fiatal emberek, akik elhivatás előtt vagy alatt állnak, és közülük aztán ki-ki a maga elhivatásának megfelelően fog a jövőben a direkt egyházi csatornákon vagy világi, kulturális csatornákon vagy bárhol máshol dolgozni. Egyetlenegy iskolának sem az a feladata, hogy szakbarbárokat képezzen, hanem az ideális iskolának az a dolga, hogy modelleket vázoljon föl, és abból ki-ki annyit tart meg, fejleszt ki, amennyire képessége van.

Tudom, nebéz kérdés: mi a tapasztalatod, az ide jövő emberekre mi hat jobban, igazán, ez a program vagy pedig a te személyes varázsod?

Nem hiszem, hogy nekem különösebb személyes varázsom lenne. Aminek ereje van, az a gondolat, az Evangélium, az életre és a valóságra alkalmazott Evangélium, valamint az a szabadság, hogy ezt szabadon lehet keresni.

Te a sa ját személyiségednek nem tula jdonítász különösebb...

Nem, mert ha csak a személyemhez kötődik valaki, ha megismeri a hibáimat, elfordul tőlem. Lélektani törvényszerűség, hogy a diák egy darabig isteníti a tanárát, aztán meg, mikor már okosabbnak képzei magát, pocskondiázza. Én igyekszem, amennyire lehet, tőlem függetleníteni a programot, bár az is igaz, hogy közösséget akarunk építeni, és ez együtt járhat barátságokkal, amelyeknek a hőfoka változhat, egyszer erősebb, másszor kevésbé. Mindenkinék, aki itt nagyon megkötött, szüksége van egy idő múlva, hogy bizonyos értelemben elszakadjon,

hogy önállóan tudjon dolgozni.

Ezek szerint lebet úgy mondani, hogy aki itt hagyja a csoportot, az miattad hagyja itt?

Nem azért, hanem mert kijárja az iskolát. Lehet olyan is, hogy valaki velem kerül konfliktusba, megbántom, vagy nem ért egyet, vagy egy másik közösség jobban befolyásolja egy időre. Ilyen is van, de a legtöbben egyszerűen felnőtt korba érnek, ez pedig egy ifjúsági műhely. Gondold el, 13 éve kezdtük, akik akkor 20 évesek voltak, most 33 évesek, azaz felnőtt emberekké váltak. Annak örülök, hogy a legtöbbszörrel megmaradt egy szívélyes, baráti kapcsolat, de mindegyik a maga őrhelyére áll. Hiszen nem egy egyház, amit itt működtetünk, hanem egy iskola, műhely.

Van benned olyan fa jta becsvágy, hogy létrehozz egy szellemi műhelyt, amelyik úgy marad meg, hogy a Németh Géza-féle szellemi műhely?

Á, csudát! Én szolgának érzem magam, katonának. Katonának és Jézus ügye alárendeltjének érzem magam a magyar nép között.

Nem érzed magad ugyanakkor prófétának is?

Nem, nem, eszem ágában sincs. Legfeljebb a verseimben állíthattam ilyeneket, azok más lélektani körülmények között születtek. A költészet egy külön világ, de mint tanító és igehirdető egyáltalán nem érzem azt, hogy valami különöset tanítanék vagy csinálnék. Azt teszem, ami a többi keresztyén szolgának is a dolga.

Hogy érzed, összhangban van a te személyes mindennapi tevékenységed, a te mindennapos léted azzal, amit tanítás a közösségben megjelöl embereknél?

Nem tudom, hogy most mire kérdezel, milyen területen firtatod az összhangot. Én egy képzőművészeti társaság gazdasági igazgatója vagyok, itt az a dolgom, hogy művészetet adjak el az országban. Ez a munkahelyi kötelességem azzal is jár, hogy kereskedő vagyok, tehát kereskedői feladatokat kell ellátnom. Ez a munkám. Itt többé-kevésbé meg vannak velem elégedve, mert keresnek azok az emberek, akik hozzám tartoznak. Akik sokat keresnek, azok nagyon meg vannak elégedve, akik keveset, azok meg kevésbé. Ez az ún. világi tevékenységem. Ebből tartom fenn a családomat és a munkámnak a nagy részét is, mert tudod, hogy ebből az egyházi munkából nemhogy hasznom nincs, hanem sok-sok pénzt költünk arra, hogy végezni tudjunk. Most is ládászámra vitték az élelmet a családom tagjai Erdélybe, ha nem vitték el 5000 forint értékű ennivalót, akkor semmit sem. Ez az egyik. A másik, hogy a hivatásomnak élek, hogy ezt csinálom éjjel-nappal, egyértelmű, hogy semmi más ambícióm nincs, mint hogy a szolgáltatásomat végezzem. Se rangot nem akarok, se dicsőséget, semmi ilyesmit. Azonfelül persze egy gyöngye, gyarló ember vagyok, akinek mindenféle hibát és bűnt fel lehet róni, ezt a nálamnál nagyobbak is elmondhatták magukról. Szent Ágoston, Pál apostol, Dávid király vagy akárki.

Akkor másképp teszem fel a kérdést, élesebben. Ennek a szintézisnek a létrehozásában mennyi szerepe van valami féle kiszámíthatatlanságnak, mennyiben számítasz arra, hogy a fiatalok erre vevők lesznek erre a szintézisre?

Nem a kiszámíthatatlanság, nem a piaci szempontok vezetnek itt engem, mert –csodálom, hogy ilyet kérdezel – én a meggyőződésemet hirdetem. A fiataloknak csak egy része vevő erre, csak egy részük rezonál szellemileg ezekre az értékekre. Én hagytam elmenni például az összes pietistát és a „szuper kegyes embereket”, akik fintonogni kezdtek, amikor az erdélyi programnak vagy egyéb társadalmi kérdéseknek vagy kulturális témáknak adtunk hangsúlyt. Azt mondták, ez nem ige meg nem Jézus, és az egész csoport levált, mert a lelki alkatuk olyan, hogy begubózva szeretnek élni. Őket hagytam elmenni, mert nem az a célom, hogy mindenáron itt tartsak valakit, hanem hogy az üzenetet, amelyet Isten rám bízott, továbbadjam.

Mennyire vagy türelmes egy idekerülő ateistával?

Te tudod megítélni, aki már elég régen itt vagy, bár nem tudom, hogy még mindig az vagy-e. *Tíz-egynéhány éve vagyok itt, de beállít ide egy fiatalember, egy egyetemista – mondom, elég gyakran előfordul...*

Az hallgatja a programot, és ha érdeklő a dolog, itt marad, és egy idő múlva bent a lelkében eldől, hogy Jézus tanítványa akar lenni vagy sem. Ha keresztyén akar lenni, akkor segítjük őt ezen az úton, ha nem akar, akkor magától elmegy.

De ha tetszik neki, ami itt folyik, épp a szintézisből fakadóan kap például valamiféle hazafias...

Régebben sokkal türelmetlenebbek voltunk, és igyekeztünk minél hamarabb hit-élményhez juttatni. Mára már változtam e tekintetben, mert azt tartom fontosnak, hogy az Evangélium teljes aktualitását, fényét megismerje, és folyamatosan növekedjen egész gondolkodásának megváltozása révén. Nem sűrűtjük az embereket, bár mindig vannak olyan alkalmaink, havonta egyszer-kétszer, amikor lehetőség van, mint legutóbb például a bibliaosztásnál, egyfajta egzisztenciális döntésre is.

Milyen a kapcsolatod általában az ateista közösségekkel, szervezetekkel, személyekkel?

Szervezetekkel nincs kapcsolat, mert nem vagyok párttag, se KISZ-tag, más ateista szervezet meg nincs. A párt az egyetlen szervezet, amely előírja az ateizmust. Egyes a keresztyénstől kevésbé befolyásolt csoportok esetében, mint a népi kultúra területén tevékenykedők vagy a békéért dolgozó Dialógus Békecsoport, igyekszem az evangéliumi komponenszt belevinni abban az értékrendbe, amelyik körül az a csoport szerveződik. Ha az erdélyi magyarok ügye hozza őket össze, akkor abba, ha a néptánc, a népzene, akkor abba, ha a béke ügye, akkor meg abba. Én tulajdonképpen mindenütt misszionárius is vagyok olyan értelemben, hogy az Evangéliummal házalok, de e csoportoknál természetesen máshogy, mint egy alkoholistánál vagy egy lokálban, mert e csoportok értékek mentén jöttek létre. Olyan értékek mentén, amelyek az Evangélium mérlegén is annak tekinthetők.

És hogy fogadják?

Mostanában mindenütt egyre nyitottabban. A nagy többség örömmel, mert a mostani világnézeti vákuumban, ezen a tabula rasa-n az elfelejtett és újra hirdetett Krisztusnak és az újra felfedezett Evangéliumnak olyan hatalmas a vonzereje, hogy azt valóban bátran meg kell hirdetni. Mindig akadnak egypáran, akik csatlakoznak hozzánk ezekből a csoportokból.

Tebát többről van szó, mint hogy egyszerűen szövetségest találnak benned, talán meg is érinti őket az az új érték, az az új világ...

Igen, a régi és az új értékek ötvözése, mivel nem mindenestől elutasítóak vagyunk. Ha egy pünkösdista karizmatikus csoportból betéved valaki mondjuk a felvidéki népi táncot táncoló pozsonyi József Attila Klubba, ahol a minap is jártam, akkor ugye fintorog egyet, és elmegy, mert ez nem az ő világa. Én a múltkor délután végighallgattam az irodalmi műsorukat, utána este hattól éjfélig imádkoztam azokkal, akik imádkozni akartak, nagyon komoly bibliai programot adtam nekik egy külön helyiségben, majd éjfélkor visszamentem a többiekhez, akik ott javában tanulták a néptáncot, és éjjel kettőig ha nem is táncoltam, de egy pohár bor mellett beszélgettem velük, és a többiek, akik táncoltak, örömmel látták, hogy ott vagyok. Délután hozzászóltam a témájukhoz, a nemzetiségi témához kulturális nézőpontból oly módon, hogy Csuka Zoltánra emlékeztem, akit pénteken temettünk, és életpályáját mint példát említettem a felvidéki egyetemista hallgatónak a Csemadok Klubjában nyilvánosan. Ez fölkelte az érdeklődésüket. Megéreztek... Beszélgettem azokkal, akik az Evangéliumról akartak hallani, 15-16 fiatallal nagyon mély beszélgetést folytattunk az éjszaka első felében, és később az éjszaka folyamán szinte mindegyik imádkozott. Ők ott is maradtak, mert nem tudták volna

összeegyeztetni, hogy táncoljanak ezután az élmény után. Én azonban még visszamentem a táncolókhöz, s velük voltam éjjel kettőig, fél háromig, csak más alapon – együtt örültem velük. Egyébként Jézus is, amikor elment a kánai mennyegzőre, nem a borból csinált vizet, hanem a vízből bort. Ezt nevezem én szintézisnek.

És a vallási kisközösségekkel milyen kapcsolatban vagy?

Itt megint konkrétumokról kellene beszélni. Bulányi Gyurka bácsiékkal nagyon régi baráti kapcsolatban állok. Elsősorban vele, őt mint egy kiemelkedő szellemiségű tanítót és embert tiszteltem és becsülöm.

Működik egy ökumenikus közösség a Tömő utcában, amelyben otthon vagyok, őket is a családomnak tekintem; ott nagyobbreszt katolikusokkal vagyok együtt. A protestánsokon belül a két szélsőség, az ún. német pietisták és az amerikai pünkösdista extrém csoportok gyanakodva néznek, mert riválist sejtnek; érzik, hogy spirituális szempontból ugyanazt képviselem, mint ők, de az életmodell tekintetében mi sokkal inkább nyitottak vagyunk a világra, mint ez a két egymással is konfrontálódó csoport; tehát náluk nem sok keresnivalóm van. Ami a történelmi egyházakon belüli közösségeket meg baráti köröket illeti, attól függ, hogy a lelkésszel vagy annak a csoportnak a világi tagjaival milyen kapcsolatunk alakult ki. Én elfogadom azt, hogy sokféle műhely van, és mindenkinek a maga dolgát kell tennie. Amire törekednünk kell, hogy türelemmel és megértéssel legyünk, mert ezek színezetbeli, árnyalatbeli különbségek, de nem áthidalhatatlanok. Áthidalhatatlan, ha gyűlölködés van, vagy pedig kizárólagosságigény. Különbözik pedig az emberi pszichéből is következik az, hogy van, aki azt az elrejtettséget – Verborgenheit, ahogy a német mondja – igényli, amelyet egy ilyen betánista, pietista csoport tud adni a maga szigorú erkölcsi aprólékosságával, mondjam így, hogy legalizmusával.

Működésed során több könyvet írtál, ezeket sikerült meg is jelentetned. Hogy látod, a könyveid milyen sikerrel illeszkednek bele a hozzád kapcsolódó fiatalok lelki és gondolatvilágába, mennyire hatnak rájuk, mennyire hasznosak, továbbá milyen indítékok vezettek e könyvek megírásában?

Én a tollal többször kacérkodtam. Úgy kezdtem, hogy készítettem egy szociográfiai riport-sorozatot, 30-40 riportot a Népszabadságba. Azzal egy időben kezdtem teológiai tanulmányokat is írni a Református Egyházba és a Teológiai Szemlébe még Kádár Imre bácsi idején. Ezután egy versíró korszak következett, amikor nagyon sok írásom – erről már beszámoltam – megjelent különböző irodalmi lapokban. Aztán hosszú szünet, majd ebben a Che Guevara-i életformában a szolgálat és a gyakorlati munka szülte kérdésekről füzeteket írtam. Első volt a *Számadás*, ez sikerült legjobban, kérdés-felelet formában tömören válaszoltam a hitbeli, világnézeti kérdésekre. A második volt a *Szívárvány*, ez egy lelkigondozói szakkönyv, sok modern szakkönyvnek az összefoglalása. A harmadik volt a *Vákok látnak...*, a nyári előadások és konferenciák vázlatanyaga, bibliaköri vezetők és tagok részére készült. Ezt nyomtatták ki, azt hiszem, a legnagyobb példányszámban. *A magyar karika*, amely kimondottan a kisközösségekről szól, szintén füzet formában jelent meg, míg az *Iránytű* az apologetikai előadások rövid összefoglalása. Ennyi, és ez elég sok ahhoz, hogy ne tessen a Belügyminisztériumnak, és elég kevés és sivár ahhoz képest, amennyi telhetett volna tőlem, ha megfésülöm, gondosabban és szebben csinálom meg őket. Én nem tapasztalom, hogy nagy hatásuk lenne, mert úgy gondolom, hogy igazi hatásukat abban a környezetben, abban a közösségben fejtették ki, ahol elhangzottak. A hatáshoz az ottani légkör is kellett, és ezeknek a szövegeknek az atmoszférából mintegy kiszakítva nincs olyan kontextusuk, mint amilyen abban volt.

Túlterjedt valamennyire a hatásuk a saját közösségeden?

Igen, itt-ott emlegetnek, Erdélyben meg a Felvidéken nagy becsben tartják azt a pár példányt,

amelyik oda átjutott, adogatják kézről-kézre. Olykor, ha bemutatkozom, mosolyognak az emberek, és mondják, hogy ezt meg azt olvasták tőlem. De nem tudom, hogy ezek igazából eredményes dolgok voltak-e. Egyet még szeretnék: szeretném a verseimet kiadni, csak hogy a java még mindig dinamit, robbanótöltettel teli írás, és ha kiadom tőket, megint kinyírnak az egyházból. Ez a problémám velük.

A könyveidre hogy találtál kiadót?

Jártak ide ezekben a Che Guevara-i években különféle külföldi missziók, akik pedzegették a kiadás kérdését. Hozzájutottak valahol egy-egy gépelve terjedő példányhoz, és én már csak kinyomtatva láttam. Névtelenül. Olyan ez, mint a középkori szerzetesség, hogy nem is fontos, ki írta.

Azért furcsamód mégis mindenki tudja, hogy Te írtad.

Valószínű, hogy „a szellem napugara” teszi fölismerhetővé. Nem jellemzőek az ilyen könyvek abban a szokvány kegyességi irodalomban, amellyel a nyugati missziók elárasztják az országot.

Attérnék egy újabb kérdéskörre: ez a családi életed, életkörülményeid. Sokszor emlegettük Jutka nénit, a feleségedet. Soha nem mesélted el, hogy ismerkedtetek meg, hogyan éltetek ifjúkorotokban. Ő volt az első szerelmed?

Nem, mert én igen szerelmes természetű voltam, és már 18 éves koromban kerestem valaki szívem csücskét, aztán diákkoromban is majdnem minden évben volt valakim. De különös módon mindig úgy alakult, hogy vagy én szerettem valakit, de a másik nem szeretett igazán engem, vagy a másik akart nagyon engem, de én nem szerettem őt. Jutka nénéd volt az első, akivel mind a ketten szeretünk egymást, és abban az időszakban találkoztunk, amikor ennek már családalapítási szempontból is volt távlata – ötödéves voltam. Elhívtak a pasaréti egyházhoz, hogy Habakuk prófétáról beszéljek az ifjúságnak, és ott vettem észre Jutka néni 22 vagy 23 éves tekintetét. Utána volt egy istentisztelet, mindjárt mellé ültem a templomban, Boros Géza prédikált arról, hogy örüljete az Úrban, mindenkor. Majd az ifjúság rendezett egy házibulit, oda meghívtam magamat a következő héten, és attól fogva... Ez valamikor ősszel történt, tavaszra megszületett az igen, 1956 tavaszára. Addigra végeztem, és már komolyan terveztük nyárra az esküvőt, amikor jött a forradalom, és elfújta. Utána megint terveztük '57 nyarára, akkor meg becsuktak, így '58-ban házasodhattunk össze. Jutka harcos, kemény asszony volt, hordta nekem a kolbászt, a cigarettát meg a Bibliát a börtönbe. Őt szintén majdnem becsukták, mert eléggé kemény és kielezett szerepet vállalt a Műszaki Egyetem forradalmi ifjúsági bizottságában. De valahogy a Jóisten ettől megkímélte, úgyhogy börtönt csak akkor látott, amikor engem látogatott Tökölön. Mikor onnan hazajöttem, az első dolgunk volt az esküvő, 1958-ban Joó Sándor esketett minket. Sorban született a három gyerekünk, először Géza, egy évvel az esküvő után, majd egy kis szünet, aztán Zsolti, végül Áron. Ezt az életutat, amelyet elmeséltem, együtt jártuk végig. Egészen addig, amíg Érdről el nem kerültünk, ő a végzettségének megfelelően vegyészmérnökként dolgozott. Lehet, hogy sok szomorúságot okoztam neki az életben, nem tudott mellettem mint mérnök kibontakozni. Emiatt van némi lelkiismeret-furdalásom. Olyan intenzíven éltem a magam hivatását és életét, mindig valahol vidéken, Ócsán, Monoron vagy Érden laktunk, úgyhogy a bejárás nagyon fárasztó és nehéz volt neki. Kitűnően végezte a munkáját, mégis az egész vegyészmérnöki tudományából nem lett semmi azonkívül, hogy ezeket az éveket végigdolgozta. Aztán mikor én ilyen „képmutató” állásba kerültem, művészeti szervezőnek, akkor az látszott a legértelmesebb megoldásnak, ha ő is idejön; a mai napig is szervező. Ebben a szabad foglalkozású munkakörben már megoldható, hogy én dolgozom helyette. Valójában ez történt, s ebben nemcsak az én intenzív, sokféle, fontos vagy fon-

tosnak ítélt munkám játszott szerepet, hanem az is, hogy az ő háta nagyon kezdett görbülni és fájni – Scheuermann-kórja van. Ez is nehézzé tette volna, hogy még az itthoni ezernyi munka mellett... De ez nem azt jelenti, hogy ő nem dolgozik. Így tudtuk csak vállalni a feladatainkat, hogy ő itthon van, mert különben képtelenség lett volna ezen a hőfokon és intenzitáson élni és dolgozni. Ő végig a munkatársam volt, jóban-rosszban egyaránt, sőt tanácsadóm. A mai napig minden személyi kérdésben megkérdezem, és ő a nő ösztönével tökéletesen megmondja, hogy ezt a pacákat kerüld, ez szimpatikus, ez helyes vagy nem helyes dolog. Az utolsó években pedig ő is megtalálta a maga sajátos profilját, egyfajta Lórántffy Zsuzsannaként, nemzeti asszonyként él az országban. A régi magyar nemesi háziasszonyok életformáját éli. Ezt azért is megetheti, mert én olyan magas jövedelemre tettem szert a művészeti kereskedelem révén, hogy Jutka asszonynak bőven van módjában a jótékonyt gyakorolni. Most is 50 kg élelmi-szert vitt Áron fiammal Erdélybe, mondtam már, ugye? Akkor a mérhetetlen sok ajándék, amit az idejövő erdélyieknek ad, a diakóniának az a kimondhatatlan sokfélesége! Ő az, aki az egyes embereket, a rászorulókat a mi családunkban számon tartja. Valószínű, hogy azért is, mert én mindig gondolatokban, eszmékben és ügyekben élek, nem érek rá, vagy nem vagyok alkalmas arra, hogy az apró dolgokkal foglalkozzam. De lehet, hogy ez az én személyiségemnek a lényegi hiányosságából ered, hogy én egy alapvetően önző, eszmékben és nem igazából szeretetben élő ember vagyok. Érted? Jutka néni az, aki az emberrel törődik, és én, aki az üggyel. Jutka néni mindenkinek tudja nemcsak a születése évét, hanem a hónapját és a napját is. Aki velünk egy kicsit is megismerkedik, annak tudja az egész családfáját. Tudja, hogy az ifjúsági körben kinek hány gyereke van, és minden apróságot. Fantasztikus memóriája van!

Három fiad van. Külsőleg Géza hasonlít rád a legjobban, ez eléggé egyértelmű. Belső tulajdonságai alapján melyik fiaddal érzel leginkább rokonságot?

Erre nem tudok neked választ adni, mind a három fiamat nagyon szeretem. Hálát adok a Jóistennek, hogy ők az apjuk rettenetesen rossz természete mellett sem ábrándultak ki a kereszténységből, pedig a gyerek az, aki a legjobban láthatja az elmélet és az élet közötti ellentmondásokat. Amikor bármelyik fiam önzőnek, lustának, gyöngének, ilyennek-olyannak látott engem, mondhatta volna: „Apám, miért hirdeted te ezeket a nagy eszméket, hogyha magad annyira keveset tudsz megvalósítani belőlük?” Látszik, hogy ez mégsem csak személyes ügy, hogy az Evangélium tőlem függetlenül is drága dolog nekik, hogy ők mégis elszánt követői lettek Isten országának. Természetesen a maguk felnőtt és önkéntes szabadságában immár. Sokat jelentett, hogy Géza hívő lányt vett feleségül. Zsolti is, ha párválasztásra kerül sor, végleges párválasztásra, ezt a szempontot biztos, hogy szem előtt tartja. Géza meditatívabb, sokkal mélyebben gondolkozó és szigorúbb erkölcsű ember, mint Zsolti, aki viszonyt vidámabb, nyitottabb, kontaktusteremtésre készebb és lazább. Géza soha nem járt például táncházba, ő imakörbe járt, tanult, esetleg színházba meg előadásokra járt. Amikor Pozsonyban fiatalokkal végigimádkoztuk a fél éjszakát, Zsolti is eljött velem, de utána én a magyar táncházba beszélgetni mentem, mondjuk így, hogy protokollból, Zsolti viszont táncolni ment, és hogy még két vagy három óra hosszat ott maradtam, az azért is történt, mert ő állandóan könyörgött, hogy még egy fél órát hadd táncoljon. És ha vagy 20 lány nem huzigálta jobbra vagy balra, hogy hol ezzel, hol azzal táncoljon... Rendkívüli kontaktusteremtő képessége van, amit ha jóra használ, akkor az annak az ügynek is a javára válik, amelyet ő szolgálni fog.

Áron pedig most kezd cseperedni és kinyílni; hogy milyen irányba bontakozik és hogyan, ezt most még nem tudom megmondani. A szeretetnek a szálai megvannak, de Áron még nem jutott el az önkifejezésnek ahhoz a fokához. Még most serdül, most derül majd ki, milyen lesz a profilja. Ismerek lelkipásztorokat, akik elveszítették a gyerekeiket. Látok párttitkárokat is,

akiknek a gyerekeiből hívók lettek, és papokat, akiknek a gyerekeiből ateisták. Isten kegyelme és életem legnagyobb öröme, hogy a mi családunk együtt van. Teljesen együtt van a hivatásban is, nemcsak vérségi, hanem szellemi alapon is.

A családod elsősorban a te „jóvoltodból” elég sok külső válságon ment át, gondolok itt az áthelyezéseidre, a hivatásod gyakorlása körüli problémákra. A családtagok mennyire álltak melletted?

Mindig mellettem állt mindenki, elsősorban a feleségem. Azt, hogy 1956-ban részt vettem a forradalomban, a feleségemnek köszönhetem, mert ő vitt el a műegyetemre, és ott belekerültünk az események sűrűjébe. Bár nemcsak neki, mert Fehérváron magamtól is belekerültem, de a részvétel legalább annyira az ő ügye is volt, mint az enyém. A következő nagy válságperiódus az érdi templomharc, abban megint mögöttem állt, és egy szóval sem mondta, hogy másként kellene csinálnom. Akkor sem, amikor még nem lehetett tudni, hogy a Thököly útra deportálnak, nem pedig egy érdszőlősi pincébe.

Jutkának igazából csak az a diszkrimináció fáj, amelyet az ellenzéki évek alatt a papok meg egyéb ismerőseink tanúsítottak. Az, hogy némelyek félték hozzánk járni, s akik korábban barátoknak mutatkoztak, a sok fenyegetésre és intelemre hallgatva elmaradoztak. De bőven kárpótolnak mások, mert nem mondhatjuk, hogy egyedül maradtunk. Hiszen rengeteg ember szeretete és tisztelete vett körül. Talán az sem elhanyagolható – mert őszintének kell lenni, hiszen tulajdonképpen magamnak beszélek –, hogy az ún. konfliktusok furcsa módon utólag mindig jól sülték el. Mintha leestünk volna ugyan, de talpra estünk, sőt bizonyos külső körülményeket tekintve jobb helyzetbe kerültünk. Ez az, amiért esetleg sokan gyanakodva néznek ránk. Mert én '56 után hazajöttem a börtönből, és mégis kaptam Kádár Imre jóvoltából egy beosztást – nem olyan nagy dolog, a többi is kapott. De négy évre rá megkaptam az érdi lelkipásztori állást, ami már nagyobb szónak számított. Azt már sokan irigyelték tőlem. Nem mint-ha nem lettem volna annyira méltó rá, mint más korombeli ember. Rosszabb nem voltam, mint a többiek, s ők is kaptak egy parókiát. De talán elvárták volna, hogy én ne kapjak. Publikálni kezdtem a Népszabadságban, de nem önös érdekből, hanem mert érdekelt a szociográfia – már meséltem. Ez megint egy pozicionális előnyt jelentett, a személyi kapcsolatoknak olyan sorát, amelyet hasznosítani tudtam valami jóra vagy mások védelmére. Ez ismét egyfajta mitológiát szőtt körém, hogy honnan van nekem ennyi barátom. A verseim közzététele egy másik mitológiát teremtett, hogy ez a fickó még költő is. Az irodalmi munkásságom kapcsán egy csomó értelmiségi járt ki hozzánk, Pilinszkytól kezdve Rónai Gyuri bácsiig és Czine Mihályig, amiből egy újabb mitológia keletkezett. Honnan van ennek ez a sok „nagyember” barátja? Ez már nemcsak a közpapság, hanem az egyházi vezetők körében is féltékenységet okozott, mintha riválisuk lehetnék, pedig füttyültem egész életemben minden pozícióra. Én nagyon könnyen szereztem meg azokat a kapcsolatokat, amiért mások anyjukat, apjukat eladják, és a hatalmasok s...t kinyalják. Szabadon szereztem meg, szabadon tartottam és szabadon veszítettem el vagy dobtam oda őket, mint egy rongyot. De ugyanilyen szabadon kezeltem a Che Guevara-i években, ezen évek végén a kapcsolatokat az amerikai missziókkal. Amíg úgy éreztem, hogy nekem, az én ügyemnek segítettek, addig igénybe vettem őket, de amikor az utolsó években már ők akartak engem igénybe venni a saját céljaikra, hát kidobtam őket. Az egyházban látták, hogy mennyi amerikai jár ide, s nyilvánvalóan azt is, hogy segítenek nekem a különböző munkáimban, segítenek a könyvek, az irodalom, a könyvnyomtatás vonatkozásában. A szilasi ház fölszerelését, a számtalan sátrat és hálósátkot is a hollandok meg az amerikaiak hozták. Ez természetesen óriási dolog volt. Amikor azonban ezek az emberek már maguk akartak itt valamit szervezni, amivel én nem értettem egyet, mondtam, hogy nem csináljuk; erre elmentek.

Érted? De ha egy átlagos papnak egy amerikai vagy egy holland „tehén” bedöcög a parókiájára, az nagy kincs, mert azt „fejni” lehet. Mint ahogy mind fejte is, hiszen az egész egyház ezekből a hollandokból élt. Csakhogy nálam rengeteg tehén volt ám, és ezeket a teheneket, ha kellett, sokféle ügy számára, ha nekem kellett, akkor a magam számára, de másoknak is, megfejtem. Ám ha a tehén nem úgy viselkedett, ahogy nekem tetszett, elküldtem. – De mi is volt a kérdés? Nagyon eltérhettem tőle...

Arra kérdeztem rá, hogy a család mennyire állt ki melletted?

Amikor Érdről kidobtak, és a képkereskedés „bevált”, hallatlan magas jövedelmem lett – ezt már mondtam az előbb. Nekem könnyű volt Che Guevara-i életmódot élni a BM-mel, az ÁEH-hel, az egyházi vezetőkkel szemben, mikor 15-20000 forintos jövedelmem volt már az elején, s ez később csak nőtt. Hasonlítsd ezt össze azzal, hogy egy falusi pap 3-4000 forintból vagy még kevesebből élt. Pál apostol írja, hogy tudok szűkölködni is, tudok bővelkedni is. Én nem szégyellem, hogy sok pénzt keresek, mert úgy gondolom, hogy azért keresek sok pénzt, mert ez a menedzserélethez tartozik; ha én csinálom a pénzt, akkor fizessenek meg érte. Nem az a kérdés, hogy valaki sokat keres vagy keveset, hanem hogy mindent, amink van, ennek az ügynek a szolgálatába kell állítani. E tekintetben nyugodt a lelkiismeretem. Igaz, hogy van három házam, de senki a világon annyi vendéget nem fogadott ebben az országban, mint én.

Nem akarom megkérdezni, hogy mennyit keresel, mert nem tartozik senkire. Inkább arról kérdeznék, hogy hány százalékát fordítod a keresetednek a család ellátására, és hány százalékot meg a diakóniára?

Kérdezzél csak nyugodtan! Mi ezt nem dekázzuk ki, ez az egyik. Amit tudok mondani, hogy nagyon sok. Talán miniszteri jövedelmem van, vagy még annál is magasabb, teljesen legálisan. A feleségemnek a kötelező jövedelme 20000 forint, nekem pedig 12000 az igazgatói fizetése, és ez csak növekszik. Ezt add össze, ez a minimum, amelynek minden hónapban be kell folynia, amelyhez még prémium és miegyéb jöhet. Ez fölér egy jól menő sebésznek vagy szülészornak a jövedelmével. Mi rendkívül puritánul élünk. Egy zsemlet eszem reggelire, ebédre, vacsorára. Nagyon ritkán fordul elő, hogy a család vendéglőben étkezik, és az étkezésünk is egészen puritán, egyszerű. Bort nem veszek soha, csak akkor iszom, ha hoznak. Pálinkát akkor iszunk, ha az erdélyiek hoznak. Nem költünk tulajdonképpen semmire. Az otthonunkat és a házainkat fönntartjuk, Szilasliget mintegy hat éven át konferenciatelep volt, nagyon sokba került. Most önköltségen lakik ott egy menekült erdélyi házaspár. Remélem, hogy legalizálhatom a nyári táborokat, s akkor ott kezdhethetjük újra, ott folytathatjuk őket. Azt a házat teljesen Isten országára adtam, pedig az a teljes örökségem. Apám, anyám elhalt, az ő örökségükből vettem. A három házamból egy tehát teljesen az ügyet szolgálja. Ez a Thököly úti lakás adott helyet az összejöveteleknek, most is itt működik két karika, imakör, és itt helyezük el azokat, akik nem férnek el Szilasligeten. Voltaképpen ez is egy szálloda, ahol ingyen alusznak a vendégek. Járt itt vagy százvalahány ember a múlt esztendőben, lehet, hogy több is, mert nem számoljuk.

Kétségtelenül nagyon sokat költök könyvre, ezt a luxust megengedhetem magamnak, de meg hozzátartozik a hivatásomhoz is, olyan könyveket veszek, amelyekre szükségem van. Nagy könyvtáram van, ez csak a fele, a másik felét kint őrzöm a Barkács utcában. Más lelkésznel is lehet ilyen könyvtárat találni, például Hegedűs Lóránt lakásában. Ha valahol nincsen sok könyv, az többnyire nem a szegénység következménye, hanem a szellemi érdeklődés hiányáé. A legtöbb pénzt valóban könyvvásárlásra költöttem, de ezt sem számolom, hanem megveszem, amire szükségem van a szellemi programom szempontjából. Bizonyos tőkét akkumuláltunk műtárgyak megvételével is, ezeket mint műkereskedő olcsón vettem meg, amikor lehetett, és

olyanokat vettem meg, amelyeknek az ára csillagászati gyorsasággal növekszik. De hát ez is a kereskedő feladataihoz tartozik. Ennyit az anyagi helyzetünkről.

A fiaidat mennyire támogatod? Például Gézát, aki fiatal házasember.

Gézát tudtam támogatni, a feleségének a szüleivel együtt vettünk nekik egy lakást. Zsolti 1000 forintot kap egy hónapban mint egyetemi hallgató – ez nagyon kevés pénz. Abból fizeti az étkezését, fedezi az ugyancsak szenvedélyes könyv- és lemeztvásárlásait és az utazásait Pozsonytól Csíkszeredáig.

Az utóbbi néhány hónapban életednek egy új szakasza, fejezete kezdődött a misszió jegyében. A kallódó ifjúságért indított misszió egyik munkatársa vagy. A misszióról szeretnék kérdezni tőled néhány dolgot. Először is azt, hogy szerinted kik a kallódók?

Úgy is mondhatnám, hogy mindenki, aki nem tartozik valahova, azaz nincs stabil családi kötődése, nem tartozik valamilyen politikai szervezethez, iskolai vagy egyéb közösséghez, hanem valamilyen fokon deviáns. Ide tartoznak a szenvedélybetegek, narkósok, alkoholisták, a dolgozni nem akarók, a csavargók, a munkahelyre beilleszkedni nem tudók, az élet értelmét keresők. Kallódónak kell tekintsük a rengeteg depresszióst, életuntat is. Tágabb értelemben, azt hiszem, ide tartoznak az erdélyi magyarok, a felvidékiek és végső soron az ifjúságnak az a nagyobb része – ez egy ifjúsági misszió –, amely nem találja helyét ebben a megbolydult világban.

A misszió vezérkara is körülbelül ezt a meghatározást adná?

Igen, Bartha püspök úr mondta azt, hogy kallódó mindenki, aki nem tartozik valahová. A lelkünkre kötötte, hogy ne próbáljunk „fócsővezetők” lenni, tehát nem az a feladatunk, hogy a KISZ-tagokat vagy a párt által már elért, beszervezett ifjúságot térítsük át az egyházba, hanem abban a hatalmas tengerben halásszunk, amelyik valójában az állami hatóságoknak is gondot jelent.

A misszió gondolata Bartha püspök úrtól indult el?

Nem hiszem, ő csak felvállalta. Úgy tudom, a Hazafias Népfront kérte fel az egyházakat, hogy ennek a rétegnek – különösen a „nehézfűknak”, akik még nem bűnözők, és nem nevezhetők elmebetegeknek, hanem valahol a kettő között vannak – a gyógyításában többek között az egyház is segítsen. Ezt magáévá tette a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa, és így adtak nekem is egy szerény feladatot. Talán azért is, mert mi nem most kezdünk ezzel a problémával foglalkozni, hanem hat évvel ezelőtt kb. 20 kábítószerezessel – tehát ugyanannyival, amennyivel most a Róbert Károly körüti kórház kezdett – végigcsináltunk már egy másfél éves kurzust.

Miből állt ez a kurzus?

Először idekeveredett egy a hétfői bibliaórákra, majd egyik hozta a másikat. Először intenzív közösségélményt adtunk nekik azzal, hogy befogadtuk őket, a kurzus második részében isten-élményhez igyekeztünk segíteni őket, ezt követően született meg általában a szabadulás vágya. A szabadulásvágy jelentkezésekor pedig a megboldogult Juhász Pál klinikáján kaptunk mindig egy helyet, ahova azonnal befektettük. A kezelés alatt is látogattuk. A klinika nem vállalkozott többre, mint hogy az elvonási időszakot végigcsinálja; a pszichoterápiára idejük sem volt, meg nem is látták sok értelmét. Ezt teljes egészében mi vállaltuk. Utána lelkészcsaládokhoz mentek egyhónapos munkaterápiára. Aztán visszafogadta őket a csoportunk, bár a legtöbben, akik hívők maradtak, nem is a mi csoportunkban kötöttek ki, hanem nálunknál nagyobb érzelmi töltésű, karizmatikus, pünkösdista közösségekben. Egy jó részük megszabadult valóban, tehát értünk el eredményt, egy másik részük azonban nem, hanem tovább vegetál valahol – ha ugyan vegetál. Hármat eltemettem, köztük sajnos Kalina Gábort. Talán te is ismerted, ő volt a

főszipus a városban, akit 110 alkalommal vitt be a mentő az utcáról szipus állapotban, és a 111. alkalommal már nem mosták ki a gyomrát, mert az hitték, hogy csak be van szippantva, pedig valójában egy nagy marék altatót szedett be, s emiatt reggelre exiált. Nagyon nagy részüknek útlevelet adott a Belügyminisztérium, és jelenleg az amszterdami piacot boldogítják.

Kb. hány kábítószeres fordult meg nálatok ebben az időszakban?

Mi intenzíven hússzal foglalkoztunk, de hát lehetett olyan 40 a baráti körükkel együtt, akik ide bejöttek. Mintegy hatról tudok, akik keresztyének is lettek, ők egyértelműen meggyógyultak. Lehet, hogy több is spontán megszabadult, vagy részleges segítséget adtunk. Mégis a miénk az egyetlen célravezetőnek nevezhető módszer. A gyógyulási arány nagyon szerény, de még mindig sokkal magasabb, mint amit akár a börtön, akár a pszichiátriai klinika föl tud mutatni. Az biztos, hogy három dolgot kell kombinálni. A rendőri beavatkozásra akkor van szükség, amikor valaki teljesen aszociálissá és közveszélyessé válik, magyarul kriminálissá, ebben az esetben a baracskai nevelőtábor elkerülhetetlen. Azoknál, akik régóta narkóznak vagy szipuznak, feltétlenül kell az elvonás is, tehát a kórház segítsége. De ha nem kapnak nagyobb élményt, mint amit a szipu ad, akkor nem tudnak igazán megszabadulni. Az istenélmény az egyetlen, amelyik képes kilendíteni őket abból a démonikus fényből – az isteni fény. A pokol tüzét csak a mennyország képes ellensúlyozni, de fény kell. Ez az egész dolognak a lélektani titka.

Ezt a metódust, ahogy foglalkoztatok a gyerekekkel, te dolgoztad ki?

Ezt mi dolgoztuk itt ki, igen.

Első lépésben végül is nagyjából csak a hétfő esti alkalmon találkozatok velük?

Nem, nem csak hétfőn. Ez is a neheze ennek a dolognak, hogy teljes embert igényel, aki egész nap, éjjel-nappal rendelkezésre áll. Nagyon radikális és gyors eredményt értem el azzal a kis báránnyal, Gedeon Lacival, akit egyszerűen letartóztattam, és a lakásomba fogadtam negyedik gyermekemnek. Így nagyon komoly és tartós eredményt lehetett elérni, egy hónap után már abahagyta a szipuzást, és hitre is jutott két hónap alatt. A mi napig is maradandó a kapcsolatunk, pedig aztán elköltözött Pestről. Egy intenzív hívő közösségre van tehát szükség, valamint olyan emberekre, akik esetleg hosszabb-rövidebb ideig a családjukba fogadják a gyógyulót. Ilyet találj! Ez a legnehezebb, mert a legjobb orvosok is, akik egyáltalán hajlandók foglalkozni velük, nyolc óra után hazamennek, és vége az egésznek – pedig akkor kezdődik igazából.

Jelen pillanatban van a misszióban valami határozott, speciális feladatod? Vagy pedig szabadkezed van, és te határozod meg, hogy mit...?

Én szeretnék sokkal több kapcsolatot az egyházzal és sokkal több tevékenységi lehetőséget. Egyelőre az van, amit én csinálok magamnak. Konkrétan nem kérnek semmire sem, de amit csinálni akartam, azt eddig megengedték.

Ha felajánlanának neked egy lelkesítő állást, elfogadnád?

Lehet, hogy elfogadnám. Olyan lehetőséget jelentene, ahol ezt a munkát végezhetném, de nem mindegy, hogy hol, meg hogy mit lehet ott tenni, és milyen körülmények között. Én temető pap meg öregasszonyoknak a prédikátora már nem akarok lenni, arra van elég ember. Bár az öregasszonyok is nagyon fontosak, de ez nem az én dologom.

Milyen terveid vannak? Nemcsak a misszióval kapcsolatban, hanem hogyan tervezed a következő 50 évedet?

Nézd, Miklós, énbennem tulajdonképpen három-négy álom is viaskodik. Az egyik, a legkézenfekvőbb, hogy az egyházi ifjúsági missziót, amely ugyan ki-kinyúlik az egyházon kívül levők felé is, végzem tovább, engednek kibontakozni ezen a területen, vagy legalább annyit zavartalanul csinálhatok, mint most. Ez az egyik dolog, ennek van értelme. Aztán te is látod a tanító

munkát, láttad Cecén és a Limanova téren, meg ahol adnak valami lehetőséget. Ez is nagy munka, mert 40-50 embert összetartani is csoda. Egyáltalán, hol van ennyi ember? Teljesen atomizálódott a társadalom és az ifjúság is. Összehozni embereket egy ügy körül nagyon sok munkát igényel. De ezenkívül déleltek egy olyan álmot is, amelynek megvalósítására nem tudom, hogy lesz-e lelki erőm: szakítani teljesen ezzel az igazgatói életformával meg a városi tanítói-oktatói élettel, és elmenni valahova, teljesen kilépni ebből a körből és olyan rétegek közé csapódni, akik a társadalmon kívül vannak. Például itt hagyni mindent, pesti lakásokat, autókat – látom, gyanakodva nézel rám –, bevenni magamat egy baranyai cigány faluba, és egyszerűen ott élni, legalább egy darabig. Nagyon-nagyon vágyódnék a teljesen elhagyottak után. De nem tudom, nem romlottam-e meg annyira a magam polgári mivoltában, hogy erre képtelen lennék. A következő álmom pedig ugyanígy visszavonulni az aktivitásoktól és írni. Verseket írni – mert erre is éreznék egy belső hangot és hivatást... Nos, hát ez a három együtt biztosan nem megy, és ez a kényelmesebb, amit most csinálok. De hogy 50 éves korában az ember képes-e szakítani mindazzal, ami kialakult körülötte, nem tudom. Csak néha fölbredek hajnalban... meg éjfél körül szoktak ezek a vágyaim föltámadni.

Gondolom, annyiban kényelmesebb, hogy nem kell meghoznod a nagy döntést, mert azt hiszem, épp elég hajtást jelent ez az életforma.

Szívesen csinálom. Tulajdonképpen szívesen csinálom, csak át-átsuhan rajtam, hogy az idő fölöttem is telik. Nem tudom, hogy Isten órarendjében mennyi van nekem hátra, elvihet egy szívtrombózis is akármelyik nap, ugye? De ha több időm van is, ha mondjuk van még 10 vagy 20 évem, akkor is felelős az ember azért, hogy mit csinál a Földön. Merthogy a hivatástudat – amiről beszéltem neked – bennem él, és most már tényleg föl kell tenni a kérdést, hogy hogyan tovább. Bár talán erre a zászlóként lobogva élésre is szükség van, erre a magamat szétszórásra Pozsonytól Bákóig, meg Lujzikalagortól a Blaha Lujza térig, de azért a szellemi alkotás tekintetében is éreznék olyan igényt, hogy összefoglaljam a meglátásaimat. Ennyit a jövőről, majd Isten megmutatja, hogy mit akar. Talán ha más irányba akar küldeni, akkor ad hozzá erőt is.

Lassan hat órája beszélgetünk, sok minden elhangzott. Maradt még olyan, amit feltétlenül fontosnak tartanál elmondani? Ami eddig kimaradt?

Ez a kérdés meglepetésként ér, mert én nem gondolkoztam ez alatt a hat óra alatt, hanem rád bízam magamat, és amit kérdeztél, arra válaszoltam. Nem tudnék összefoglalásként mást mondani magamról, mint hogy tudom, hogy elhívott ember vagyok, Isten hívott el. Ami az életemben rossz volt, az enyém volt, de ami jó volt, az egészben az Istené volt. És abban is biztos vagyok, hogy csak Jézus Krisztus és az Evangélium tanítása, lelkülete hozhat jövőt a világnak, s azon belül az én népemnek és a magyar népnek is. A világ és a nemzet helyzete is gondokkal teli – nem akarom őket elsorolni, mert közhelyek. Ha lesz tavasz, az az Evangélium lelkéből, szelleméből fog jönni, vagyis egyfajta krisztusi humánium felől, hiszen másfajta humániumot már nem is említhetek, akármilyen előtagot is teszek e szó elé, mert az már lejáratja magát. Még a keresztyén humanizmus is. Csak a Jézus Krisztus-i szellem nem, s az lényegében különbözik attól, ami a világ eseményeit meghatározza. Erőszakmentes – a világban oroszlánok és farkasok tépik egymást, transztendenciára mutat – a világ egy ostoba immanenciába hullik bele. Mindenképpen egy gyökeresen új szellemi reneszánsznak kell megszületnie. Ha valamiért éltem, akkor ezért éltem...

